

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Струк Н.П.

ЕКОНОМІКО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНОГО СЛУЖБОВЦЯ

*Конспект лекцій
для слухачів магістратури*

*Галузь знань 28 «Публічне управління та адміністрування»
Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»*

Івано-Франківськ
2023

УДК 303.336
С 87

*Рекомендовано до друку методичною радою
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
(протокол № 2 від 04.04.2023 р.)*

Рецензенти:

В.П.Петренко, доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу;

А.В.Мазак, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Струк Н.П.

С 87 Економіко-аналітична діяльність публічного службовця: конспект лекцій.
Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2023. 115 с.

МВ-02070855-19890-2023

Конспект лекцій розроблено на основі навчального плану підготовки магістра з галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування ОПП Публічне управління та адміністрування. Він містить необхідну інформацію для закріплення знань отриманих на лекційних заняттях, підготовки до практичних занять та самостійної роботи з дисципліни «Економіко-аналітична діяльність публічного службовця». До кожної лекції подано перелік рекомендованої літератури.

Конспект лекцій призначений для слухачів спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування, галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування, ступеня вищої освіти «магістр».

УДК 303.336

© Струк Н.П., 2023

© Івано-Франківський національний
технічний університет нафти і газу

ЗМІСТ

ТЕМА 1. Наукові основи економіко-аналітичної діяльності	5
1.1. Сутність і значення аналітики в публічному управлінні	5
1.2. Аналітична діяльність, основні її компоненти	12
1.3. Види аналітики	15
1.4. Економічна аналітика та економіко-аналітична діяльність публічного службовця: співвідношення понять	17
<i>Рекомендовані джерела</i>	19
ТЕМА 2. Економічний аналіз як основа економіко-аналітичної діяльності	21
2.1. Економічний аналіз, його мета та завдання	21
2.2. Принципи та функції економіко-аналітичної діяльності	25
2.3. Види економічного аналізу	29
<i>Рекомендовані джерела</i>	34
ТЕМА 3. Інформаційне забезпечення економіко-аналітичної діяльності публічного службовця	36
3.1. Сутність поняття «інформація» та «інформаційне забезпечення економіко-аналітичної діяльності»	36
3.2. Економічна інформація та вимоги до неї. Джерела економічної інформації	37
3.3. Види залученої до аналізу інформації та їх характеристика	43
3.4. Форми перевірки достовірності інформації	45
<i>Рекомендовані джерела</i>	46
ТЕМА 4. Організація економіко-аналітичної діяльності	47
4.1. Суть та вимоги до організації економіко-аналітичної діяльності	47
4.2. Етапи аналітичної роботи та їх характеристика	49
4.3. Оформлення результатів аналізу	50
<i>Рекомендовані джерела</i>	52
ТЕМА 5. Метод та методика економічного аналізу	53
5.1. Сутність методу і методики в економічному аналізі. Елементи методики економічного аналізу	53
5.2. Види і значення узагальнюючих показників в економічному аналізі	56
5.3. Класифікація прийомів економічного аналізу	59
<i>Рекомендовані джерела</i>	60
ТЕМА 6. Загальнонаукові методи дослідження в економіко-аналітичній діяльності	62

6.1. Класифікація і характеристика загальнонаукових методів дослідження, які використовують в економіко-аналітичній діяльності	62
6.2. Особливості використання прийому порівняння в економічних дослідженнях	65
<i>Рекомендовані джерела</i>	67
ТЕМА 7. Евристичні методи дослідження для економіко-аналітичної діяльності	69
7.1. Характеристика евристичних методів дослідження	69
7.2. Експертні методи, які застосовують в економіко-аналітичній діяльності	70
7.3. Психологічні евристичні прийоми	75
<i>Рекомендовані джерела</i>	78
ТЕМА 8. Евристичні методи дослідження для стратегічного управління розвитком територіальних громад	79
8.1. SWOT-аналіз. Особливості заповнення SWOT-матриці перехресного впливу	79
8.2. PESTLE-аналіз і GAP-аналіз	82
8.3. 5W1H-аналіз і SPACE-аналіз	85
<i>Рекомендовані джерела</i>	87
ТЕМА 9. Описові прийоми економіко-аналітичної діяльності	88
9.1. Середні та відносні величини в економіко-аналітичній діяльності.	88
9.2. Використання рядів динаміки в економіко-аналітичній діяльності	93
9.3. Графічний прийом, види графіків	99
9.4. Застосування групувань в аналітичних дослідженнях	101
<i>Рекомендовані джерела</i>	103
ТЕМА 10. Методи порівняльної комплексної оцінки	104
10.1. Загальна характеристика методів порівняльної комплексної оцінки результатів економічної діяльності	104
10.2. Прийоми побудови інтегрального показника	107
10.3. Метод суми місць, метод відстаней та комплексний метод оцінки стану соціально-економічного розвитку територіальних одиниць	109
<i>Рекомендовані джерела</i>	115

Тема 1

Наукові основи економіко-аналітичної діяльності

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- 1.1. Сутність і значення аналітики в публічному управлінні.
- 1.2. Аналітична діяльність, основні її компоненти.
- 1.3. Види аналітики.
- 1.3. Економічна аналітика та економіко-аналітична діяльність публічного службовця: співвідношення понять.

1.1. Сутність і значення аналітики в публічному управлінні.

До проблем аналітики в публічному управлінні прикута значна увага з боку вітчизняних і зарубіжних дослідників. Але водночас, можна спостерігати, що ще не розроблена концепція державно-управлінської аналітики, не обґрунтована її структура, функції, напрями розвитку, існує значна невпорядкованість в аналітичній термінології. Неоднозначно трактуються такі терміни, як “аналітика”, “аналітична діяльність”, “економіко-аналітична діяльність” та ін. Це стримує впровадження аналітики в практику публічного управління, а отже, знижує його ефективність, призводить до прийняття необґрунтованих рішень, за які державі доводиться розраховуватися значними матеріальними й моральними втратами.

Основоположником аналітики вважають Арістотеля, який у фундаментальній праці “Аналітика” заклав основи аналітичного мислення. Він дав розуміння аналізу (грец. *analysis* - розкладання, розчленовування, розбір) - методу дослідження, сутність якого в тому, що досліджуваний предмет подумки або практично розчленовується на елементи (ознаки, властивості, відносини), кожний з яких потім досліджується окремо як частина розчленованого цілого. Призначення аналізу полягає в тому, щоб відокремити суттєве від несуттєвого, звести складне до більш простого.

«Аналітика» у Академічному тлумачному словнику української мови тлумачиться як «вчення про силогізми й доведення». Більш сучасна «Енциклопедія державного управління» аналітику визначає як найважливішу характеристику

сучасного суспільства та напрям інтелектуальної діяльності людей, спрямованої на вирішення завдань, що виникають у різних сферах їх життя.

Автори навчального посібника «Теорія і практика політичного аналізу» О. Л. Валецький та В. А. Ребкало розгортають це визначення й під аналітикою розуміють розгалужену систему знань, що включає в себе логіку як науку про закономірності правильного мислення; методологію як систему принципів та прийомів пізнавальної діяльності; евристику як дисципліну, метою якої є вивчення процесу відкриття нового в науці, техніці, та інших сферах суспільного життя та інформатику як науку про способи отримання, накопичення, обробки і передачі інформації.

Аналітика – це дисципліна, що об'єднує собою три ключові елементи: методологію інформаційно-аналітичної діяльності, організаційне забезпечення цього процесу і технологічно-методологічне забезпечення розробки і створення інструментальних засобів для її ведення. Аналітика, за цими авторами, – це, перш за все, основа інтелектуальної, логічної та розумової діяльності, направленої на вирішення практичних завдань, тобто, цілісна сукупність принципів методологічного, організаційного і технологічного забезпечення індивідуальної та колективної розумової діяльності, що надає можливість ефективно опрацьовувати інформацію з метою удосконалення якості наявних і надбання нових знань, а також підготовки інформаційної бази для прийняття оптимальних управлінських рішень.

У свою чергу інші автори переконані, що «аналітика постає перед нами як поєднання методів дослідження явищ з організаційним та технологічним аспектом здійснення дослідження, результатом якого є вдосконалення існуючих знань або отримання нового знання».

Термін “аналітика” традиційно охоплює два значення:

1. Під аналітикою розуміють, насамперед, галузь діяльності, що стрімко розвивається і базується на одержанні інформації за допомогою аналітичних методів для потреб практичної діяльності. Аналітика в цьому аспекті виступає як діяльність із виробництва знання про процес і як діяльність в процесі вироблення, прийняття й реалізації рішень.

2. З іншого боку трактування аналітики – це ототожнення її з прикладною управлінською дисципліною, що використовує множинні методи дослідження й аргументації з метою розробки принципів і методів підготовки, прийняття і здійснення управлінських рішень у проблемних ситуаціях, що є суспільно значущими.

Аналітику не можна ототожнювати з аналізом. Професор Сурмін Ю.П. доводить у своїх наукових працях, що аналітика являє собою специфічне суспільне явище, а не тільки інструмент розумової діяльності людей. Це складне поліструктурне утворення, яке можна розглядати з позиції:

- 1) діяльного (діяльнісного);
- 2) інституціонального;
- 3) організаційного;
- 4) ціннісного;
- 5) гносеологічного;
- 6) технологічного підходів.

1. З позиції діяльного підходу її можна розглядати як специфічну діяльність деякого суб'єкта у певному проблемному полі. Аналітична діяльність в управлінні реалізується за двома класами суб'єктів: за рівнем організації й залежно від належності до сфери реалізації аналітики й використання результатів.

Рівень організації - перший клас - охоплює значний спектр суб'єктів - від спеціальних аналітичних інституцій до менеджерів організації (аналітичні організації, центри; відділи аналітики в організаціях; аналітики-консультанти зі сторони; менеджери-аналітики організації). Найбільш розвинутою суб'єктною формою аналітичної діяльності виступають аналітичні організації, центри, "фабрики думки". Реалізується аналітична діяльність також відділами аналітики в організаціях, які задовольняють потреби організації в значних обсягах спеціалізованої аналітичної інформації. Аналітики - консультанти зі сторони виконують, як правило, найскладніші завдання, пов'язані з виробленням програм антикризової діяльності, модернізації організації, її досліджень. Значну роль відіграє аналітична діяльність самого керівника та його команди. Отже, перший клас

охоплює широкий спектр суб'єктів – від спеціальних аналітичних інституцій до менеджерів організації.

До другого класу входять аналітики залежно від основних напрямів її прояву, таких як державне управління, місцеве самоврядування, бізнес, громадянське суспільство. Тому як суб'єкти аналітичної діяльності можуть виступати аналітики цих сфер.

Ефективний розвиток аналітики вимагає підготовки фахівців у галузі аналітичної діяльності, системного аналізу, пошуку й обробки інформації, проведення наукових досліджень. Важливим є й те, щоб знаннями, уміннями й навичками аналізу володів кожен керівник. Тому кожного керівника певною мірою можна вважати аналітиком. Управлінський консультант-аналітик - це одна зі знакових фігур сучасного менеджменту. Важливим є й те, щоб знаннями, уміннями й навичками аналізу володів кожен публічний службовець. Тому кожного публічного службовця, який приймає рішення, певною мірою можна вважати аналітиком. Публічний службовець-аналітик – вимога реалій сьогодення в яких функціонує держава і державне управління.

За найпростішого підходу аналітику можна розглядати як деяку єдність пізнавально-практичного проблемного поля і аналітичних методів одержання знання. У цьому сенсі аналітика являє собою спосіб одержання знання про практичні проблеми, з якими стикається управління, і шляхи їх вирішення за допомогою застосування аналітичних методів. За такого підходу сутність аналітики виражається у двох площинах: проблемній, що характеризує проблемне поле управління, і методологічній, що відображає інструментарій одержання знання про проблеми і шляхи їх вирішення. Схематично така модель аналітики представлена на рис. 1.1.

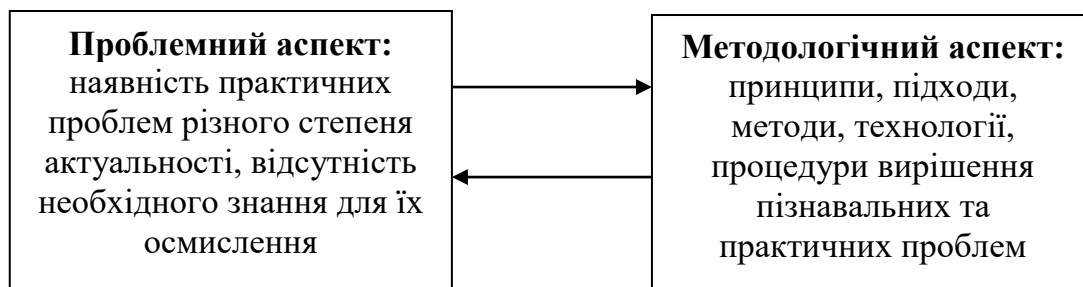

Рисунок 1.1 - Двохаспектна проблемно-методологічна природа аналітики

2. Інституціональний підхід. Згідно з відомим визначенням лауреата Нобелівської премії Д. Порта, інститути – це правила гри в суспільстві, які організовують взаємовідносини між людьми і структурують стимули обміну в усіх її сферах: політиці, соціальній сфері та економіці. А аналітика є соціальним явищем, яке має тенденцію до швидкого розвитку та володіє певними закономірностями. Найважливішою закономірністю є інституціоналізація аналітичної діяльності. Нині вона спирається на суспільні цінності, стандарти і норми та є впливовим і поширеним видом соціально-економічної діяльності. Крім того, у ній заслуговує на увагу феномен «масової аналітики», завдяки якому конкретна експертиза поточних тенденцій і подій світової та української економіки, політики, юриспруденції, психологічних, соціальних, екологічних та багатьох інших проблем посідає особливе місце у сфері інформаційних потреб людини. Водночас формується наукове підґрунтя, демонструються випадки аналізу фактів і подій методом інтерпретації їх сутності і це завдяки аналітичним методам опрацювання наукових матеріалів.

3. Організаційний підхід. Розвиток аналітики неминуче приводить до оформлення в ній організаційного аспекту, що означає цілеспрямовану діяльність різного роду аналітичних організацій, перетворення аналітичної діяльності в об'єкт організації і управління.

4. Ціннісний підхід. Аналітика містить у собі також систему цінностей, норм, які забезпечують її ціннісно-нормативний супровід. Цінності істотно відрізняють державно-управлінську аналітику від наукового аналізу. Науковий аналіз базується на принципі об'єктивності, а державно-управлінська аналітика підпорядкована національним інтересам. При цьому добре, якщо ці інтереси збігаються з об'єктивними закономірностями розвитку суспільства й держави. Тоді наукова об'єктивність визначає національні інтереси. Однак можуть бути й такі ситуації, коли такого збігу немає. Тому принцип об'єктивності може не збігатися з принципом національних інтересів. Водночас аналітична діяльність повинна задовольняти нормам і стандартам дослідницької діяльності. Завдання аналітика полягає не в діях усупереч об'єктивним закономірностям, а в пошуку об'єктивної

обумовленості національних інтересів. В іншому випадку держава буде приреченою на такі труднощі, які можуть забезпечити втрату незалежності. Тобто перш ніж провести аналіз аналітик переконується не тільки в актуальності та загостреності проблеми, а й у ціннісному її вимірі для суспільства.

5. Гносеологічний підхід. Реалізація аналітичної діяльності здійснюється, насамперед, за допомогою застосування методів пізнавальної діяльності (гносеологія – теорія пізнання), кожний з яких являє собою сукупність конкретних принципів, правил, прийомів і алгоритмів аналітичної діяльності, що склалися в деяку систему в процесі застосування людьми. Значна частина аналітичних методів являють собою творчі аналітичні процедури, які мобілізують не тільки усвідомлюване дослідником знання, а й неусвідомлене, інтуїтивне, можливості якого значно перевершують механізми усвідомлюваної інтелектуальної діяльності. Вони неефективні без латерального і творчого мислення, що являє собою прогресивний процес генерування нового знання.

Тож основним завданням гносеологічної компоненти аналітики можна вважати наукову діагностику, прирощення нових знань, науково обґрунтовану інтерпретацію інформації як створення підґрунтя для ухвалення управлінських рішень.

6. Технологічний підхід. Технологічний аспект означає, що аналітична діяльність базується на застосуванні технологій розумової діяльності, які базуються на методі аналізу, і технологій роботи з інформацією, що наповнює процес аналізу.

З погляду технологічного аспекту аналітична діяльність складається з таких етапів:

1) розробка програми проведення аналізу, що передбачає досягнення визначеності проблеми, об'єкта, предмета, цілей, завдань, гіпотез й інструментарію аналізу;

2) формування, пошук або укомплектування дослідницького колективу, підготовка його для аналітичної роботи;

3) розробка дослідницьким колективом концепції явища, яке аналізується, що дозволяє пояснити саме явище й можливі його зміни;

4) побудова системи показників і критеріїв, що відображають сутність проблеми, істотні властивості досліджуваного об'єкта. При цьому важливо, щоб показники і критерії їхньої оцінки були сформульовані чітко й однозначно;

5) збирання, систематизація, обробка інформації відповідно до показників і критеріїв аналізу. При цьому застосовуються всілякі методи одержання інформації - від статистики до опитувань;

6) власне аналіз інформації, спрямований на перевірку сформульованих у програмі гіпотез, виявлення причин і закономірностей розвитку об'єкта;

7) вироблення практичних рекомендацій для органів управління за результатами вирішення виниклої проблеми;

8) складання аналітичних документів за результатами аналізу: звіту, аналітичних записок, прес-релізів та ін.

Як бачимо, у цьому контексті дуже важливим є кадровий аспект. Кадровий аспект аналітики зводиться до діяльності спеціально підготовлених людей, які професійно займаються переробкою інформації, підготовкою і впровадженням інтелектуальних продуктів.

Отже, узагальнюючи матеріали, що містяться у наукових працях, можна встановити, що термін «аналітика» щодо його вживання в державному управлінні застосовується у таких значеннях:

1. Розгалужена і складна система знань; складне поліструктурне утворення.
2. Єдність пізнавально-практичного проблемного поля і аналітичних методів одержання знання.
3. Сукупність принципів методологічного, організаційного й технологічного забезпечення індивідуальної й колективної розумової діяльності.
4. Задовольняюча деяким цінностям і стандартам діяльність спеціальних організацій або підрозділів органів управління або окремих осіб щодо одержання знання про практичні проблеми, з якими стикається управління, і шляхи їх вирішення за допомогою застосування аналітичних методів.

5. Галузь діяльності, яка стрімко розвивається і базується на роботі з інформацією за допомогою аналітичних методів для забезпечення нагальних потреб держави, суспільства, окремих організацій, закладів, бізнес-структур.

6. Основа інтелектуальної, логічної, розумової діяльності, спрямованої на виконання практичних завдань. Її основою є принцип «випередження явищ», що дозволяє установі чи окремій особі прогнозувати майбутній стан об'єкта аналізу.

7. Сукупність методів, за допомогою яких можна виявляти приховані сенси в текстах і реальних соціально-політичних та економічних процесах.

8. Засіб перетворення інтуїтивних уявлень у логічний, раціональний план.

9. Потужний пласт інтелектуальної культури, використовуваний елітою будь-якого суспільства для управління соціумом.

10. Прикладна дисципліна, що формує компетентності аналітиків-професіоналів.

Крім того, спостереження за текстами наукових досліджень дозволило виявити, що термін «аналітика» нерідко вживається як узагальнена назва певних інформаційних продуктів, що відображають результати аналітичної діяльності (наприклад, аналітичних оглядів, довідок, звітів тощо). Тож ядром поняття виступають такі елементи, як «система знань» і «діяльність (галузі діяльності)». Решта значень займають колоядерну або периферійну позицію. Таке узагальнення є принципово важливим для чіткої диференціації понять «аналітика» й «аналітична діяльність».

1.2. Аналітична діяльність, основні її компоненти.

За Академічним тлумачним словником української мови під власне «діяльністю» розуміють «функціонування, дії людей у якій-небудь галузі». Якщо ж говорити про аналітику як про діяльність, то її структура буде відрізнятися від аналітики як системи знань. За концепцією українських вчених, структура аналітики в цьому разі має включати такі компоненти, як: аксіологічна, управлінська, суб'єктно-об'єктна, процесуальна, нормативна.

1. Аксіологічна компонента базується на системі цінностей, які є принципово важливими для певного суспільства. Її значення полягає у збереженні кращих традицій і розумінні суб'єктами інформаційної діяльності важливості справи для майбутнього. Особливість аксіологічної компоненти виявляється у поєднанні індивідуального й суспільного. Для окремої особистості вона може виконувати функцію мотивації. Для держави в цілому – підтримки національних інтересів і національної безпеки.

2. Управлінська компонента необхідна для науково-обґрунтованої поетапної організації та реалізації діяльності. Вона охоплює функціональний складник (цілепокладання, планування, організація, супроводження, контроль за виконанням, дотриманням строків, за якістю роботи); комунікативний складник (спілкування із замовниками, керівниками, з членами науково-творчих колективів і допоміжними працівниками); роботу з персоналом (відбір і підготовка кадрів, оцінка ділових якостей і компетенцій, стимулювання до постійного професійного удосконалення тощо).

У разі роботи творчого колективу на керівника покладається обов'язок створення належного морально-психологічного клімату, умов праці, що в кінцевому підсумку також відбивається на якості результатів.

3. Суб'єктно-об'єктна компонента аналітики представлена єдністю суб'єктів (як персональних, наприклад окремих експертів, так і колективних – аналітичних центрів, аналітичних підрозділів установ і закладів тощо) і об'єктів аналітичної діяльності (від окремих даних, що підлягають обробці, інформаційних ресурсів до кінцевих документів, що містять результати проведеної роботи).

Окремим складником цієї компоненти виступає наукова спільнота в цілому, яка, на перший погляд, не належить до суб'єктів аналітичної діяльності, проте має безпосереднє відношення і до підготовки аналітиків, і до розроблення й апробації нових методів дослідження, наукових концепцій, і до незалежної оцінки якості інформаційного продукту, створеного іншими аналітиками.

4. Процесуальна компонента відтворює етапи, стадії аналітичної роботи, процедури збору, перевірки/верифікації інформації, методів її обробки,

систематизації й синтезу нових знань. У сучасних умовах вона неможлива без використання відповідних інформаційних технологій, обладнання і техніки. Тож до процесуальної компоненти ми відносимо як допоміжний складник автоматизацію процесів. Оскільки аналітика є творчим процесом, що базується на інтелектуальній діяльності, вбачаємо за необхідне виділити в досліджуваній компоненті когнітивний складник, адже інформаційні ресурси чи новітні технології мало чого варті без професійного мислення. Водночас слід зазначити, що успіх у реалізації процесуальної компоненти залежить, насамперед, від ефективності управлінської та суб'єкт-об'єктної компоненти, тобто комплексу чинників, що детермінують аналітику як діяльність.

5. Нормативна компонента має на меті регламентацію усіх аспектів аналітики як діяльності на рівні законів, підзаконних актів, а також в окремих випадках — відомчих інструкцій, положень тощо. Часом виникає необхідність у стандартизації та сертифікації окремих процедур, що також по суті є унормуванням діяльності.

Поширеність аналітичної діяльності як окремої професії або ж складової частини інтелектуально-творчих, управлінських професій призвела до появи цілої низки різновидів аналітики. Зокрема, виділяються: державно-управлінська, політична, економічна, екологічна, кризова, бізнес-аналітика. У сфері інформаційних технологій є своя розгалужена система підвидів, куди входить системна аналітика, ІТ-аналітика, вебаналітика, вірусна аналітика, спам-аналітика, аналітика інформаційних ресурсів, аналітика інформаційної безпеки та ін.

Підбиваючи проміжні підсумки, зазначимо, що поняття «аналітика» є дуже поширеним у науковій, інтелектуальній сфері, а також у прикладних галузях. Воно характеризується багатогранністю і складністю. Спостерігається феномен її невичерпності. Скільки б дослідники не намагалися їх охарактеризувати, щоразу відкриваються нові сторони. Зупинимось детальніше на видах аналітики.

1.3. Види аналітики.

Спираючись на сформульовані положення сутності аналітики, можна узагальнити класифікацію її основних різновидів. Насамперед, підкреслимо, що класифікація аналітики не достатньо розроблена і пропонуємо розглянути її відповідно до таких класифікаційних підстав.

Таблиця 1.1 - Класифікація аналітики

Підстава класифікації	Види аналітики та їх характеристика
<i>За типом ціннісної орієнтації</i>	<i>Конструктивна аналітика</i> орієнтована на творче вирішення проблеми з погляду суспільного блага. <i>Деструктивна аналітика</i> спрямована на руйнування, розпалення конфліктів, досягнення результату за рахунок суспільного блага
<i>За типом об'єкта аналізу</i>	<i>Економічна аналітика</i> орієнтована на дослідження економічних явищ, об'єктів і процесів, залежно від величини об'єктів поділяється на макроекономічну і мікроекономічну аналітику. <i>Екологічна аналітика</i> осмислює екологічні системи, взаємодії людини й природи. <i>Управлінська аналітика</i> передбачає дослідження управлінських систем, особливо процесів прийняття рішень. <i>Соціальна аналітика</i> передбачає аналіз об'єктів, явищ і процесів соціальної сфери суспільства. <i>Політична аналітика</i> відображає політичні явища, інститути і процеси (містить у собі власне політичний аналіз й аналіз політики як об'єкта). <i>Педагогічна аналітика</i> спрямована на вивчення процесів виховання. <i>Ментальна аналітика</i> досліджує духовні процеси.
<i>За типом науки-куратора</i>	<i>Філософська аналітика</i> – це осмислення всього суцього з позицій філософії. <i>Аксіологічна аналітика</i> – розуміння цінності явищ із позиції науки про цінності. <i>Прогностична аналітика</i> орієнтована на використання досягнень прогностики, осмислення явищ сьогодення з позиції запитів майбутнього. <i>Історична аналітика</i> вивчає явища минулого, а також сьогодення в аспекті наступності з позицій історичної науки. <i>Економічна аналітика</i> – дослідження на інструментальній базі економічних наук. <i>Політологічна аналітика</i> осмислює політичні об'єкти, інститути, процеси з позиції політології. <i>Соціологічна аналітика</i> ґрунтується на вивченні суспільства і його підсистем з позицій соціологічної науки. <i>Праксеологічна аналітика</i> орієнтована на дослідження ефективності й раціональності діяльності з погляду праксеології. <i>Психологічна аналітика</i> використовує арсенал психології. <i>Культурологічна аналітика</i> застосовує культурологію. <i>Етична аналітика</i> ґрунтується на принципах етики. <i>Естетична аналітика</i> вивчає явища з позицій естетики.

Продовження таблиці 1.1

Підстава класифікації	Види аналітики та їх характеристика
<i>За типом домінантного методу</i>	<i>Системна аналітика</i> застосовує системний підхід (структурний, функціональний, структурно-функціональний). <i>Логічна аналітика</i> ґрунтується на інструменті логіки. <i>Причинно-наслідкова аналітика</i> спирається на причинно-наслідковий підхід до явищ дійсності. <i>Проблемна аналітика</i> припускає застосування проблемного підходу до вивчення реальності. <i>Статистична аналітика</i> ґрунтується на принципах і методах статистики (кореляційний, факторний, кластерний, дисперсійний, регресійний, коваріаційний різновиди аналізу). <i>Програмно-цільова аналітика</i> спирається на програмно-цільовий метод. <i>Балансова аналітика</i> ґрунтується на методі балансу. <i>Ситуаційна аналітика</i> передбачає осмислення складних ситуацій
<i>За рівнем пізнання</i>	<i>Методологічна аналітика</i> передбачає осмислення об'єктів і процесів з погляду принципів, методів, прийомів. <i>Теоретична аналітика</i> – це аналіз із позицій уже наявної теорії або її побудови. <i>Емпірична, або фактологічна аналітика</i> орієнтована на виявлення фактів та їх закономірностей
<i>За місцем у дослідженні</i>	<i>Первинна аналітика</i> виступає складовою дослідницького процесу одержання й осмислення результатів. <i>Вторинна аналітика</i> полягає в осмисленні результатів проведених раніше досліджень
<i>За типом організації</i>	<i>Аналітика державних організацій</i> здійснюється в органах державної влади. <i>Аналітика органів місцевого самоврядування</i> здійснюється в органах місцевого самоврядування. <i>Персональна аналітика</i> здійснюється окремими аналітиками без включення їх у спеціальну організаційну структуру
<i>За типом суб'єктів аналізу</i>	<i>Професійна аналітика</i> здійснюється професійно підготовленими спеціалістами за відповідну винагороду. <i>Непрофесійна аналітика</i> здійснюється людьми без спеціальної професійної підготовки
<i>За ступенем відкритості для суспільства</i>	<i>Відкрита (публічна) аналітика</i> характеризується публічною презентацією результатів аналізу. <i>Закрита аналітика</i>: результати підпадають під державну, корпоративну або службову таємницю
<i>За типом часової детермінації</i>	<i>Актуальна аналітика</i> здійснюється в межах проблем сьогодення. <i>Ретроспективна аналітика</i> орієнтована на проблеми минулого. <i>Прогностична аналітика</i> орієнтована на віддалений результат тих чи інших дій або рішень

Уже сьогодні можна констатувати зростання ролі в суспільстві й державі аналітики. При цьому особливо посилюється значущість конструктивної аналітики в процесах здійснення реформ. Досить впливова і суперечлива й деструктивна

аналітика, особливо в періоди соціальних потрясінь, президентських і парламентських виборів.

Відбуваються суттєві структурні зміни аналітики, пов'язані з посиленням її професіоналізації та спеціалізації, поглибленням поділу праці. Стрімко йде всебічна технологізація аналітичної діяльності, насичення сучасним програмно-комп'ютерним забезпеченням, евристичними методами пізнання.

Не можна недооцінювати й становлення професійного співтовариства аналітиків, посилення відкритості аналітичної діяльності, її результатів, участь у ній національного інтелекту та організацій громадянського суспільства.

Кожний різновид аналітичної діяльності має своє призначення в суспільстві та характеризується технологічною специфікою. З'ясуємо сутність економічної аналітики.

1.4. Економічна аналітика та економіко-аналітична діяльність публічного службовця: співвідношення понять.

Економічна аналітика орієнтована на дослідження економічних явищ, об'єктів і процесів і її дослідження базуються на інструментальній базі економічних наук.

Економічна аналітика - це галузь діяльності, яка базується на одержанні та обробці економічної інформації за допомогою відповідних методів і прийомів та забезпечує прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Економічна аналітика - це наукова дисципліна, що використовує специфічні і загальнонаукові методи дослідження для аргументації, підготовки, прийняття і здійснення управлінських рішень у проблемних економічних ситуаціях.

Економічна аналітика – це цілісна сукупність принципів методологічного, організаційного і технологічного забезпечення індивідуальної та колективної розумової діяльності, що надає можливість ефективно опрацьовувати економічну інформацію з метою удосконалення якості наявних і надбання нових знань, а також підготовки інформаційної бази для прийняття оптимальних управлінських рішень в економічній сфері.

Отже, економічна аналітика є однією із багатьох видів аналітичної діяльності, яка в сучасних умовах відіграє велику роль для економічного розвитку і держави, і окремих суб'єктів господарювання.

Очевидно, що сьогодні не викликає сумніву той момент, що методикою аналітичного мислення, економічної аналітики повинні володіти всі спеціалісти в тому числі і публічні службовці. Аналітичне мислення, економіко-аналітична діяльність, прийняття управлінських рішень є невід'ємною складовою сучасного публічного службовця. Публічні службовці повинні бути фахівцями, здатними до аналітичних досліджень та узагальнень в певній сфері діяльності, досконало володіти методами аналізу, бути здатними прогнозувати процеси й розробляти перспективні програми розвитку.

Економіко-аналітична діяльність публічного службовця (ЕАДПС) – діяльність публічного службовця, пов'язана з проведенням економічного аналізу та дослідженням економічних явищ і процесів, що відбуваються як в економіці країни загалом, так і на окремих об'єктах управління.

Залежно від величини об'єктів ЕАДПС поділяється на макроекономічну і мікроекономічну.

Макроекономічну ЕАДПС (макроаналіз) можна трактувати як сукупність способів дослідження стану, тенденцій та закономірностей розвитку національної економіки. Макроаналіз є етапом формування та реалізації макроекономічної політики, що створює аналітичне підґрунтя для застосування її інструментів, вироблення концепції розвитку національної економіки, визначення системи заходів і дій державних органів, що забезпечують можливі варіанти розвитку національної економіки і вибір економічно найбільш оптимального варіанта. Метою макроекономічного аналізу є оцінка стану економічної системи, встановлення основних тенденцій та забезпечення макроекономічного прогнозування альтернативних варіантів її розвитку.

Важливе значення відводиться ЕАДПС і на мікрорівні, тобто на рівні окремих об'єктів управління. ЕАД на мікрорівні спрямована на наукове обґрунтування бізнес-планів, оцінку їх виконання, виявлення впливу факторів на показники

господарської діяльності, розкриття тенденцій і пропорцій розвитку окремих об'єктів управління, визначення ступеня використання резервів, прийняття ефективних управлінських рішень.

Необхідність проведення економічного аналізу на всіх рівнях пов'язана із процесом прийняття управлінських рішень. На кожному етапі процесу прийняття управлінського рішення тією чи іншою мірою використовуються результати економічного аналізу об'єкта управління. Схематично цей процес можна представити так:

інформація – економічний аналіз – прийняття рішень.

Економічний аналіз виступає як етап, що передує прийняттю управлінських рішень. А прийняття рішень здійснюється на основі економічного аналізу інформації, що характеризує досліджувану проблему. Крім того, економічний аналіз виступає як процес дослідження, який є необхідним для більшості етапів розробки рішень.

Основою економіко-аналітичної діяльності публічного службовця є проведення економічного аналізу і дослідження економічних явищ і процесів.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики : монографія / В. Д. Бакуменко. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 328 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. Данилюк М. О. Економіко-аналітична діяльність державного службовця: навч. посібник / М.О. Данилюк, Н.П. Струк. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. – 260 с.
4. Дегтяр А. О. Аналітично-організаційне забезпечення прийняття та реалізації державно-управлінських рішень : дис. .. д-ра наук з державного управління: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / А. О. Дегтяр ; Донецький державний ун-т управління. – Донецьк, 2005. – 415 с

5. Дяченко Н. П. Методологічне забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування / Н. П. Дяченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.kbuapa.kharkov.ua/ e-book/ tpdu/ 2013- 4/ doc/ 3/ 02.pdf](http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2013-4/doc/3/02.pdf).
6. Мандзюк О. Поняття та зміст аналітичної діяльності / Олег Мандзюк // Інформаційне право. – 2017. – №10. – С.171-176.
7. Новий словник іншомовних слів / укладання і передмова О. М. Сліпушко, 20 000 слів. – К. : Аконіт, 2008. – 848 с.
8. Сибірна Р.І. Особливості аналітичної діяльності у науковому дослідженні / Сибірна Рома Іллінічна // Соціально-правові студії. – 2021. – Випуск 4 (14). – С. 49-55.
9. Сурмін Ю. П. Аналітика державного управління: сутність і тенденції розвитку / Ю. П. Сурмін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/06sypdsv.htm](http://www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/06sypdsv.htm)
10. Теорія і практика політичного аналізу: навч. посіб. / за заг. ред. О. Л. Вальовського, В. А. Ребкала. – К.: Міленіум, 2003. – 228 с.

Тема 2

Економічний аналіз як основа економіко-аналітичної діяльності

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- 2.1. Економічний аналіз, його мета та завдання.
- 2.2. Принципи та функції економіко-аналітичної діяльності.
- 2.3. Види економічного аналізу.

2.1. Економічний аналіз, його мета та завдання.

Термін аналіз означає розчленування, розкладання об'єкта, що вивчається на частини, елементи, на внутрішньовластиві цьому об'єкту складові. Аналіз дає змогу пізнати окремі боки суспільного, господарського явища чи процесу, абстрактно мислити, однак він не дає можливості характеризувати явище в цілому, в єдності всіх його взаємопов'язаних складових. Виходячи з цього вважається, що аналіз не віддільний від синтезу. Синтез дослівно з грецької означає «з'єднання». Під терміном синтез розуміють з'єднання (уявне чи реальне) розділених елементів об'єкта в єдине ціле.

Діалектичний тандем “analysis - synthesis” (*аналіз – синтез*) розуміють, як синонім всякого наукового дослідження. В будь-якій сфері наукових знань чи в сфері людської діяльності обійтись без аналізу і синтезу неможливо. Особливе значення аналіз і синтез набули в економіці. Перехід від конкретного аналізу до теоретичного синтезу здійснюється за допомогою індуктивного та дедуктивного методу.

Індукція – це спосіб умовиводу від часткових фактів, положень до загальних висновків. Дедукція – на відміну від індукції – це спосіб міркувань від загальних положень до часткових висновків.

Аналіз-синтез як суть, як складова і форма людського мислення комплексно вивчається і іншими науками. Але аналіз економіки, аналіз економічної діяльності та її кінцевих результатів – сфера виключно економічного аналізу.

Економічний аналіз як наука – це система спеціальних знань з дослідження організації, структури і стану економічного життя країни або окремої сфери

економічної діяльності для узагальнення найкращого досвіду та виявлення невикористаних резервів підвищення їх ефективності.

Метою економічного аналізу є пошук резервів підвищення ефективності економічної діяльності і розробка заходів щодо їх реалізації. Досягнення цієї мети потребує попереднього розв'язання конкретних завдань.

Таблиця 2.1 – Основні завдання економічного аналізу

Завдання	Короткий зміст
<i>Перше</i>	Об'єктивна оцінка фактичного стану економічної діяльності об'єкта
<i>Друге</i>	Виявлення впливу відповідних факторів на показники, які аналізуються, і вивчення причинно-наслідкових зв'язків
<i>Третє</i>	Визначення кількісного та якісного впливів різних факторів на результати діяльності
<i>Четверте</i>	Пошук і визначення наявних резервів підвищення ефективності діяльності об'єкта
<i>П'яте</i>	Розробка, обґрунтування рішень і заходів щодо подальшого використання виявлених резервів та контроль за їх виконанням.

Зупинимося на цих завданнях детальніше.

1. Оцінка фактичного стану економічної діяльності об'єкта передбачає встановлення рівня та об'єктивну характеристику економічних результатів, досягнутих об'єктом, його структурними підрозділами чи окремими працівниками. Основним методом при цьому виступає порівняння, а базою порівняння – планові, нормативні показники, показники минулих років. Саме порівняння фактичних (звітних) відповідних економічних показників з плановими (нормативними чи показниками попередніх періодів) допомагає виявити відхилення між ними у бік збільшення або зменшення та рівень виконання плану (дотримання нормативів, тенденцію).

2. Виявлення факторів, які спричинили відхилення фактичних показників від планових полягає у визначенні чинників, які позитивно чи негативно вплинули на результати економічної діяльності. Вони можуть або стимулювати, або перешкоджати досягненню поставлених завдань.

3. Визначення кількісного та якісного впливів факторів на результати діяльності досягається шляхом проведення факторного аналізу. Для цього використовуються різні статистико-економічні методи, зокрема індексний,

дисперсійний, кореляційно-регресійний, елімінування та інші, що дає змогу розрахувати силу і величину впливу чинників на результативні показники. Цей етап необхідний для виявлення резервів підвищення ефективності діяльності.

4. Визначення резервів покращення економічних результатів об'єкта, поліпшення наявного стану є наступним етапом після факторного аналізу і базується на його даних. Він полягає у встановленні невикористаних раніше можливостей, зокрема резервів робочого часу, матеріальних, фінансових, трудових ресурсів.

5. Розробка, обґрунтування найраціональніших рішень і заходів щодо подальшого використання виявлених резервів з підвищення ефективності економічної діяльності та контроль за їх виконанням. Це завдання логічно випливає з попередніх чотирьох і є завершальним етапом дослідження.

Аналітики повинні запропонувати більш досконалу стратегію і тактику подальшого економічного розвитку об'єкта управління, а також комплекс заходів, рекомендацій щодо усунення допущених недоліків, втрат, упущених можливостей. Ці заходи мають ґрунтуватися на сучасних прогресивних технологіях, інноваційних підходах, узагальненому передовому досвіді. Вони сприятимуть кращому використанню ресурсів, підвищенню ефективності господарювання.

Завдання економічного аналізу, звичайно, не вичерпуються наведеним переліком. Багатогранність і багатоваріантність ситуацій ставлять перед ним чимало завдань індивідуального характеру. Їх можна вирішити з використанням загальних і часткових аналітичних методик.

Економічний аналіз – самостійна багатогранна наука, яка має свою теорію, методологію, і розподіляється на низку напрямів: теорія економічного аналізу, аналіз господарської діяльності за об'єктами, видами економічної діяльності.

Методологічною основою всіх галузей науки, в т.ч. і економічного аналізу є теорія пізнання, яка визначає сутність, необхідність і послідовність економічного аналізу.

Перш за все, теорія пізнання визначає поняття об'єкта і суб'єкта пізнання.

Об'єктом економічного аналізу виступає економічна діяльність країни, регіону, району, міста, села чи окремого підприємства, структурного підрозділу, підприємця. Об'єкт аналізу визначається виходячи з поставлених мети та завдань аналізу. В межах об'єкта аналізу міститься предмет аналізу і є вужчим за нього. Предмет – це те, на що спрямований аналіз.

Предметом економічного аналізу є результати економічної діяльності та причинно-наслідкові зв'язки економічних явищ та процесів, що виникають у процесі діяльності, які є головними і визначальними для вивчення і досягнення поставленої конкретної мети аналізу.

Суб'єктами економічного аналізу є його виконавці та користувачі.

Виконавцями економічного аналізу є спеціалісти і керівники, які виконують економічний аналіз і можуть забезпечити найбільшу його ефективність.

Користувачами аналізу виступають одержувачі його результатів. Частіше користувачами аналізу є керівники різних рівнів управління, уповноважені приймати управлінські рішення, головні спеціалісти, спеціалісти, власники (акціонери, окремі приватні особи, кредитори). Всіх користувачів аналізу можна умовно розділити на внутрішніх і зовнішніх.

Таблиця 2.2 – Користувачі економічного аналізу

Внутрішні - це одержувачі аналітичної інформації в межах об'єкту дослідження	Зовнішні - це одержувачі результатів економічного аналізу, які перебувають поза межами об'єкту дослідження
<i>Управлінський персонал</i>	<i>Представники вищих органів управління</i>
<i>Члени трудового колективу</i>	<i>Кредитори</i>
<i>Бухгалтери, економісти, фінансисти</i>	<i>Контрагенти</i>
<i>Внутрішні аудитори</i>	<i>Представники державних контролюючих і регулюючих органів</i>
<i>Профспілки</i>	<i>Незалежні аналітики, зовнішні аудитори, конкуренти</i>

Отже, можна сказати, що економічний аналіз – прикладна наука, яка спирається на теорію пізнання, забезпечує практичну корисність, підвищує економічну ефективність.

2.2.Принципи та функції економіко-аналітичної діяльності.

Економічна аналітика є однією із найдавніших видів науково-пізнавальної діяльності. У процесі своєї еволюції вона виробила чималий набір дослідницького інструментарію (сукупність методів, технологій і процедур). Деякі з них відчутно відрізняються від методів і процедур, що застосовуються іншими науками, але їхня пізнавальна основа спільна – це аналіз, синтез, логіка, діалектика.

Проведення економіко-аналітичної діяльності має ґрунтуватися на чітко визначених принципах. Принцип (з лат. – початок, основа) означає норму поведінки і діяльності. До основних принципів діалектики, на яких базується економічний аналіз можна віднести наступні: усе пізнається в русі; усе пізнається у визначених зв'язках, взаємозалежності і взаємозумовленості; усе пізнається в причинно-наслідковій співвідпорядкованості; усе пізнається в прояві необхідності і випадковості; принцип єдності і боротьби протилежностей; принцип переходу кількості в якість і якості в нову кількість; принцип заперечення заперечення.

Крім цього, в економічній аналітиці застосовують специфічні принципи логічного аналізу, невід'ємні від точних наук та цілком притаманні гуманітарним наукам. Розглянемо ці принципи детальніше.

Державний підхід означає, що у процесі проведення економічного аналізу необхідно керуватися законодавчими актами, нормами та положеннями державної політики.

Науковість – це принцип, який передбачає використання при аналізі наукових розробок спеціальних методик, загальновизнаних методів і прийомів аналізу. Це дає можливість скласти науково обґрунтовані програму та план аналізу, чітко визначити його мету, об'єкт і предмет, зібрати, обробити необхідну об'єктивну інформацію, підібрати методи і способи дослідження, а також сформулювати висновки і пропозиції щодо підвищення ефективності господарювання. Завдяки науковому підходу забезпечується об'єктивна оцінка економічного стану, пошук і визначення величини невикористаних резервів його покращання.

Комплексність (всебічність) є необхідною умовою аналізу, яка полягає у повному вивченні економічних явищ чи процесів для забезпечення їх об'єктивної оцінки.

Системність – це принцип, що вимагає такої форми організації аналізу, при якій дотримується єдність та послідовність дослідження економічних явищ як цілісної системи у певному порядку – за етапами та у взаємозв'язку один з одним, а не відокремлено.

Об'єктивність означає правильність, реальність даних, відображення ними справжнього достовірного стану економічної діяльності. Неупереджений підхід сприяє достовірній оцінці економічних явищ і процесів для прийняття зважених та обґрунтованих управлінських рішень.

Конкретність вимагає того, щоб економічний аналіз ґрунтувався не на абстрактних, абстрагованих, відособлених, далеких від дійсності даних, а на конкретних, реально існуючих, достатньо точних показниках, що мають матеріальну основу і повинні бути кількісно виражені. Конкретність у поєднанні з цілеспрямованістю аналізу створюють умови для одержання точних результатів дослідження з найменшими затратами часу і коштів.

Точність полягає у тому, що висновки аналізу повинні впливати із результатів застосування методів, насамперед, точних наук, наприклад математичних, і ґрунтуватися на чітких розрахунках. У першу чергу це стосується визначення невикористаних резервів, які можна кількісно оцінити за допомогою методів факторного аналізу та ін.

Дієвість передбачає створення таких умов, за яких результати аналізу можуть активно впливати на господарську діяльність. Цього можна досягнути завдяки використанню отриманих результатів на практиці для підвищення ефективності діяльності. Результати аналізу мають слугувати основою розробки заходів щодо усунення виявлених недоліків, розвитку найбільш прибуткових напрямів діяльності об'єкта управління.

Безперервність потребує постійного, регулярного проведення аналізу, що виключає його випадковий характер. Так, керівники, спеціалісти, всі інші

працівники на кожному етапі господарювання повинні мати постійну інформацію про фактичний стан діяльності об'єкта управління та окремих його структурних підрозділів.

Ефективність або економічність – один із найважливіших принципів, при якому мета і завдання економічного аналізу вважаються досягнутими за обов'язкової умови, що очікуваний економічний ефект в результаті проведення аналізу буде значно вищим, ніж затрати на його проведення. Встановлює і обґрунтовує вимоги розумної доцільності аналітичних процедур.

Порівнянність – обов'язковий принцип, дотримання якого дає змогу добитися зіставності даних і результатів аналізу за об'ємними, вартісними, якісними, структурними параметрами тощо. У разі непорівнянності слід застосувати відповідні методи приведення показників у порівняльний вигляд.

Оперативність – це принцип, який вимагає швидкого проведення аналітичного дослідження, формування чітких висновків, рекомендацій, що служать основою для своєчасного прийняття відповідних управлінських рішень, а також контролю за їх виконанням. Спрямовується на максимальне скорочення часу виконання аналітичних робіт за рахунок їх раціональної організації.

Принцип демократичності стверджує, що до проведення аналізу необхідно залучити широке коло працівників об'єкта управління, не обмежуючись посадами, які вони займають. По-перше, це сприятиме відкритості, прозорості аналітичних процедур, їх об'єктивності, деталізації, системності завдяки різнобічним знанням, професіоналізму, кращій поінформованості залучених працівників про ті чи інші сторони господарської і трудової діяльності. По-друге, дотримання вказаного вище принципу забезпечить належну мотивацію праці, зацікавленість працюючих у покращенні показників, сприятливий соціально-психологічний клімат у колективі тощо.

Принцип доступності має на увазі забезпечення достатньої його гласності даних, висновків, рекомендацій, що сформульовані після завершення економічного аналізу. Без цього результативність аналізу низька. Під гласністю розуміють

доступність результатів проведеного економічного аналізу та зроблених висновків шляхом обов'язкового доведення їх до відома працівників.

Принцип основної ланки, або вузьких місць, як його ще називають, передбачає виділення в ході аналізу найважливішої, найсуттєвішої саме на цей час ланки чи найпроблемнішого місця з погляду виявлення і мобілізації резервів з підвищення прибутковості та ефективності виробництва.

Гнучкість – можливість швидкої адаптації до змін внутрішнього та зовнішнього середовища без модифікації структури методів і засобів реалізації аналітичної роботи.

Обґрунтованість – отримання аргументованих результатів аналітичної діяльності на основі сучасних досягнень науки, ефективних інформаційних та аналітичних технологій, прагнення до об'єктивно істинного і перевіреного знання, використання всього комплексу пізнавальних принципів і методів.

Актуальність – аналітична діяльність повинна витікати з потреб практики, мати високу ступінь важливості в даний момент, у даній ситуації, для вирішення конкретної проблеми.

Економіко-аналітична діяльність проявляється через її функції. Основні її функції:

- науково-дослідницька – виявлення закономірностей і тенденцій розвитку економічних явищ та процесів на основі глибокого вивчення дії та впливу економічних законів;
- інформаційно-аналітична – збирання та обробка необхідних даних, оцінка їх достовірності, зведення, групування та виконання інших розрахунків, необхідних для оцінки і прийняття управлінських рішень;
- оцінююча – оцінка та узагальнення результатів господарювання та формулювання висновків про їх досягнутий рівень (перше завдання економічного аналізу);
- контролююча – контроль за виконанням планів і управлінських рішень, реалізацією заходів з раціонального використання ресурсів, поліпшення економічних результатів;

- пошукова – виявлення резервів підвищення ефективності господарювання (мета проведення економічного аналізу);
- мобілізуюча (конструктивна) – розробка заходів щодо використання виявлених резервів;
- інноваційна – сприяння впровадженню передових досягнень науково-технічного прогресу, сучасних технологій, інформаційно-комп'ютерних систем;
- пропагандистська – обнародування та розповсюдження інформації про передовий досвід господарювання, нові методики аналізу, сучасні технології та інновації.

2.3. Види економічного аналізу.

Існує багато різних класифікацій та підходів щодо поділу економічного аналізу на види. Узагальнивши їх економічний аналіз можна поділити на такі види відповідно до наступних класифікаційних ознак:

1. За видом економічної діяльності виокремлюють аналіз: сільського господарства, мисливства та лісового господарства; рибного господарства; промисловості; будівництва; оптової й роздрібної торгівлі, транспорту і зв'язку; фінансової діяльності; державного управління; освіти; охорони здоров'я і т.д. Крім цього, аналіз може бути глибшим, детальнішим у разі вивчення окремих складових економічної діяльності або більш загальним і охоплювати декілька видів діяльності.
2. Залежно від часу дослідження аналіз буває попередній (перспективний, прогнозний), оперативний (поточний) і ретроспективний (наступний).

Попередній (перспективний) економічний аналіз – це дослідження економічної системи за параметрами, які визначають її майбутній стан. Його особливість полягає у проєкції минулого і теперішнього стану об'єкта на перспективу, з урахуванням спадковості чи певної стійкості зміни економічних показників. Він важливий для забезпечення успішної економічної діяльності об'єкта управління у майбутньому. Це пояснюється тим, що він передуює її здійсненню і базується на прогнозних, очікуваних результатах з урахуванням впливу факторів, які будуть діяти як у середині об'єкта управління, так і зовні. При цьому вихідною

інформаційною базою для складання прогнозів служать дані ретроспективного аналізу, від об'єктивності яких залежить обґрунтованість, точність і результативність перспективного аналізу.

Оперативний економічний аналіз – аналіз поточної діяльності, в рамках якого відбувається контроль цієї діяльності. Цей вид аналізу здійснюється повсякденно і полягає у забезпеченні управління своєчасною дієвою інформацією про зміну економічної ситуації, причини цієї зміни, відхилення від регламентованих параметрів з метою своєчасного прийняття рішень, спрямованих на попередження та усунення негативних змін і ефективне маневрування наявними ресурсами. Оперативний аналіз виступає системою щоденного спостереження й оцінки відхилень фактичного стану досліджуваного об'єкта від регламентованих показників.

Ретроспективний аналіз пов'язаний із вивченням економічних процесів діяльності, що вже відбулися, тобто він спрямований у минуле і вивчає факти й результати за операціями, процесами, які вже здійснилися. Для ретроспективного аналізу використовуються традиційні, добре розроблені методики.

Ретроспективний аналіз точніший, оскільки ґрунтується на даних економічних операцій, що дійсно мали місце на практиці і знайшли відповідне відображення у відповідних документах і звітах. Проте трудомісткість проведення досить висока, оскільки потребує залучення великої кількості фахівців та використання значного обсягу інформації. Крім того, ретроспективний аналіз можна проводити тільки після завершення певного звітного періоду. Це обмежує його дієвість внаслідок відсутності можливості оперативного втручання у діяльність об'єкта управління, а також задіяння невикористаних резервів, що не сприяє зміні ситуації на краще ще до закінчення звітного періоду.

3. За строком прогнозування, особливостями економічної діяльності та управління економічний аналіз поділяється на тактичний і стратегічний.

Тактичний аналіз – це аналіз економічної діяльності об'єкта управління на короткострокову перспективу. Тактичний аналіз підпорядкований конкретизації

поставлених завдань через систему планів та їх ресурсного забезпечення за різними напрямками (попередній чи перспективний відносять до тактичного).

Стратегічний аналіз – аналіз економічної діяльності об'єкта управління на довгострокову перспективу. Він проводиться в умовах високого рівня невизначеності щодо кількісних і якісних характеристик майбутньої діяльності об'єкта управління і потребує урахування великої кількості ризиків, які можуть виникнути на його шляху. Виходячи з цього, слід зазначити, що аналіз можливих стратегій розвитку об'єкта управління досить складний, здійснюється за допомогою математичних, статистичних методів.

Основне завдання стратегічного аналізу полягає в наданні таких результатів дослідження, на базі яких здійснюється вибір стратегії та обґрунтування політики залучення й ефективного розміщення ресурсів об'єкта управління.

4. Просторова ознака слугує основою для розподілу аналізу на внутрішньогосподарський і міжгосподарський.

Внутрішньогосподарський аналіз здійснюється на рівні одного об'єкта управління і його структурних одиниць – підрозділів, відділень.

Міжгосподарський аналіз охоплює декілька об'єктів управління. Це дає змогу визначити середні дані, зробити узагальнення, порівняння, групування показників економічної діяльності об'єктів управління, організацій на територіальному рівні (район, область, країна) та за видами економічної діяльності. Крім цього, за допомогою міжгосподарського аналізу можна вивчити наявні проблеми, а також перейняти передовий досвід інших об'єктів управління, що допоможе знайти додаткові резерви для підвищення ефективності господарювання об'єкта управління. Аналогічно проводиться галузевий та міжгалузевий аналізи.

5. За користувачами результатів аналізу може бути внутрішній і зовнішній аналіз.

Внутрішній аналіз здійснюється за ініціативою і на матеріалах самого об'єкта управління з метою використання його результатів у плануванні, складанні програми розвитку, розробці стратегії економічної діяльності та в управлінні.

Зовнішній аналіз може проводитися безпосередньо зовнішніми користувачами або на їх замовлення. У ролі останніх можуть виступати представники вищестоящих органів, фінансових, податкових органів, громадських організацій, незалежні аудитори, акціонери, потенційні інвестори. Основними інформаційними джерелами при цьому є дані фінансової і статистичної звітності.

Ступінь охоплення об'єктів дослідження – ознака, що дає змогу виділити суцільний і вибірковий (не суцільний) аналіз (стосується різних об'єктів).

Суцільним аналізом називається аналіз, при якому дослідженням охоплюються всі без винятку об'єкти, в результаті чого визначаються резерви, формулюються висновки, робляться пропозиції щодо підвищення ефективності діяльності (н-д, всі підприємства регіону).

Вибірковий аналіз ґрунтується на вивченні не всіх, а лише певної частини об'єктів, відібраних у випадковому порядку. Завданням такого аналізу є одержання достовірних і надійних узагальнюючих характеристик всієї сукупності об'єктів на основі певної їх частини.

Відбір об'єктів при не суцільному аналізі може здійснюватися різними способами. Одним із найпоширеніших є спосіб основного масиву. Він полягає у відборі найбільших об'єктів дослідження, що мають аналогічні з іншими, але, можливо, більш яскраво виражені характеристики.

Перевагою вибіркового аналізу порівняно з суцільним є те, що він потребує менше затрат коштів і часу. Це дає змогу використовувати детальнішу програму та оперативніше отримувати результати аналітичного дослідження.

Завдяки такій ознаці, як зміст програми аналіз буває комплексний, локальний і тематичний (один об'єкт, але різні напрями діяльності).

Комплексний аналіз (загальний) – аналіз, мета якого полягає у всебічному, комплексному вивченні економічної діяльності об'єкта управління як єдиного комплексу – охоплює всю економічну діяльність одного об'єкта.

Локальний аналіз – аналіз діяльності окремих підрозділів.

Тематичний аналіз охоплює тільки окремі напрями діяльності об'єкта управління або рішення спеціальних завдань (питань), здебільшого, ті, які найбільш

проблемні і важливі в конкретний період часу. Тематичний (цільовий) аналіз – передбачає вивчення окремих найбільш актуальних на даний час сторін діяльності.

8. Залежно від сфери застосування аналіз поділяється на виробничий, фінансовий.

Виробничий аналіз охоплює сферу виробництва, реалізації продукції, робіт, послуг і призначений для пошуку невикористаних резервів підвищення їх ефективності.

Фінансовий аналіз вивчає фінансову діяльність, тобто операції, процеси, пов'язані із фінансовим станом об'єкта управління.

9. За змістом економічний аналіз поділяється на загально-економічний (фінансово-економічний, статистико-економічний, соціально-економічний, економіко-екологічний) і техніко-економічний.

Загальноекономічний аналіз спрямований на вивчення узагальнюючих економічних показників економічної діяльності і здійснюється за даними періодичної звітності. Вплив технічних, технологічних факторів, якості продукції на вказані показники в економічному аналізі розглядається, але детально не розкривається.

Техніко-економічний аналіз поглиблює загальноекономічний, допомагаючи детально вивчати та оцінювати технічний рівень об'єкта управління та його вплив на економічні показники. До проведення цього аналізу залучаються, крім працівників економічної служби, представники технічного підрозділу служби об'єкта управління (інженери, технологи та ін.).

Отже, загально-економічний і техніко-економічний аналіз – це два взаємозв'язаних напрями.

Загально-економічний аналіз поділяють на:

– Фінансово-економічний аналіз призначений для вивчення фінансових результатів діяльності, фінансового стану суб'єктів господарювання з метою пошуку резервів їх покращання. Цей аналіз виконує фінансова служба об'єкта управління, фінансово-кредитні організації.

– Статистико-економічний аналіз здійснюється статистичними органами для дослідження масових суспільних економічних явищ і процесів на різних рівнях: об'єкт управління – район – область – країна; або: підприємство – вид економічної діяльності – сектор економіки.

– Соціально-економічний аналіз проводять економічні служби, соціологічні лабораторії, статистичні органи для дослідження взаємозв'язку соціальних та економічних процесів, їх взаємозалежності та впливу на результати економічної діяльності.

– Економіко-екологічний аналіз досліджує взаємодію економічних та екологічних процесів, зв'язки природи і людини, а також витрати, пов'язані зі збереженням та поліпшенням навколишнього середовища.

10. За методикою вивчення об'єктів аналіз поділяється на порівняльний, трендовий та ін.

Порівняльний аналіз полягає у зіставленні узагальнених, а також часткових економічних і техніко-виробничих показників видів економічної діяльності, об'єктів управління, організацій та їх внутрішніх підрозділів з метою виявлення найкращих результатів і розповсюдження передового досвіду. При порівняльному аналізі зіставляються фактичні показники з плановими, з показниками відповідних періодів минулих років, інших об'єктів управління, з нормативними даними. В результаті виявляються відхилення цих показників і встановлюються їх причини.

Трендовий аналіз – аналіз спрямування зміни економічних показників, яка визначається шляхом обробки звітних і статистичних даних, з метою визначення на основі цього стійких тенденцій економічного зростання чи спаду.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Данилюк М.О. Метошоп І.М., Войтків Л.С., Паневник Т.М., Буй Ю.В. Економічний аналіз: навч. посіб. ІФНТУНГ. Івано-Франківськ. 2018. 316 с.

2. Данилюк М. О. Економіко-аналітична діяльність державного службовця: навч. посібник / М. О. Данилюк, Н. П. Струк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 260 с.

3. Івахненко В. М. Курс економічного аналізу : навч. посібник / В. М. Івахненко. – К. : Знання-Прес, 2010. – 207 с.
4. Єгорова О. В., Дорогань-Писаренко Л. О. , Тютюнник Ю. М. Економічний аналіз: навч. посіб. – Полтава : РВВД ПДАА, 2018. – 290 с.
5. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: навч. посібник / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
6. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. акад. НАНУ М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2015. – 556с.
7. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2013. – 680 с.
8. Черниш С.С. Економічний аналіз: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2016. – 312 с.

Тема 3

Інформаційне забезпечення економіко-аналітичної діяльності публічного службовця

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- 3.1. Сутність поняття «інформація» та «інформаційне забезпечення економіко-аналітичної діяльності».
- 3.2. Економічна інформація та вимоги до неї. Джерела економічної інформації.
- 3.3. Види залученої до аналізу інформації та їх характеристика.
- 3.4. Форми перевірки достовірності інформації.

3.1. Сутність поняття «інформація» та «інформаційне забезпечення економіко-аналітичної діяльності».

На сучасному етапі розвитку людства та входження сучасних держав в епоху інформаційного суспільства відбувається безпрецедентне підвищення ролі й значимості інформації та інформаційних технологій в усіх сферах життєдіяльності соціуму, особливо в державному управлінні, оскільки соціально-політичний та соціально-економічний розвиток будь-якої держави сьогодні є тісно пов'язаним з її інформаційним забезпеченням та інформаційним розвитком.

Важко уявити публічного службовця, який не розумів би важливості ролі інформації у процесі виконання посадових обов'язків. Не випадково одним із стратегічних завдань, передбачених Концепцією Національної програми інформатизації, є створення загальнодержавних систем інформаційно-аналітичної підтримки діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У цьому контексті визначна роль належить інформаційно-аналітичному забезпеченню як концептуальній основі ефективної діяльності органів державної влади.

Інформаційне забезпечення є важливим етапом та необхідною умовою організації та проведення аналітичних досліджень в економічній сфері. Інформаційно-аналітична діяльність – це специфічний різновид інтелектуальної,

розумової діяльності людини, в процесі якої внаслідок певного алгоритму послідовних дій з пошуку, накопичення, зберігання, обробки, аналізу первинної інформації утворюється нова, вторинна аналітична інформація у формі аналітичної довідки, звіту, огляду, прогнозу.

В сучасних умовах специфіка інформаційно-аналітичної роботи полягає в забезпеченні особи, яка приймає рішення (управлінця), необхідною і достатньою кількістю аналітичної інформації для прийняття єдино правильного, ефективного в умовах непередбаченості і кризових явищ управлінського рішення. Таким чином, інформаційно-аналітична діяльність певною мірою убезпечує, захищає керівників, управлінців від ризиків, небезпек і викликів сьогодення, рекомендує те чи інше ефективне управлінське рішення, прогнозує наперед наслідки його прийняття чи неприйняття, чи бездіяльності. При цьому вказуються як позитивні так і негативні наслідки прийняття/неприйняття таких рішень. Це особливо важливо при проведенні аналітичних досліджень в економічній сфері, адже економічна аналітика (як діяльність) займає проміжне місце між збором інформації та прийняттям управлінських рішень, тому її комплексність, глибина й ефективність багато в чому залежать від обсягу і якості інформації, що використовується. Економічна аналітика виступає не лише як споживач інформації, а також створює її для власних потреб і прийняття управлінських рішень.

Інформаційне забезпечення економіко-аналітичної діяльності – це система одержання, оцінки, зберігання та переробки даних, створення баз даних, комплексу інформаційних засобів, необхідних для дослідження економічної діяльності та вирішення завдань управління.

3.2. Економічна інформація та вимоги до неї.

Джерела економічної інформації.

У практиці інформаційного забезпечення використовують два поняття: дані та інформація, які часто ототожнюють. Проте це різні поняття. Поняття: «дані» – це відомості про стан об'єкта, представлені у вигляді змістовної сукупності знаків. Вони однаковою мірою фіксують стан великих систем та їх елементарних часток.

Дані можуть бути представлені у різних формах: числові, описові, схематичні, рисовані, накреслені; «інформація» накопичується шляхом відповідної обробки даних. Отже, дані – це величина, число або зображення, яке вводиться у процес інформаційної обробки або виводиться з нього. Процес переробки даних у інформацію включає такі три стадії відбору: фізичну, семантичну, прагматичну. Фізична стадія пов'язана з реальною можливістю її сприйняття та обробки. Семантична стадія обумовлена прийнятими погодженнями і стандартами знаків, кодів, термінів (позначок, символів). Прагматична – це стадія, на якій оцінюється корисність даних і потреба в них. Поняття «дані» можна замінити поняттям «вхідна інформація», а «інформація» - поняттям «результативна інформація».

Щодо інформації, то є різні трактування цього поняття в довідкових, законодавчих, наукових джерелах. Так, в енциклопедичній літературі дається таке пояснення: «інформація» (в перекл. з англ.) означає «пояснення», «викладення», «повідомлення». Сьогодні під інформацією розуміють:

Таблиця 3.1 – Сутність поняття «інформація»

Визначення	Сутнісна характеристика
<i>Інформація</i>	Це сукупність корисних відомостей, які є об'єктом збирання, реєстрації, зберігання, передавання і перетворення
<i>Інформація</i>	Це ресурс, який може накопичуватися, поновлюватися, реалізовуватися, є придатним для колективного використання та у процесі споживання не втрачає своєї якості
<i>Інформація</i>	Це головний елемент будь-якої з функцій управління
<i>Інформація</i> (згідно Закону України «Про інформацію»)	Це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді
<i>Інформація</i>	Виражається літерами, словами, цифрами, символами
<i>Економічна інформація</i>	Це відомості про економічні явища і процеси, що відбуваються як в економіці країни загалом, так і на окремих об'єктах управління
<i>Економічна інформація</i>	Відображається системою натуральних, відносних та вартісних показників економічної діяльності

Для економічного аналізу важливо використовувати систему економічної інформації. Система економічної інформації є сукупністю методів генерації, передання і переробки інформації в усіх ланках економіки об'єкта управління. Сьогодні економічну інформацію розглядають у нерозривній єдності з комп'ютерними системами, які забезпечують її збирання, реєстрацію, зберігання,

передавання і перетворення. Інформацію для економічного аналізу поділяють на кілька типів, які є суттєвими для розробки технологій, це: факти, оцінки, прогнози, чутки.

Факт – це інформація про подію або умову, що їх можна безпосередньо спостерігати та аналізувати. Фактична інформація, яка використовується для аналізу, є дуже різноманітною і великою за обсягом, формується з різних джерел, потребує накопичення в базі даних і дальшої обробки, в основній масі циклічно повторюється. Розв’язання аналітичних задач потребує фактичної інформації як про внутрішнє, так і про зовнішнє середовище. Ця інформація є основою для аналізу виконання планів, вивчення динаміки економічних показників та прогнозування на майбутнє.

Оцінка ґрунтується на висновках і судженнях, зроблених щойно чи колись у минулому. Вона не завжди є достовірною і може мати різні похибки, пов’язані із використанням певних методів вимірювання і розрахунків, похибками у вибірці, глибиною професійних знань спеціаліста, який вибрав методику розрахунку та дав оцінку. За результатами оцінки формується база даних для прогнозування майбутнього, особливо коли використовуються бази знань та експертні системи.

Прогнози частково ґрунтуються на аналогії і частково на тому, що заведено називати «здоровим глуздом». Для прогнозування використовуються різні методи й моделі розрахунків (кореляційний і регресивний аналіз, екстраполяція тенденцій), знання експертів і спеціалістів у конкретній сфері. Для забезпечення достовірності прогнозу доцільно використовувати різні методи прогнозування та порівнювати отримані результати. Також майже завжди є можливість порівняти прогнозну й фактичну інформацію та зробити необхідні висновки. Основою для оцінки та прогнозування є узагальнені зв’язки, які характеризують рівень залежності досліджуваного показника від одного чи кількох інших показників.

В аналітичних дослідженнях не варто нехтувати інформацією у вигляді чуток. Хоч чутки є не надійним, не достовірним джерелом інформації, проте коли їх опубліковано в пресі, оприлюднено в публічних виступах і заявах, вони можуть тимчасово спричинити зміни, навіть якщо зміст чуток не відповідає дійсності.

Від якості інформації залежить достовірність результатів економічного аналізу, економіко-аналітичної діяльності, тому система економічної інформації повинна відповідати певним вимогам:

Таблиця 3.2 – Основні вимоги до системи економічної інформації

Вимоги	Характеристика
<i>Оперативність своєчасність</i>	Потрібна інформація для проведення економічного аналізу має надходити аналітику якомога швидше. Тільки в цьому випадку є можливість оперативно впливати на хід процесу, результати економічної діяльності
<i>Достовірність</i>	Характеризується правдивістю, відповідністю нормативним актам і положенням, прозорістю, забезпечується ретельною перевіркою та системою відповідальності
<i>Нейтральність</i>	Інформація не повинна надаватися вибірково з метою впливу на рішення користувачів. Інформація не повинна бути націлена на отримання завчасно заданого результату.
<i>Об'єктивність правдивість</i>	Інформація повинна відповідати дійсності, бути достовірною, тобто об'єктивно відображати господарські факти, явища та процеси
<i>Єдність</i>	Інформація для проведення економічного аналізу може надходити з різноманітних джерел. Тому необхідно усунути відокремленість та дублювання різних джерел інформації
<i>Аналітичність</i>	Інформація повинна відповідати потребам економічного аналізу, тобто забезпечувати надходження даних саме про ті напрями діяльності та з тією деталізацією, яка необхідна для всебічного вивчення економічних явищ і процесів, виявлення впливу факторів і визначення резервів господарювання
<i>Доречність релевантність</i>	Означає її своєчасність, цінність, корисність для прогнозування й оцінки результатів
<i>Порівняльність зіставність</i>	Забезпечує зацікавленим користувачам можливість порівнювати її за різні періоди діяльності одного суб'єкта господарювання або порівнювати діяльність різних суб'єктів господарювання
<i>Раціональність</i>	Передбачає її достатність, високий коефіцієнт використання первинної інформації, відсутність зайвих даних
<i>Ефективність цінність</i>	Система інформації повинна вимагати мінімум затрат на збирання, обробку, зберігання та використання даних, забезпечуючи усі потреби аналізу і управління

В сучасних умовах економічної діяльності суспільства, розвитку інформатизації суспільства обсяг інформації безперервно зростає. За оцінками вчених, обсяг інформації, необхідний для управління економічними і соціальними процесами, кожні 6-8 років подвоюється. Тому важливе значення мають мінімізація та раціональне використання інформації. Причому для прийняття управлінського рішення управлінцям потрібна специфічна, добре структурована інформація про об'єкт управління та ефективна взаємодія споживачів і джерел інформації.

Для економічного аналізу використовують різноманітні джерела інформації. Потреба в конкретних відомостях залежить від періоду, що аналізується, цілей та завдань економічного аналізу. Склад, зміст та якість інформації, яка залучається до аналізу, мають визначальну роль у забезпеченні його дієвості. Від якості джерел інформації залежить достовірність результатів аналізу. Достовірні джерела аналізу – необхідна умова об’єктивності та високої якості аналітичних робіт, так як вони забезпечують доказову силу висновків, зроблених на підставі результатів економічного аналізу.

Всі джерела інформації можна поділити на 2 великі групи: зовнішні та внутрішні.

Таблиця 3.3 – Джерела інформації

Джерела інформація	Сутнісна характеристика
<i>Зовнішні</i>	
<i>Публікації</i>	Звіти державних агентств, звіти торгівельних асоціацій, наукові публікації, аналітичні журнали, довідники.
<i>Інформаційна індустрія</i>	Це фірми, які спеціалізуються на збиранні та аналізі інформації
<i>Відкриті дані</i>	Дані є відкритими, якщо будь-хто може їх вільно отримати, необмежено використовувати (наприклад, використати один і той же набір даних декілька разів, або використати ці дані для комерційних цілей) та вільно поширювати
<i>Внутрішні</i>	
<i>Планові</i>	Це нормативні, прогнозні, кошторисні, проектні, договірні показники та дані отримані в маркетингових дослідженнях
<i>Облікові</i>	Це записи бухгалтерського обліку, статистичного, оперативно-технічного обліку, переписів, спостережень, обстежень, оперативних зведень
<i>Звітні</i>	Це дані бухгалтерських, статистичних та оперативних звітів – вся сукупність місячних, кварталних і річних звітів, разові статистичні звіти, поточна звітність
<i>Позаоблікові</i>	Це матеріали спостережень, епізодичні вибірки, протоколи виробничих нарад, матеріали зборів трудових колективів, бесід з робітниками та службовцями

Останніми роками дуже популярним є використання відкритих даних для суспільних та економічних досліджень. Для того, щоб відкриті дані використовувати для аналітичних досліджень необхідно, перш за все, щоб ці дані були оприлюднені на загальнодоступних веб-порталах. По-друге, разом з даними розпорядник, тобто установа, що публікує дані, має надати ключову інформацію про зміст, структуру та зміни у наборі даних. По-третє, і найважливіше – дані мають

бути оприлюднені у форматах, придатних для автоматизованої обробки. В Україні ці принципи закріплені у статті 10-й Закону України «Про доступ до публічної інформації». Це не дивно, адже у форматі відкритих даних можна зручно та безкоштовно отримати адміністративні дані, тобто дані, які створюються державними установами в ході їх діяльності. До порівняння, збір даних іншими методами потребує значних витрат часу та коштів для аналітиків.

Другою перевагою є актуальність та тяглість відкритих даних. Відкриті дані, що оприлюднюються державними установами, відображають певні процеси, а тому періодично оновлюються. Наприклад, державний реєстр: до нього щодня додаються нові записи. Тож за умови, що розпорядник вчасно оновлює дані, дослідники можуть отримати актуальну інформацію раніше, ніж це було б можливо за використання інших способів збору даних. Крім цього, дані можна відстежити у динаміці.

Наступною перевагою, надзвичайно важливою, є репрезентативність відкритих даних та їх цінність для аналізу. На противагу соціологічним опитуванням відкриті дані часто містять інформацію про певну генеральну сукупність, а не про вибірку. Наприклад, єдиний державний реєстр, що містить інформацію про всіх юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Використання відкритих даних у дослідженнях має виклики, про які варто пам'ятати аналітикам та аналітикиням. По-перше, це якість та повнота даних. Згідно з дослідженням texty.org.ua, станом на серпень 2020 року багато наборів даних державних установ мали значні проблеми зі структурою та якістю наповнення даних. Наприклад, дані містили об'єднані комірки, примітки, некоректні назви колонок, дублі спостережень, тощо. Крім того, набори даних можуть з тих чи інших причин містити неповну інформацію. Завдання аналітика чи аналітикині – це зрозуміти ті чи інші проблеми, які вони накладають на дизайн дослідження.

По-друге, відкриті дані можуть бути дуже об'ємними та публікуватися у складних форматах. Наприклад, один з наборів єдиного державного реєстру важить близько 6 гігабайт та доступний для завантаження лише у складному ієрархічному

форматі XML. Для того щоб завантажити та відкрити такі файли, аналітикам необхідні спеціальні навички

Комплексне використання перерахованих джерел інформації та правильне їх поєднання в процесі економічного аналізу дозволяють всебічно та глибоко вивчити всі сторони господарської діяльності та повніше виявити резерви економічного та соціального розвитку. Визначення джерел аналізу та підготовка даних є одним з важливих моментів першого етапу аналітичної роботи.

3.3. Види залученої до аналізу інформації та їх характеристика.

Залежно від поставлених цілей і завдань впливу на об'єкт управління економічна інформація може класифікуватися за певними ознаками.

Таблиця 3.3 – Класифікація видів економічної інформації

Класифікаційна ознака	Види	Сутнісна характеристика
1	2	3
<i>За стабільністю</i>	Постійна	Це інформація, яка не змінює своїх даних
	Умовно-постійна	Це інформація, яка певний час не змінюється
	Змінна	Це інформація, яка часто змінюється
<i>За насиченістю</i>	Достатня	Цілком конкретна за змістом мінімальна інформація, яка необхідна для розв'язання певної задачі
	Недостатня	Це інформація, яка робить неможливим розв'язання даної задачі
	Надлишкова	Це інформація, яка містить зайві дані
<i>За ступенем обробки</i>	Вхідна	Це дані, які необхідні для розв'язання аналітичних задач
	Вихідна	Це інформація, яка є підсумком обробки даних
	Проміжна	Це інформація, яка потрібна для наступних розрахунків
	Результативна	Це інформація, яка отримана в результаті певних досліджень чи розрахунків
<i>За способом фіксації</i>	Усна	Це інформація викладена усно
	Документальна	Це інформація зафіксована на паперових і машинних носіях
<i>За елементами структури</i>	Реквізит	Це мінімальна кількість ознак та основ, яка є достатньою для створення
	Показник	Це інформація, яка має назву, форму та розкриває об'єкт управління з якісного та кількісного боку
	Масив	Це набір взаємопов'язаних даних однієї форми з усіма їх значеннями
	Потік	Сукупність масивів, що стосується однієї і тієї ж ділянки роботи

Продовження таблиці 3.3

1	2	3
<i>За функціональним призначенням</i>	Нормативна	Нормативно-правова; нормативно-довідкова
	Планова	Це інформація, пов'язана з техніко-економічним, стратегічним та оперативним плануванням
	Облікова	Це інформація, яка пов'язана з управлінським та фінансовим обліком
	Аналітична	Це інформація, яка одержана в результаті проведення аналізу
	Прогнозна	Це інформація, яка пов'язана з прогнозуванням діяльності
	Звітна	Дані фінансової і статистичної звітності
	Інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого самоврядування	Офіційна документована інформація, яка створюється у процесі поточної діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого і регіонального самоврядування
	Інформація про особу	Сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про особу (освіта, сімейний стан, релігійність, адреса, дата і місце народження тощо)
	Інформація довідково-енциклопедичного характеру	Матеріали енциклопедій, довідників, словників, оголошень, путівників та інші
	Соціологічна	Це документовані або публічно оголошені відомості про ставлення окремих громадян і соціальних груп до суспільних подій та явищ, процесів, фактів (результати соціологічних опитувань, спостережень).
<i>За місцем утворення</i>	Внутрішня	Це інформація, яка виникає на самому об'єкті та характеризує його діяльність
	Зовнішня	Це інформація, яка виникає за межами об'єкту і має безпосереднє відношення до досліджуваного предмету
<i>За режимом доступу</i>	Конфіденційна	Це інформація, яка не підлягає розголошенню
	Відкрита	Це інформація, яка може розголошуватись
<i>За способом зображення</i>	Текстова	
	Графічна	
	Таблична	
	Мультимедіа	
<i>За предметом дослідження</i>	Основна	Інформація, без якої неможливо зробити економічний аналіз тих чи інших аспектів економічної діяльності.
	Допоміжна	Інформація, яка потрібна для детальнішої, повнішої характеристики предмета, що вивчається.
<i>За об'єктом вивчення</i>	Загальна	Характеризує темпи і пропорції розвитку економіки в цілому
	Часткова	Тільки за окремими її складовими

3.4. Форми перевірки достовірності інформації.

Одним із важливих етапів системи інформаційного забезпечення економічного аналізу є перевірка достовірності джерел даних та інформації. Вони мають адекватно відповідати дійсному стану справ, реально відображати стан об'єкта аналізу. Для забезпечення цих основних вимог інформація повинна бути підготовленою до проведення економічного аналізу.

Підготовка інформації для проведення економічного аналізу передбачає: перевірку інформації на достовірність (перевіряється наскільки повними є дані, чи дотримуються правила складання та оформлення звітності, правильність арифметичних розрахунків, узгодженість показників); перевірку інформації за сутністю (у процесі перевірки визначають наскільки той чи інший показник відповідає дійсності, фактичному стану справ); забезпечення можливості порівняння показників (всю числову інформацію після перевірки її доброякісності приводять до порівняльного вигляду); спрощення числових показників (вибір ступеня спрощення залежить від змісту показника, його величини, для цього можна замінювати абсолютні показники відносними, заокруглювати цифри); систематизація та групування підібраної інформації.

При перевірці достовірності інформації застосовують такі форми перевірки:

1. Формальна перевірка достовірності інформації – візуальний огляд залученої до аналізу інформації з точки зору її відповідності правилам і вимогам оформлення та заповнення документів і звітності.

2. Рахункова перевірка достовірності інформації – передбачає уточнення проведення розрахунків абсолютних і відносних відхилень, підсумків, з'ясування наявності передбачених розшифровок.

3. Логічна перевірка достовірності інформації – перевірка залученої до аналізу інформації за змістом шляхом з'ясування узгодженості показників різних форм звітності, проведення зустрічної звірки показників, інвентаризації даних, оцінки розрахунків показників за визначеними методиками.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Варенко В.М. Інформаційно-аналітична діяльність: Навч. посіб. / В. М. Варенко. – К.: Університет «Україна», 2014. – 417 с.
2. Данилюк М. О. Економіко-аналітична діяльність державного службовця: навч. посібник / М. О. Данилюк, Н. П. Струк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 260 с.
3. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
4. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року. URL: № 2939-VI/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
5. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. акад. НАНУ М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2015. – 556с.
6. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2013. – 680 с.
7. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: навч. посібник / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
8. Портал відкритих даних. URL: data.gov.ua

Тема 4

Організація економіко-аналітичної діяльності

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- 4.1. Суть та вимоги до організації економіко-аналітичної діяльності.
- 4.2. Етапи аналітичної роботи та їх характеристика.
- 4.3. Оформлення результатів аналізу.

4.1. Суть та вимоги до організації економіко-аналітичної діяльності.

Ефективність роботи окремого аналітика, аналітичного підрозділу, чи установи, яка займається аналітичними дослідженнями залежить від її організації. економіко-аналітична діяльність повинна бути чітко організованою, логічною, послідовною.

Під організацією економіко-аналітичної діяльності розуміють систему заходів із забезпечення ефективності, організованості, плановірності, обдуманого упорядкування дослідження об'єкта управління, а також дотримання внутрішньої дисципліни. Головне завдання організації економіко-аналітичної діяльності – досягнення поставленої мети (пошук резервів підвищення ефективності економічної діяльності) в найкоротші строки при найкращому використанні наявних ресурсів. Це вимагає чіткого розуміння суті, мети, завдань, об'єкта, предмета аналізу, дотримання його принципів, знання видів, уміння використовувати на практиці аналітичні методи і способи, збирати необхідну інформацію, робити відповідні розрахунки та висновки.

Організація аналітичних досліджень включає два основні блоки: програмно-методичні питання (мета, завдання, об'єкт, предмет, програма аналізу); організаційні питання – організаційний план (місце аналізу, виконавці, час і строки проведення, матеріально-технічне та інформаційне забезпечення, контроль, користувачі). Для ефективного проведення аналітичного дослідження слід дотримуватися низки умов щодо науково-методичного, організаційного, ресурсного, кадрового, інформаційного забезпечення.

Основними вимогами до організації економіко-аналітичної діяльності є такі:

- **плановість** – для дотримання вимоги плановості необхідно скласти план і програму аналізу, які тісно пов'язані між собою. План аналізу – це заздалегідь намічена система методологічних та організаційних заходів, яка передбачає порядок, послідовність і строки проведення аналітичного дослідження. Програма аналізу є переліком чітко сформульованих конкретних питань з проведення аналітичних процедур;
- **науковість** – означає, що організація аналітичної роботи повинна базуватися на науковій основі, тобто враховувати найновіші досягнення науки і практики. Важливо при цьому використовувати не тільки найновіші вітчизняні науково-методичні розробки, а й загальноновизнані зарубіжні;
- **економічність** – зміст її полягає в бережному витрачанні ресурсів, сприянні економії витрат при проведенні аналізу;
- **динамічність і гнучкість форм аналізу** – полягає в передбаченні у плані, програмі аналітичної роботи можливості оперативного внесення змін (у разі необхідності) щодо виду, методики, інформаційної бази аналізу;
- **правильне розставлення виконавців аналізу** – вона потребує визначення конкретних виконавців, що проводитимуть аналіз, і закріплення за ними певної ділянки роботи із встановленням рівня відповідальності;
- **забезпеченість кваліфікованими кадрами** – означає залучення до аналітичної роботи професіоналів з відповідною освітою, різнобічним рівнем знань і досвідом практичної роботи;
- **методичне та інформаційне забезпечення** – формулювання висновків аналітичного дослідження потребують використання науково-обґрунтованих, апробованих на практиці методичних рекомендацій, методик та достовірної інформації;
- **організація робочого місця аналітика** – передбачає створення належних умов для його продуктивної праці із дотриманням ергономічних, санітарно-гігієнічних, соціально-економічних, трудових, технічних, юридичних та інших, як правило, законодавчо встановлених норм.

4.2. Етапи аналітичної роботи та їх характеристика.

Економічний аналіз як комплексний і системний процес включає три послідовні організаційні етапи: підготовчий, виконавчий (основний) і заключний. Кожен з цих етапів у свою чергу поділяється на складові. В кінцевому підсумку це становить організаційну структуру економічного аналізу.

Підготовчий етап. Мета – створити сприятливі умови для раціональної організації аналітичного дослідження. Він включає методичні та організаційні аспекти планування аналітичної роботи, а саме: обґрунтування мети, завдань, об'єкта, предмета та користувачів аналізу; складання плану аналітичної роботи; методичне забезпечення аналізу, яке включає вибір методики, методів і прийомів аналізу; розробку і вибір системи показників, які б могли забезпечити всебічний аналіз діяльності об'єкта аналізу; встановлення періодичності проведення економічного аналізу; визначення інформаційної бази аналізу та перевірка правильності даних; визначення виконавців економічного аналізу, розподіл обов'язків та підпорядкування між ними; матеріально-технічне забезпечення (технічні засоби обробки інформації). Для обробки зібраних інформаційних матеріалів доцільно використовувати сучасні комп'ютерні програми.

Основний етап призначений для реалізації розроблених плану, програми, методик, способів аналізу шляхом статистичної обробки, зведення, групування, проведення відповідних розрахунків та вивчення даних про хід і результати економічної діяльності. Він включає такі аналітичні і прогностичні заходи: статистична обробка та узагальнення даних, що полягає насамперед у перевірці відібраних даних; порівняльний аналіз основних показників. Основне його завдання – привести показники у порівняльний вигляд і шляхом зіставлення виявити подібність, різницю і загалом зв'язок між показниками; аналіз і оцінка економічного стану та ефективності діяльності об'єкта аналізу. Він дає змогу визначити сучасний стан розвитку об'єкта аналізу, а також економічну ефективність його діяльності, тобто дати комплексну оцінку, що є необхідною умовою для вироблення і прийняття зважених оперативних управлінських рішень; проведення факторного аналізу сприяє виявленню чинників, що впливають на стан та розвиток економічної

діяльності; визначення резервів підвищення ефективності діяльності; прогнозування діяльності об'єкта аналізу.

Заключний етап. Мета – на основі економічного аналізу необхідно підготувати висновки і розробити пропозиції щодо поліпшення економічної діяльності об'єкта аналізу. На завершальному етапі передбачається здійснення низки конструктивних заходів щодо використання результатів проведеного аналітичного дослідження. Серед цих заходів слід назвати такі: розробка пропозицій щодо використання виявлених резервів; апробація результатів аналітичного дослідження на практиці; оформлення результатів аналізу. Результати дослідження мають бути оформлені відповідними документами – науковим звітом, доповіддю-аналізом, доповідною запискою; передача результатів дослідження "замовнику" аналізу. При цьому формулюються кінцеві висновки, пропозиції, рекомендації із визначенням шляхів їх реалізації; використання результатів аналізу у прийнятті управлінських рішень та контроль за їх виконанням означає практичну реалізацію виявлених резервів з підвищення ефективності господарювання (висновків, пропозицій, рекомендацій) та у здійсненні контрольних функцій за цим процесом;

Отже, виходячи з викладеного вище, можна зробити висновок про те, що заключний етап має надзвичайно велике значення, оскільки впливає на ефективність управління.

4.3. Оформлення результатів аналізу.

Отримані у процесі аналітичного дослідження результати підлягають систематизації, узагальненню і реалізації на практиці. Дуже важливим є подати результати аналізу у найбільш зручній для сприйняття та розуміння формі. Є дві основні форми подачі заключних аналітичних матеріалів – описова і безтекстова.

Описова форма має текстову основу і оформляється у вигляді відповідних документів: аналітична (пояснювальна) записка; довідка; висновок.

Аналітична записка має відповідати плану і програмі аналізу і мати таку структуру змісту: *загальні питання; характеристика виконання плану або норм, нормативів, договірних зобов'язань; результати аналізу, у тому числі факторного,*

причини невиконання плану, оцінка результатів господарської діяльності; *висновки і пропозиції*, в яких зазначаються невикористані резерви підвищення ефективності роботи об'єкта дослідження, заходи щодо використання і контролю за їх виконанням (виконавці, етапи і строки впровадження, рівень контролю). Тут також вказується економічний ефект, який буде отриманий завдяки реалізації запропонованих заходів.

Довідка і висновки стисліші і конкретніші, ніж аналітична записка. Здебільшого ці форми документів оформляються за результатами економічного аналізу найпроблемніших ділянок економічної діяльності. В них містяться тільки аналітична і заключна – конструктивна (висновки, пропозиції, резерви і заходи щодо їх реалізації та контролю) частини.

Безтекстова форма не містить текстових матеріалів і подається у вигляді макетів таблиць, рисунків (графіків), схем, художніх зображень, які мають як аналітичне, так і наочне значення. Ця форма зручна для професіоналів, які на основі навіть стислого матеріалу можуть самостійно мислити, робити висновки, приймати відповідні управлінські рішення. Перевагами безтекстової форми є оперативність, швидкість подання результатів аналізу, що сприяє підвищенню їх дієвості.

Підсумовуючи вимоги до проведення економічного аналізу, слід наголосити на тому, що результати економічного аналізу повинні задовольняти потреби користувачів і відповідати певним вимогам, які впливають із принципів організації і планування економіко-аналітичної роботи.

Основні вимоги до результатів економічного аналізу об'єкту управління:

Відповідність програмі аналізу - повне висвітлення питань, використання наукових методів і методик передбачених програмою, планом дослідження.

Ефективність - переважання економічних вигід від результатів аналізу над витратами на проведення економічного аналізу.

Конкретність, точність - використання конкретних даних, встановлених норм і нормативів, проведення точних розрахунків.

Об'єктивність - відображення реального стану економічної діяльності.

Конструктивність - сформульовані висновки, пропозиції повинні мати конструктивний характер, містити конкретні заходи щодо підвищення рівня та ефективності економічної діяльності.

Доступність, зрозумілість - простота, логічність викладення матеріалу.

Стислість - результати аналізу мають бути коротко викладені, без надмірної деталізації.

Своєчасність подання - оформлення аналітичних результатів у стислі строки відповідно до плану проведення аналітичного дослідження.

Завершеність - вищий ступінь готовності для використання у практичній діяльності об'єкту, на якому проводилося дослідження.

Реальність - рекомендації, пропозиції мають бути придатними для реалізації в умовах конкретного об'єкту з його ресурсами і можливостями.

Належне оформлення - отримані результати аналізу мають бути оформлені відповідно до плану і програми аналізу в описовій чи без текстовій формі.

Відповідальність виконавців - аналітики, які провели аналіз, повинні відповідати за достовірність, точність, правильність зроблених ними висновків, пропозицій, рекомендацій.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Данилюк М.О. Метошоп І.М., Войтків Л.С., Паневник Т.М., Буй Ю.В. Економічний аналіз: навч. посіб.ІФНТУНГ. Івано-Франківськ. 2018. 316 с.
2. Данилюк М. О. Економіко-аналітична діяльність державного службовця: навч. посібник / М. О. Данилюк, Н. П. Струк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 260 с.
3. Єгорова О. В., Дорогань-Писаренко Л. О. , Тютюнник Ю. М. Економічний аналіз: навч. посіб. – Полтава : РВВД ПДАА, 2018. – 290 с.
4. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: навч. посібник / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
5. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. акад. НАНУ М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2015. – 556с.

Тема 5

Метод та методика економічного аналізу

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- 5.1. Сутність методу і методики в економічному аналізі. Елементи методики економічного аналізу.
- 5.2. Види і значення узагальнюючих показників в економічному аналізі.
- 5.3. Класифікація прийомів економічного аналізу.

5.1. Сутність методу і методики в економічному аналізі. Елементи методики економічного аналізу.

Кожна наукова дисципліна має свій предмет та метод дослідження. Для вивчення предмета економічного аналізу розробляються і використовуються різні наукові методи. Слово метод походить від грецького *methodos* – спосіб, «шлях до чогось». Тому в загальному вигляді під терміном метод розуміють спосіб пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя.

Під методом економічного аналізу розуміють науково обґрунтовану систему теоретико-пізнавальних категорій, принципів, способів та спеціальних прийомів дослідження економічних явищ і процесів, що дають змогу приймати обґрунтовані управлінські рішення і базуються на діалектичному методі пізнання. Особливості діалектичного методу пізнання полягають у тому, що всі явища, котрі досліджуються, розглядаються в їх взаємозв'язку та русі, зміні та розвитку, при цьому розвиток розуміють як боротьбу протилежностей на засаді об'єктивних законів реальної дійсності. Адже основними принципами діалектики є: рух, розвиток, саморозвиток, взаємозалежність, взаємозумовленість, причинно-наслідкова залежність.

Категорії економічного аналізу – це найбільш загальні, ключові поняття даної науки – економічного аналізу. До них належать, наприклад: фактори, резерви, модель, результативний показник, відсоток, дисконт, фінансовий результат, капітал та ін.

Принципи (норма поведінки) економічного аналізу регулюють процедурну сторону його методології та методики. До них відносять: системність та

комплексність, періодичність, зрозумілість та адекватність тлумачення, достовірність та об'єктивність, доречність та своєчасність.

Основним елементом методу економічного аналізу є його науковий інструментарій (апарат), тобто сукупність загальнонаукових та специфічних способів і прийомів дослідження економічної діяльності суб'єктів господарювання.

Відокремити прийоми та способи, які притаманні лише конкретній економічній науці, практично неможливо – науковий інструментарій різних наук є надто взаємозв'язаним. В економічному аналізі також застосовуються різні прийоми, які були спочатку розроблені в межах тієї чи іншої економічної науки (статистики, математики, програмування). Водночас економічний аналіз має і специфічні прийоми дослідження.

Отже, метод – це спосіб, інструмент досягнення мети і завдань дослідження, який показує, яким чином можна провести дослідження і зробити на основі отриманих результатів обґрунтовані висновки й пропозиції.

Метод економічного аналізу має певні специфічні особливості. До них належать:

- використання системи показників, що характеризують діяльність об'єкта аналізу;
- вивчення причин зміни показників;
- визначення та вимірювання взаємозв'язків та взаємозалежностей між ними з допомогою спеціальних прийомів.

Однією з найважливіших особливостей методу економічного аналізу є використання системи показників для вивчення економічних явищ та процесів. Адже економічний аналіз спроможний дослідити лише ті економічні явища, які відображено в певних економічних показниках, що мають числову характеристику. Система економічних показників базується, як правило, на системах та підсистемах економічної інформації, проте не виключено, що в ході самого аналізу виникатиме потреба в розрахунку нових показників.

Інша характерна особливість методу економічного аналізу – вивчення причин, що вплинули на зміну тих чи тих економічних показників. Ураховуючи, що економічні явища обумовлено причинно-наслідковою залежністю, головним

завданням аналізу є розкриття та вивчення цих причин (факторів). На економічну діяльність об'єкта аналізу, навіть на окремо взятий показник, можуть впливати численні фактори. Визначити та вивчити абсолютно всі причини дуже складно, та й не завжди доцільно. Завдання полягає в тому, щоб знайти те найсуттєвіше, що найбільше впливає на той чи інший показник. Отже, обов'язковою умовою правильного аналізу є економічно обґрунтована класифікація причин, що вплинули на господарську діяльність об'єкта аналізу та її результати.

До характерних особливостей методу економічного аналізу належить і визначення та вимірювання взаємозв'язку між об'єктивними економічними показниками. Іноді нехтування таким взаємозв'язком може призвести до некоректних висновків, а подеколи зробити аналіз узагалі неефективним. Тому в економічних дослідженнях жодне явище не може бути правильно інтерпретоване, якщо воно розглядається ізольовано, без зв'язку з іншими. Не можна також на основі окремо взятого явища робити загальні висновки про тенденцію розвитку об'єкта в цілому. Такий підхід призводить, як правило, до фальсифікованих висновків. Однак це зовсім не виключає можливості та необхідності логічного виокремлення певних явищ у процесі економічних розрахунків.

Методика економічного аналізу – це сукупність методів, способів, прийомів і правил економічного дослідження, які визначають алгоритм розв'язання аналітичної задачі чи їх комплексу. Розрізняють загальну і часткові методики економічного аналізу. Загальна методика – це методика, яка має універсальний характер і прийнятна для аналізу будь-яких об'єктів різних видів економічної діяльності. Часткові методики призначені для проведення аналітичних досліджень певних видів або груп об'єктів (тип виробництва, вид ресурсу, витрат тощо) конкретних сфер економіки. Визначення методики аналізу є складним науково-пізнавальним процесом, який називають методологією економічного аналізу.

Методика проведення економічного аналізу повинна містити чіткі рекомендації, які охоплюють такі елементи (позиції): мета і завдання аналізу; об'єкти вивчення; користувачі результатами економічного аналізу; система показників для дослідження стану і вивчення взаємозв'язків; етапи і періодичність

проведення аналізу; інформаційні джерела; методи, способи, прийоми і технічні засоби аналізу та обробки інформації; інтерпретація результатів аналізу.

Вибір методу дослідження економічних явищ та процесів обумовлюється характером функціональної залежності між параметрами економічної системи, а об'єктивність результатів аналізу – достовірністю та якістю економіко-математичного моделювання функціональних зв'язків та коректністю обчислень.

Всю сукупність функціональних зв'язків можна поділити на детерміновані та стохастичні. Детерміновані зв'язки – це пропорційні залежності між двома чи більше параметрами аналітичної моделі, коли певному значенню фактора відповідає адекватне значення аналізованого параметра. Результати отримують точні і однозначні. Стохастичні зв'язки – це складні залежності між параметрами аналітичної моделі, коли тому самому значенню фактора може відповідати декілька значень результативного параметра. Результати отримують з певною ймовірністю.

Модель – це спрощене відображення економічної системи або її складових. При моделюванні в економічному аналізі виділяють такі види моделей:

1. адитивні моделі – в них результативний показник визначається як алгебраїчна сума кількох факторних показників: $Y = X_1 + X_2 + \dots + X_n$, де Y – результативний показник; $X_1, X_2, \dots, X_n$ – факторні показники.

2. мультиплікативні моделі – результативний показник визначається як добуток певної кількості факторів: $Y = X_1 * X_2 * \dots * X_n$.

3. кратні моделі застосовуються тоді, коли значення функціонального показника розраховується як співвідношення факторних показників: $Y = X_1 / X_2$.

4. комбіновані або змішані моделі – це моделі, які поєднують в певний спосіб попередні моделі.

Метод аналізу реалізується через його науковий апарат, тобто через сукупність прийомів дослідження.

5.2. Види і значення узагальнюючих показників в економічному аналізі.

Дослідження економічної діяльності нерозривно пов'язане з вивченням та аналізом сукупності узагальнюючих показників, які характеризують як кількісний,

так і якісний бік цієї діяльності. Показник – це чисельний параметр, критерій якої-небудь властивості, якості економічного об'єкта, явища, процесу чи рішення.

1. За способом обчислення всі показники поділяють на первинні і похідні. Первинні показники виражаються у формі абсолютних величин і отримуються в результаті зведення та групування даних. Похідні показники розраховуються з первинних чи вторинних показників і виступають у формі відносних або середніх.

2. За суттю досліджуваних показників – об'ємні (кількісні) та якісні. Об'ємні (кількісні) показники виражаються в числовому вимірі. Для них, як правило, характерні фізичні (одиниці міри ваги, об'єму, довжини, площі) або грошові одиниці. Якісні показники характеризують відношення величини двох показників (без врахування їх однорідності). Вони зазвичай відображають ефективність економічних рішень суб'єктів, а також частку і темпи змін економічних величин.

3. За характером досліджуваних явищ показники поділяють на такі групи – інтервальні і моментні. Інтервальні показники характеризують розвиток явищ у часі, а моментні – на конкретну дату.

4. За способом відображення розрізняють абсолютні і відносні величини. Абсолютні величини використовуються для кількісної оцінки суспільних явищ і процесів. В економічному аналізі ці величини слугують переважно як база для розрахунку відносних і середніх величин та індексів. Відносні величини показують відношення двох абсолютних чисел. Вони полегшують читання та аналіз даних.

5. За ступенем агрегування або способом вираження розмірів досліджуваних явищ і процесів, показники поділяються на індивідуальні та узагальнені. Індивідуальні показники характеризують розмір кількісних ознак окремих одиниць. Узагальнені показники відображають розмір кількісної ознаки певної сукупності одиниць. Ці показники отримують здебільшого шляхом додавання індивідуальних абсолютних показників, а в деяких випадках – шляхом множення або розрахунків.

6. За характером залежності виділяють факторні і результативні показники, які використовуються для вивчення взаємозв'язків і взаємозалежностей суспільних явищ, господарських процесів. Факторні показники – це такі показники, які впливають на інші показники і спричиняють їх зміну. Результативні показники –

показники, що формуються під дією на них інших показників (факторних), і виступають основним об'єктом дослідження.

Дієвість економічного аналізу залежить від застосування комплексного підходу, який насамперед передбачає всебічне вивчення економічних явищ і процесів за допомогою системи взаємопов'язаних економічних показників.

Показники в економічному аналізі відіграють надзвичайно велику роль. Виступаючи в ролі величини, критерію, параметра, рівня, вимірника, індикатора, вони дають змогу оцінити стан економіки країни, регіону, підприємства, домогосподарства, його зміну, що дозволяє судити про економічний розвиток, зростання, підйом або спад економіки, регіону, виду діяльності. Виходячи з цього, показники виконують низку важливих функцій, а саме – пізнавальну, управлінську (контрольно-організаторську) і стимулюючу.

Пізнавальна функція показників полягає в тому, що вони характеризують розвиток економічної діяльності, економічний стан. Вивчаючи кількісний бік явищ і процесів економічного життя, економіст одночасно аналізує їх якісний бік. Узагальнені показники при цьому слугують базою для аналізу, планування, прогнозування діяльності окремих підрозділів, об'єктів, видів економічної діяльності та економіки країни в цілому.

Управлінська, або як її ще називають, контрольно-організаторська функція, показників означає, що вони є невід'ємною складовою управлінського процесу, бо саме завдяки аналізу фінансово-економічних, виробничих, трудових та інших показників забезпечується контроль, а також приймаються зважені, обґрунтовані управлінські рішення для забезпечення кращої економічної діяльності і підвищення її ефективності. В умовах ринкової економіки великого значення набуває контроль, що здійснюється за допомогою показників. Він зводиться до використання їх для вивчення, перевірки своєчасності та якості виконання зобов'язань, договірних умов підприємства перед державою, трудовим колективом, окремими працівниками, партнерами по бізнесу, клієнтами, постачальниками, благодійними організаціями.

Показники виконують також важливу стимулюючу функцію, сутність якої полягає в тому, що вони показують рівень розвитку суб'єкта економіки, його місце

на ринку, дають змогу порівняти досягнуті результати з результатами конкурентів, кращих об'єктів управління.

Внаслідок великої чисельності та різноманітності наявних показників проведення комплексного економічного аналізу потребує попередньої їх систематизації для забезпечення всебічного розгляду та оцінки результатів економічної діяльності. Залежно від способу обчислення, сутності дослідження, часової ознаки, способу відображення, ступеня агрегування, характеру залежності прийнята така класифікація показників.

5.3. Класифікація прийомів економічного аналізу.

Залежно від поставленої мети дослідження, змісту та аналітичних можливостей в економічному аналізі використовуються найрізноманітніші методи і прийоми дослідження. Вони підлягають групуванню та класифікації. При цьому є різні підходи до класифікації.

Одна частина вчених-економістів застосовує двохрівневий розподіл прийомів, зокрема на:

- неформалізовані (логічні прийоми) та
- формалізовані: класичні прийоми аналізу (балансовий метод, метод різниць, диференціювання, логарифмування, інтегральний та інші методи); традиційні прийоми економічної статистики (відносні, середні величини, групування, графічний, індексний методи); математико-статистичні прийоми (кореляційний, регресійний аналіз, метод головних компонент); економетричні прийоми (матричні методи, методи теорії виробничих функцій, міжгалузевого балансу); прийоми економічної кібернетики та оптимального програмування (лінійне і динамічне програмування, системний аналіз); прийоми дослідження операцій та теорії прийняття рішень (теорія ігор, масового обслуговування, теорія графів).

Друга частина науковців усі методи і прийоми аналізу поділяють на дві групи:

- економіко-статистичні (загально-статистичні та елімінування);
- економіко-математичні (кореляційний, регресійний аналіз, математичне програмування, теорія масового обслуговування).

Дослідники третього напрямку поділяють усі методи на чотири групи:

- традиційні;
- детермінованого факторного аналізу;
- стохастичного факторного аналізу;
- оптимізації показників.

Слід зазначити, що всі види класифікацій неоднозначні, поділ на групи у них досить умовний, бо не можна виділити одну уніфіковану групувальну ознаку, а тому він дещо спірний. На нашу думку, найбільш прийнятною і зручною в користуванні є класифікація, за якою всі прийоми економічного аналізу поділяються на 2 великі групи: *кількісні і якісні*.

Якісні прийоми дослідження не дають числової характеристики явищ, що вивчаються, а тільки відповідають на питання, як досліджувати економічні процеси, визначають способи підходу до вивчення закономірностей. Якісні прийоми притаманні як процесу наукового пізнання в цілому, так і окремим науковим сферам дослідження. Якісні прийоми аналітичних досліджень поділяють на:

- загальнонаукові;
- евристичні.

Кількісні прийоми дослідження дають числову характеристику економічних явищ і поділяються на:

- описові;
- аналітичні.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Данилюк М.О. Метошоп І.М., Войтків Л.С., Паневник Т.М., Буй Ю.В. Економічний аналіз: навч. посіб. ІФНТУНГ. Івано-Франківськ. 2018. 316 с.
2. Данилюк М. О. Економіко-аналітична діяльність державного службовця: навч. посібник / М. О. Данилюк, Н. П. Струк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 260 с.

3. Єгорова О. В., Дорогань-Писаренко Л. О. , Тютюнник Ю. М. Економічний аналіз: навч. посіб. – Полтава : РВВД ПДАА, 2018. – 290 с.
4. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: навч. посібник / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
5. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. акад. НАНУ М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2015. – 556с.
6. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2013. – 680 с.
7. Черниш С.С. Економічний аналіз: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2016. – 312 с.

Тема 6

Загальнонаукові методи дослідження в економіко-аналітичній діяльності

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- 6.1. Класифікація і характеристика загальнонаукових методів дослідження, які використовують в економіко-аналітичній діяльності.
- 6.2. Особливості використання прийому порівняння в економічних дослідженнях.

6.1. Класифікація і характеристика загальнонаукових методів дослідження, які використовують в економіко-аналітичній діяльності.

Якісні прийоми аналітичних досліджень поділяють на загальнонаукові та евристичні. В економіко-аналітичній діяльності широко використовують загальнонаукові методи дослідження, які науковцями найчастіше розподіляються на дві великі групи:

1. Емпіричні:
 - спостереження,
 - опис,
 - вимірювання,
 - експеримент;
2. Теоретичні:
 - формалізація,
 - аксіоматизація,
 - гіпотетико-дедуктивний метод.

Спостереження – це цілеспрямоване сприйняття дійсності. Пасивний метод наукового дослідження, при якому дослідник не впливає на розвиток подій, а тільки реєструє обставини і факти, що сприймаються органами чуття чи механічними пристроями.

Опис – фіксація відомостей про об'єкт різними засобами. Це словесне зображення ознак явища (предмета) в усній чи письмовій формі.

Вимірювання – порівняння об'єктів із певним еталоном, яким є шкала вимірювання. Пізнавальний процес визначення числового значення вимірюваної величини.

Експеримент постає як спостереження у спеціально створюваних і контрольованих умовах, коли об'єкт перетворюється в аспект гіпотези. Це активний метод дослідження.

Формалізація – це побудова абстрактно-математичних моделей об'єкта. процес подання інформації про об'єкт, процес у формалізованому вигляді. Формалізація – це вид знакового моделювання, за допомогою якого суть досліджуваного предмету чи явища фіксується, передається знаком, або комбінацією знаків. Таким чином, ідеться не про те, що в результаті формалізації ми абстрагуємося від змісту досліджуваних об'єктів, а про те, щоб за допомогою символів суттєві сторони змісту виразити через форму й тоді дослідження змісту здійснювати на основі знакової моделі, згідно із формальними правилами.

Аксиоматизація – це побудова теорій на основі аксіом, що не потребують тверджень, доказу істинності (аксіома – це положення, яке сприймається без доказів у зв'язку з їх очевидністю). Міркування про процес переносять у площину формул.

Гіпотетико-дедуктивний метод припускає створення системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводяться твердження про емпіричні факти. Система теоретичних знань будується не «знизу» за рахунок індуктивних узагальнень, а розгортається ніби «зверху» емпіричних даних.

За іншою класифікацією з-поміж методів, які найбільше застосовуються в усіх сферах науки і в економіко-аналітичній діяльності, виокремлюють такі: аналіз та синтез; абстрагування; узагальнення; індукція та дедукція; аналогія; класифікація.

Розглянемо найпопулярніші загальнонаукові методи. Усі економічні явища, що спостерігаються у галузях економіки, сприймаються як цілісний процес, без виокремлення окремих частин і властивостей. За такими узагальненими даними ми можемо визначити загальний економічний стан, певні тенденції розвитку окремих показників діяльності. Проте вони не дають змоги встановити причини цих явищ, визначити напрямки підвищення ефективності роботи об'єкта управління. Тому часто

й виникає необхідність “розчленувати” загальне явище на окремі складові, щоб виділити основні, найбільш вагомі його фактори. Таке “розчленування” досліджуваного об’єкта на складові частини називається аналізом. Отже, аналіз економічних явищ – це абстрактне розумове розчленування цих явищ на складові частини за допомогою логічних висновків та моделювання. Розподіл складного явища на окремі елементи дає можливість пізнати сутність явищ та об’єктів, що досліджуються, визначити внутрішні зв’язки та суперечності.

Розчленування загального явища на його складові дає можливість вивчати окремі сторони цього явища, але не створює цілісного уявлення про взаємодію всіх факторів. Тому після розподілу економічної форми на складові та їх глибокої деталізації необхідно відновити єдність досліджуваного явища. Цей зворотній процес абстрактного дослідження одержав назву синтезу, тобто мисленого поєднання окремих сторін явища, пізнання його як єдиного цілого. Під синтезом економічних явищ розуміють об’єднання однорідних явищ у визначені групи, узагальнення впливу різних причин, підбивання підсумків діяльності досліджуваних об’єктів.

У практиці дослідження економічних явищ аналіз тісно пов’язаний із синтезом. Розчленування загального явища на складові частини або з’єднання окремих частин в єдине ціле поодиноці можуть дати певне уявлення про досліджуване явище. Але найповнішим це уявлення буде тільки за умови органічного поєднання цих протилежних дій. Інакше кажучи, аналіз та синтез доповнюють один одного та утворюють діалектичну єдність. Пізнання відбувається в певній послідовності: спочатку здійснюється розчленування на складові частини, а потім глибоке вивчення суперечливих частин, вияв внутрішніх зв’язків, узагальнення, підбивання підсумків.

Абстрагування – ігнорування деяких неістотних для конкретного дослідження властивостей і відношень явища з одночасним виділенням властивостей і відношень, які є основними, найбільш цінними і важливими для дослідника.

Узагальнення – прийом мислення, в результаті якого встановлюються загальні властивості та ознаки об’єктів. Є основним елементом логіки та міркувань людини.

У тісному зв'язку з аналізом і синтезом перебувають такі абстрактно-логічні прийоми пізнання, як індукція та дедукція. За допомогою цих прийомів вивчаються причинно-наслідкові залежності. Індукція – це спосіб вивчення явищ від часткового до загального, від окремих факторів до узагальнень, від причин до наслідків. Дедукція – це спосіб вивчення явищ від загального до часткового, від наслідків до причин. Індуктивний метод в аналізі використовується тільки в єдності з дедуктивним. Використання тільки одного з них неминує збіднює аналіз, робить його неповним.

Аналогія – прийом пізнання, за якого на основі подібності об'єктів за одними ознаками роблять висновок про їх схожість і за іншими ознаками.

Класифікація – розподілення всіх предметів, що вивчаються, на певні групи відповідно до якої-небудь важливої ознаки.

6.2. Особливості використання прийому порівняння в економічних дослідженнях.

Порівняння відіграє надзвичайно велику роль в аналітичних дослідженнях. В економіко-аналітичній діяльності порівняння використовують як основний або додатковий спосіб розв'язання багатьох його завдань.

Порівняння, як спосіб дослідження, здійснюється через зіставлення одного показника (невідомого) з іншими (відомими) з метою визначення спільних рис або розбіжностей між ними.

Основними базами порівняння є:

- нормативні показники;
- дані попередніх періодів;
- середні показники;
- планові показники;
- показники передових об'єктів управління або міжнародні стандарти.

Порівняння фактичних показників з нормативними дає змогу визначити рівень виконання нормативних (оптимальних) завдань.

Порівняння фактичних показників з показниками попередніх періодів (дня, декади, місяця, кварталу, року) дає можливість оцінити темпи зміни цих показників, визначення тенденцій та закономірностей розвитку економічних процесів.

Порівняння із середніми показниками (по міністерству, об'єднанню, установі) є необхідним для більш повної та об'єктивної оцінки діяльності об'єкта, для вивчення загальних і специфічних факторів, що визначають результати його діяльності.

Порівняння фактичних даних із плановими показниками свідчить про рівень виконання плану за місяць, квартал, рік. Порівняння фактичних даних за попередні періоди з плановими можна використати і для перевірки обґрунтованості планових показників. Для цього фактичні дані в середньому за три – п'ять попередніх років порівнюють із даними плану поточного року. Порівняння фактичного рівня показників із плановими є необхідним також для визначення невикористаних резервів. Так, якщо план за певним показником не було виконано, то іноді це можна розглядати як невикористаний резерв підвищення ефективності діяльності.

Основною вимогою при використанні методу порівняння є забезпечення порівняльності даних. Для цього необхідно дотримуватися таких умов. Дані повинні бути розрахованими:

- в однакових об'ємних, вартісних, якісних і структурних параметрах;
- за єдиною методології розрахунку показників, які надходять з різних інформаційних джерел;
- за рівні періоди чи моменти часу, за які зводяться, систематизуються, обчислюються та аналізуються дані;
- за однією і тією ж самою територією;
- за рівнозначними вихідними умовами (технологія, організація, економічні, природно-кліматичні та екологічні умови).

У разі недотримання зазначених вище вимог порушується об'єктивність аналізу внаслідок одержання помилкових результатів і висновків.

В економічному аналізі розрізняють такі види порівняльного аналізу.

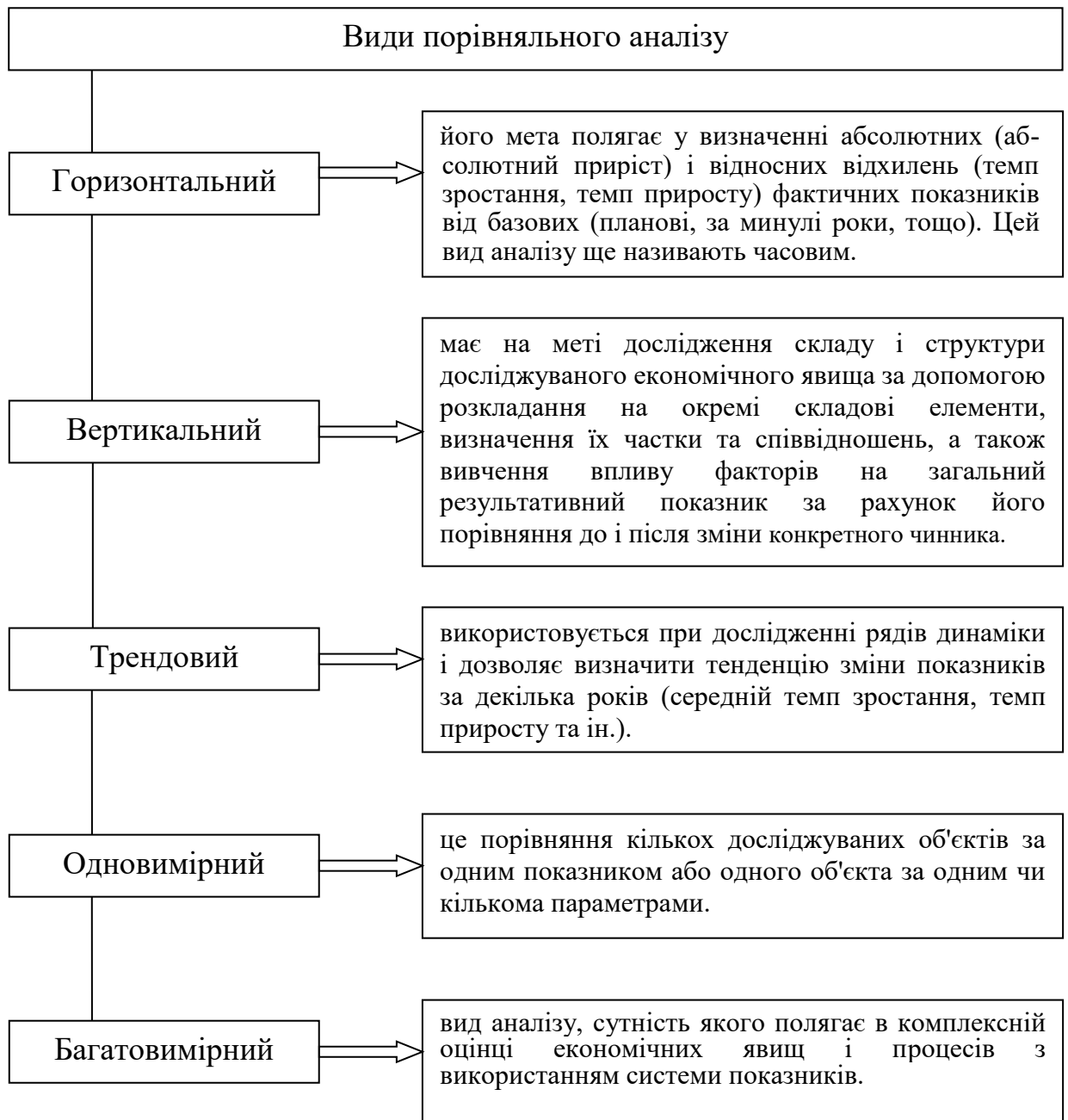

Рисунок 6.1 - Види порівняльного аналізу

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Данилюк М.О. Метошоп І.М., Войтків Л.С., Паневник Т.М., Буй Ю.В. Економічний аналіз: навч. посіб.ІФНТУНГ. Івано-Франківськ. 2018. 316 с.
2. Данилюк М. О. Економіко-аналітична діяльність державного службовця: навч. посібник / М. О. Данилюк, Н. П. Струк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 260 с.

3. Економічний аналіз : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти/ Н. Ю. Рекова, Є. О. Підгора, В. В.Ровенська, О. В. Латишева, Т. П. Гітіс, І. Ю. Єрфорт, І. І. Смирнова, С. В. Касьянюк. – Краматорськ : ДДМА, 2021. – 200 с.
4. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. акад. НАНУ М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2015. – 556с.
5. Єгорова О. В., Дорогань-Писаренко Л. О. , Тютюнник Ю. М. Економічний аналіз: навч. посіб. – Полтава : РВВД ПДАА, 2018. – 290 с.
6. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: навч. посібник / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. – 639 с.

Тема 7

Евристичні методи дослідження для економіко-аналітичної діяльності

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- 7.1. Характеристика евристичних методів дослідження.
- 7.2. Експертні методи, які застосовують в економіко-аналітичній діяльності.
- 7.3. Психологічні евристичні прийоми.

7.1. Характеристика евристичних методів дослідження.

Поряд із загальнонауковими, універсальними прийомами аналізу в ході економіко-аналітичних досліджень використовують і евристичні методи. Евристичні прийоми є універсальними і застосовуються в усіх галузях науки і практики. Слово “евристика” трактується як метод пошуку, винаходів.

Евристичними називаються такі спеціальні прийоми одержання нових знань, які ґрунтуються на використанні досвіду та інтуїції фахівця, його творчого мислення як сукупності притаманних людині механізмів вирішення аналітичних завдань (встановлення ситуаційних відношень у проблемі, узагальнення, аналогія, спростування за допомогою контрольних прикладів та інші). Їх застосовують тоді, коли звичайні рутинні методи, засновані на аналізі минулого досвіду та теперішніх умов, не дають змоги вибрати спосіб вирішення. Особливо широко ці прийоми використовують у стратегічному аналізі для прогнозування розвитку економічної ситуації.

Евристичні прийоми економічного аналізу поділяються на такі види.

Рисунок 7.1 – Класифікація евристичних прийомів

Експертні прийоми є комплексом логічних прийомів і процедур дослідження, в результаті яких від фахівців-експертів одержують інформацію, необхідну для прийняття зважених раціональних управлінських рішень. Експертні прийоми ґрунтуються на твердженнях і ймовірнісних оцінках експертів (“мозковий штурм”, SWOT-аналіз, прийом експертних оцінок).

Психологічні прийоми – сукупність правил і процедур, які забезпечують розв'язання проблем та вирішення творчих завдань на основі асоціативного мислення дослідника (аналогія, інверсія, морфологічний прийом).

Менш поширеним є поділ евристичних методів на такі групи – методи ненаправленого пошуку та направленого пошуку. До групи методів ненаправленого пошуку належать методи: експертних оцінок, асоціацій та аналогій, контрольних запитань, колективного блокнота, ділові ігри та ситуації, кібернетичні наради. До складу групи направленого пошуку належать морфологічний метод, алгоритм розв'язання винахідницьких задач та ін.

7.2. Експертні методи, які застосовують в економіко-аналітичній діяльності.

Основні експертні методи, які найчастіше застосовують в економіко-аналітичній діяльності: метод «мозкового штурму», конференція ідей, прийом експертних оцінок (індивідуальні і колективні).

Метод “мозкового штурму” є найпоширенішим методом генерації нових ідей у результаті творчої співпраці групи фахівців. Здебільшого процес “мозкового штурму” проходить 5 послідовних стадій:

1. Визначення проблеми. Цей етап доцільно виокремлювати в тому випадку, коли з самого початку не окреслена проблема, що потребує вирішення. Тобто фактично керівник групи визначає мету “мозкового штурму” у вигляді проблеми чи завдання, яке потребує вирішення.

2. Генерація ідей є найважливішим етапом роботи, оскільки від якості висунутих ідей залежить ефективність застосування мозкового штурму. Для цього учасники гри можуть розділитися на групи по 5–6 осіб у кожній і на окремих

картках записувати нові ідеї – по одній ідеї на кожній картці. Необхідно висунути якомога більше ідей і зафіксувати їх. На цьому етапі не допускається критика висунутих ідей. Орієнтовна тривалість етапу генерації ідей – 30 хвилин. Після цього групи повідомляють керівника про кількість висунутих ідей. Завдання керівника полягає в активізації творчого мислення учасників групи з метою продукування якомога більшої кількості ідей, пропозицій щодо поставленого завдання.

3. Аналіз ідей полягає у глибокому вивченні, обговоренні, навіть критичному розгляді висловлених пропозицій з метою виявлення раціонального зерна в кожній із них. Відкидати ідеї не можна. На цей етап відводиться теж орієнтовно 30 хвилин.

4. Пошук можливостей для реалізації відбувається шляхом оцінювання кожної ідеї з двох позицій – оригінальності та можливості втілення в життя. Для цього виділяється 20 хвилин.

5. Завершення. На цьому етапі представники усіх груп роблять повідомлення про ідеї, які визнані в результаті проведеного аналізу дуже вдалим, оригінальними та які дійсно можна реалізувати.

Основні правила організації та проведення “мозкового штурму”: суворе дотримання розподілу часу в цілому і за стадіями: I стадія – висунування нових ідей, II стадія – обговорення та оцінка цих ідей. У такий спосіб розмежовується у часі висунення та обговорення ідей; чітке дотримання встановленого порядку організації творчого процесу. Так, на I стадії тільки висуваються ідеї, навіть, на перший погляд, недоречні, нездійсненні, фантастичні. Перевага надається їх кількості, а не якості. При цьому забороняється критикувати ідеї, щоб не порушити творчий процес. На II стадії відбувається активне обговорення висунутих пропозицій із зазначенням їх переваг і недоліків. Корисним є комбінування декількох ідей. Завершенням цього обговорення є вибір найкращого із запропонованих варіантів; засідання не може тривати більше, ніж півтори години. У разі необхідності можна провести кілька засідань з одного питання.

Досвід свідчить, що завдяки відокремленню за часовими проміжками генерування та обговорення ідей, кількість нових ідей удвічі більша, ніж при застосуванні інших традиційних методів. Метод “мозкового штурму” найкраще

застосовувати для вирішення нескладних, здебільшого загальних чи організаційних завдань, про які є достатньо інформації і з якою учасники засідання обізнані.

Метод “мозкового штурму” має низку модифікацій:

1. Індивідуальний “мозковий штурм” проводиться за тими ж правилами, що й колективний, але виконується одним спеціалістом, який одночасно генерує ідеї, дає їм об'єктивну оцінку і критикує їх, виступаючи як секретар сесії. Якщо особа, яка проводить індивідуальний “мозковий штурм”, не є вузьким спеціалістом із досліджуваної проблематики, то доцільно передавати результати експертові для оцінки і подальшої роботи. Така технологія синтезу рішень передбачає тривалість сесії не більше, ніж 3-10 хвилин при високій самодисципліні. Отримані ідеї фіксуються на паперових або електронних носіях інформації, а їх оцінка проводиться через декілька днів після їх отримання. При проведенні індивідуального “мозкового штурму” необхідно володіти навичками постановки запитань, на які можуть бути запропоновані альтернативні відповіді.

2. Масовий “мозковий штурм” проводиться учасниками сесії – масовою (до декількасот чоловік) аудиторією, яка вирішує якусь складну проблему. Відбір ідей проводиться на проміжних етапах. Учасники групуються по 6–8 фахівців, при цьому важливо, щоб безпосереднє відношення до завдання мав лише керівник групи, а решта членів групи були тільки знайомі з ним. “Штурм” проводиться у два етапи н-д, громадські слухання. На першому етапі оперативними групами проводиться прямий колективний “мозковий штурм”, тривалість цього етапу 15–20 хв. На другому етапі після закінчення сесії керівник кожної групи протягом декількох хвилин оцінює висунуті ідеї, відбирає з них найбільш цікаві і повідомляє про них на “пленарному засіданні”. Після завершення роботи деякі ідеї починають впроваджуватись, а інші передаються експертам для опрацювання.

3. Письмовий “мозковий штурм” застосовується тоді, коли немає можливості зібрати спеціалістів в одному місці. У цьому випадку формується творче завдання у формі детального запиту, який відображає в альтернативному вигляді основні проблеми, що потребують вирішення. Далі процедура така, як і при звичайному

“мозковому штурмі”. Метод письмового “мозкового штурму” виключає можливість обміну ідеями і тому дещо гальмує появу оригінальних ідей.

4. Зворотний “мозковий штурм” відрізняється від прямого тим, що тут більша увага приділяється критиці ідей.

Одним із різновидів евристичних прийомів колективної творчості є так звана конференція ідей. Від «мозкового штурму» вона відрізняється швидким темпом проведення нарад та дозволеною доброзичливою критикою у формі коротких реплік та коментарів. Критика в такій формі може навіть підвищити цінність запропонованих ідей. Заохочується фантазування та комбінування ідей. Усі запропоновані ідеї фіксують у протоколі без зазначення авторства.

До “конференції ідей” залучаються керівники та співробітники, причому як ті, що постійно стикаються з даною проблемою, так і неспеціалісти в цій галузі (новачки), які зазвичай висувують нові, свіжі ідеї, оскільки на них не тиснуть традиції. Не варто запрошувати на конференції осіб, які скептично ставляться до можливості позитивного розв’язання проблеми, та вузьких спеціалістів, які “все знають ліпше за інших”. Відомі такі види конференції ідей – “дискусія 66” і “прийом 635”.

Таблиця 7.1 – Види конференції ідей

Види	Характеристика
<i>“Дискусія 66”</i>	Учасників дискусії поділяють на малі дискусійні групи з 6 чоловік, які протягом 6 хвилин (умовна орієнтовна тривалість конференції) проводять міні-конференції за чітко сформульованою проблемою. Кожна група обирає керівника та секретаря, який записує та сортує висунуті ідеї. Керівники груп збираються разом і проводять дискусію на підставі висунутих в усіх групах ідей з метою формування оптимального варіанту рішень
<i>“Прийом 635”</i>	Чітко сформульовану проблему записують на спеціальні бланки та пропонують кожному з шести членів створеної творчої групи. Після нетривалої підготовки кожен працівник, що отримав бланк, протягом 5 хвилин повинен записати не менше 3 варіантів ідей вирішення проблеми

До групи експертних евристичних прийомів відносять і прийом експертних оцінок. Цей метод набув широкого застосування у стратегічному та функціонально-вартісному аналізі.

Прийом експертних оцінок – це спосіб прогнозування та оцінки майбутніх результатів дій на підставі передбачень експертів. Його сутність полягає в тому, що експерти висловлюють свою думку про важливі та реальні цілі об'єкта, його функції, про найкращі способи досягнення цих цілей, про значущість або вагомість факторів (властивостей, вимог) та ймовірні терміни виконання заходів, про критерії вибору найкращого проектного рішення. Для отримання найбільш якісного судження до участі в експертизі залучаються спеціалісти, що мають високий професійний рівень та великий практичний досвід у галузі поставленої проблеми, володіють здатністю адекватного відображення тенденцій розвитку та цікавляться поставленою проблемою, володіють різними типами мислення, що сприяє успішному розв'язанню проблеми.

Всі експертні методи поділяються на дві групи (індивідуальні і колективні) та підгрупи. Індивідуальні експертні методи – це використання думок експертів, які сформульовані особисто кожним із них самостійно без урахування думок інших експертів. До індивідуальних експертних методів належать: інтерв'ю та анкетування.

Метод інтерв'ю зводиться до розробки аналітиком сценарію розмови з експертом відносно чинників, що визначають стан об'єкта, шляхів і засобів його зміни в бажаному напрямку. Зміст питання визначається заздалегідь складеною програмою, яка може уточнюватися в ході інтерв'ю. Ефективність цього та інших методів оцінки визначаються: глибиною попереднього вивчення проблеми, що розглядається; якістю програм опитування і методики її проведення; здатністю вибраних експертів вирішувати проблеми (їх компетентністю в суміжних сферах діяльності, відсутністю особистої зацікавленості в певному висвітленні факторів або розвитку подій і деякими іншими властивостями); успішністю застосування методу інтерв'ю також залежить від фахового рівня аналітика щодо досліджуваної проблеми і особливо від бажання експерта відповідати на запитання експертом.

Метод анкетування (аналітичної експертної оцінки) ґрунтується на самостійній підготовці експертом відповідей на запитання анкети.

Колективні експертні методи – це методи, які забезпечують формування єдиної спільної думки в результаті взаємодії залучених фахівців-експертів. З-поміж

колективних методів експертної оцінки виокремлюють: метод комісії (у тому числі проведення нарад, семінарів, дискусій за “круглим столом”) та ін.

Метод комісії полягає у виробленні експертами кращого варіанта досягнення поставленої мети з урахуванням усіх висловлених на нараді пропозицій, ідей. Позитивною ознакою цього методу є можливість залучення до експертизи фахівців із широким діапазоном знань із суміжних областей науки та практики. Негативним є можливий суб'єктивізм, наявні стереотипи мислення, що склалися в експертів, їх схильність до компромісу.

7.3. Психологічні евристичні прийоми.

До психологічних евристичних прийомів, які використовують найчастіше, належать прийоми аналогії та асоціації, інверсії, морфологічний прийом та інші.

Методи асоціацій та аналогій передбачають активізацію передовсім асоціативного мислення людини. Сутність цих методів полягає в тому, що нові ідеї та пропозиції виникають на основі зіставлення з іншими більш-менш аналогічними об'єктами.

Прийом аналогії передбачає перенесення досвіду з одного об'єкта на інший з урахуванням особливостей оточення чи середовища або аналогія – це метод пізнання, заснований на перенесенні однієї чи ряду властивостей з відомого явище на невідоме.

Метод інверсії (від лат. *inversio* – перевертання, переставляння) ґрунтується на можливості знайти рішення, змінивши напрям пошуку на протилежний традиційним поглядам, продиктованих логікою та здоровим глуздом. Метод інверсії переважно використовується для індивідуального інтелектуального пошуку. Класичний приклад інверсії – винахід ракети. Вчений вирішив, що вигадав пушку, але пушку з тонкими стінками, яка літає та випускає не ядра, а гази. Метод інверсії полягає у застосуванні системи рішень “навпаки”. Цей метод привчає до гнучкості мислення, відмови від традиційних рішень, дає можливість переборювати психологічну інверсію. Застосування методу вимагає різних творчих здібностей, базових знань, умінь і навичок. Метод дозволяє: розвивати діалектику мислення; знаходити вихід з

безвихідних ситуацій; відшукувати оригінальні рішення. Рекомендації для керівника: спонукати членів групи до переформулювання проблеми з метою її осмислення; поряд з прямими завданнями висувати зворотні; сприяти діалектиці аналізу та синтезу міркувань; пропонувати членам групи у процесі вирішення проблеми використовувати протилежні процедури. Рекомендації для членів групи: пам'ятати, що інверсія – пошук ідей у напрямках, протилежних традиційним поглядам, переконанням, здоровому глузду, формальній логіці; починати вирішувати завдання зі спроби його переформулювати; до всякої ідеї шукати контрідію; вирішуючи завдання, намагатися використовувати протилежні процедури, засоби.

Метод синектики – ставить задачу знайти потрібне рішення за рахунок подолання психологічної інерції, яка полягає в намаганні розв'язати проблему традиційним шляхом. Синектика уможливлює вихід за межі будь-якого конкретного способу мислення (дії) та значно розширює діапазон пошуку нових ідей унаслідок зображення звичного у незвичному вигляді та навпаки. Прихильники цього методу вважають, що розумова діяльність людини є більш продуктивною в новому, незнайомому середовищі. Користування методом синектики для розв'язання проблеми потребує створення групи спеціалістів різних професій. Бажано, щоб члени синектичної групи (крім її керівника) перед початком роботи не знали суті проблеми, що розглядається. Це дає їм змогу абстрагуватися від звичних стереотипів мислення. На синектичних засіданнях широко використовується також особиста аналогія (емпатія). За допомогою такого прийому людина мислено втілюється в образ об'єкта, що розглядається, тобто "ототожнює" себе із ним та аналізує відчуття, що виникають.

Відомі й інші евристичні прийоми, які використовують в економіко-аналітичній діяльності. Це і прийом контрольних запитань, прийом семикратного пошуку та ін. Метод контрольних запитань застосовується для психологічної активізації творчого процесу. Його мета – за допомогою навідних запитань підвести до розв'язання проблеми. Метод може застосовуватися як в індивідуальній роботі, коли дослідник сам собі ставить запитання та шукає на них відповіді, так і під час

колективних обговорень, наприклад, під час “мозкового штурму”. У закордонній практиці знайшла поширення анкета А. Осборна, що включає дев'ять груп питань: що можна в об'єкті перетворити; що треба зробити навпаки; на який об'єкт схожий даний об'єкт; що можна скопіювати; які можливі нові комбінації об'єкта.

Сутність прийому семикратного пошуку полягає в системному багатократному застосуванні матриць 7x7, таблиць та деяких інших прийомів. При цьому творчий процес поділяється на сім стадій. Стадії прийому семикратного пошуку:

- 1) аналіз проблемної ситуації;
- 2) виявлення найкращих умов використання об'єкта, що аналізується;
- 3) визначення завдань, їх формулювання;
- 4) генерація пропозицій щодо вирішення визначеного завдання;
- 5) конкретизація варіантів;
- 6) вибір раціональних варіантів, відбір найкращих із них;
- 7) реалізація рішення.

Метод фокальних об'єктів – полягає в перенесенні ознак випадково вибраних об'єктів на об'єкт, що вдосконалюється. У результаті можна знайти кілька цілком несподіваних варіантів вирішення проблеми. Метод фокальних об'єктів дає добрі результати у пошуку нових модифікацій відомих пристроїв та способів, може використовуватися для тренування уяви (наприклад, потрібно придумати фантастичний механізм, інструмент). Метод реалізується в такий спосіб: вибирають фокальний об'єкт та встановлюють мету його вдосконалення; вибирають 3–4 випадкові об'єкти (їх беруть навмання зі словника або каталогу); складають списки ознак випадкових об'єктів; додають ознаки випадкових об'єктів до фокального об'єкта та генерують нові ідеї; отримані сполучення розвивають способом вільних асоціацій; продумують принципові рішення, оцінюють отримані варіанти та відбирають найбільш ефективні рішення (зазвичай це виконується експертним способом). Цей метод уможлиблює, наприклад, швидке знаходження ідей нових, незвичних рішень, пропонування принципово нових підходів до організаційних форм діяльності.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бутко А. Д. Теорія економічного аналізу / А.Д. Бутко, Н.Т. Кислиця. – К. : КНТЕУ, 2012. – 200 с.
2. Данилюк М. О. Економіко-аналітична діяльність державного службовця: навч. посібник / М. О. Данилюк, Н. П. Струк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 260 с.
3. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. акад. НАНУ М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2015. – 556с.
4. Економічний аналіз : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти/ Н. Ю. Рекова, Є. О. Підгора, В. В.Ровенська, О. В. Латишева, Т. П. Гітіс, І. Ю. Єрфорт, І. І. Смирнова, С. В. Касьянюк. – Краматорськ : ДДМА, 2021. – 200 с.
5. Єгорова О. В., Дорогань-Писаренко Л. О., Тютюнник Ю. М. Економічний аналіз: навч. посіб. – Полтава : РВВД ПДАА, 2018. – 290 с.
6. Кулик А.В. Теорія економічного аналізу: навч. посібник / А.В.Кулик. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2018. – 452 с.
7. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: навч. посібник / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
8. Литвин Б. М. Економіко-аналітична діяльність в організації : підручник / Б.М. Литвин . – К. : Хай-Тек Прес, 2008. – 352 с.

Тема 8

Евристичні методи дослідження для стратегічного управління розвитком територіальних громад

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- 8.1. SWOT-аналіз. Особливості заповнення SWOT-матриці перехресного впливу.
- 8.2. PESTLE-аналіз і GAP-аналіз.
- 8.3. 5W1H-аналіз і SPACE-аналіз.

8.1. SWOT–аналіз. Особливості заповнення SWOT–матриці перехресного впливу.

На сьогоднішній день існує величезна кількість різноманітних методів та прийомів, за допомогою яких можна провести аналіз внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на діяльність територіальної громади.

Своєрідним евристичним прийомом, який використовують в економіко-аналітичній діяльності є SWOT-аналіз. Абревіатура SWOT утворена з перших букв англійських назв цих напрямків аналізу (Strengths – сильні сторони, Weaknesses – слабкі сторони, Opportunities – можливості та загрози – Threats). SWOT – аналіз є дуже популярним інструментом стратегічного аналізу управлінських і економічних об'єктів аналізу. Він дає змогу вивчити зовнішнє і внутрішнє середовище об'єкта управління, а також побудувати стратегічний баланс позитивних і негативних факторів. Найважливішою перевагою цього методу є його простота.

Методика SWOT – аналізу передбачає чотири напрямки: ідентифікація сильних сторін об'єкта аналізу; ідентифікація слабких сторін об'єкта аналізу; ідентифікація можливостей об'єкта аналізу; ідентифікація загроз для об'єкта аналізу. Два перших напрямки (встановлення сильних і слабких сторін) стосуються ідентифікації ознак самого об'єкта аналізу, що характеризують його на даний момент часу, два останніх (можливості та загрози) – ідентифікація явищ, що виникають в його середовищі і незалежні від нього, але впливають на нього.

Найчастіше як елементи внутрішнього середовища використовують такі категорії: економічну; інноваційну; кадрову; управлінську; ресурсну; технічну.

Можливості та загрози перебувають поза контролем об'єкта аналізу. До них можуть належати такі категорії: законодавча; регулююча; соціальна; гуманітарна; макроекономічна.

Сильні сторони – це потенціал чи ресурс, який формує конкурентні переваги об'єкту дослідження. Сильні сторони потрібно визначати для того, щоб об'єкт аналізу їх краще використовував, тому що вони в об'єкта аналізу уже є і для їх реалізації не потрібно ніяких додаткових зусиль, а доцільним є підвищувати ефективність їх використання. Дуже часто оточення визначеного об'єкта аналізу не знає про його слабкі сторони і недоліки.

Слабкі сторони – види діяльності, ресурси, які об'єкт використовує не ефективно або не за призначенням. Слабкі сторони і недоліки в роботі об'єкта аналізу можуть бути потенційним об'єктом атаки зі сторони конкурентів, тому на них потрібно акцентувати основну увагу.

Можливості – це шанси, (можливості), які збільшують конкурентоздатність об'єкта, підвищують ефективність його діяльності, забезпечують досягнення стратегічних цілей. Можливості об'єкта аналізу, на які вказує аналіз, повинні бути використані якнайповніше. Об'єкт аналізу повинен діяти так, щоб наявна можливість могла збільшити його конкурентоздатність, ефективність.

Загрози – будь-які зовнішні процеси чи явища, що перешкоджають об'єкту досягати поставлених цілей. Загрозам, які виявлені при аналізі, потрібно протидіяти. Тоді об'єкт аналізу може попередити їх потенційні негативні наслідки – за умови своєчасно застосованих, попереджувальних заходів і підвищення активності.

Проведення SWOT – аналізу полягає в тому, що робоча група шляхом мозкового штурму насамперед конкретизує сильні і слабкі сторони, а потім зіставляє їх із можливостями та загрозами. Практично це зіставлення можна зробити за допомогою відповідної форми (матриці) (рис.8.1).

Порядок заповнення SWOT – матриці перехресного впливу сильних і слабких сторін на можливості та загрози є таким.

Сильні сторони	Можливості				Σ	Загрози				Σ	Всього
	1.	2.	3.	4.		1.	2.	3.	4.		
1.											
2.											
3.											
4.											
Σ											
Слабкі сторони											
1.											
2.											
3.											
4.											
Σ											
Всього											

Рисунок 8.1 – SWOT – матриця перехресного впливу сильних і слабких сторін на можливості та загрози

1. Визначення сильних і слабких сторін об'єкта управління. Визначення можливостей і загроз об'єкта управління.

2. Оцінка ступеня впливу сильних і слабких сторін на можливості та загрози. Оцінювання доцільно проводити за 7-бальною шкалою від +3 до -3: +3 (-3) – сильний позитивний (негативний) вплив; +2 (-2) – середній позитивний (негативний) вплив; +1 (-1) – слабкий позитивний (негативний) вплив; 0 – відсутність впливу.

3. Підсумовуються проставлені оцінки. Визначаються найсильніша і найслабша сторони, найкраща можливість і найбільша загроза.

4. Наводяться пропозиції щодо ліквідації слабких сторін, ефективного використання сильних сторін, запобігання можливим загрозам і використання можливостей. Формуються пропозиції щодо: ліквідації наявних слабких місць; ефективного використання потенціалу (сильних сторін); нейтралізації можливих ризиків; використання додаткових можливостей.

SWOT-аналіз у своєму використанні має як переваги так і недоліки. Однією із ключових переваг даного методу є його простота, а також можливість витратити

невеликі ресурси для його проведення. Також це систематизація даних про зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на процес стратегічного управління. Натомість, серед недоліків можна зазначити такі: суб'єктивність вибору; неефективна адаптація до середовища, що постійно змінюється; неможливість врахування всіх сильних та слабких сторін, можливостей та загроз.

Таким чином, використання методу SWOT-аналізу має важливе значення для розвитку стратегічного управління, оскільки дана методика – доступна, ефективна та недорога для оцінки стану проблемної та управлінської ситуації в територіальній громаді. Даний метод дає змогу систематизувати проблемні ситуації, використовувати нові потенційні можливості та вибирати оптимальний шлях розвитку громади.

8.2. PESTLE-аналіз і GAP-аналіз.

Ще одним ефективним методом в аналізі системи стратегічного управління є використання PESTLE-аналізу. Даний метод є одним із інструментів стратегічного аналізу, який використовують для формування можливих варіантів розвитку територіальної громади. PESTLE-аналіз застосовується разом з іншими стратегічними методами, у тому числі і з SWOT-аналізом. Поетапне використання даних інструментів може дати чітке розуміння наявної ситуації та визначення факторів впливу.

Часто метод PESTLE-аналізу використовують у скороченому вигляді, який має назву – PEST, але для більш ефективного аналізу доцільно користуватися саме розширеною версією. PESTLE – це аналіз зовнішніх факторів макросередовища у шести сферах, а саме:

1) Політичні фактори – всі фактори, на які уряд має, або може мати вплив. Сюди можна віднести державну політику, політичну стабільність чи нестабільність, корупцію, зовнішньоторговельну політику, податкову політику, трудове законодавство, екологічне законодавство. Крім того, уряд може мати глибокий вплив на систему освіти, інфраструктуру та охорону здоров'я.

2) Економічні фактори – відносяться економічне зростання, курси валют, темпи інфляції, процентні ставки, наявний дохід мешканців та рівні безробіття, зміни у доходах публічного та приватного секторів. Ці фактори можуть мати прямий чи опосередкований довгостроковий вплив на розвиток громади, оскільки вони впливають на спроможність мешканців та громади в цілому.

3) Соціальні фактори – цей вимір зовнішнього середовища відображає демографічні характеристики, норми, звичаї та цінності населення громади. Це фактори, що враховують тенденції зміни населення, такі як темпи приросту населення, міграційні процеси, розподіл за віком, розподіл доходів, ставлення до кар'єри, рівень освіти різних груп населення, наголос на безпеці, свідомість здоров'я, спосіб життя та культурні бар'єри.

4) Технологічні фактори – стосуються інновацій у технологіях, які можуть сприятливо чи несприятливо впливати на різні галузі розвитку. Це стосується рівня інновацій, автоматизації, досліджень та розробок, технологічних змін та обсягу технологічної обізнаності, якою володіють мешканці/ки громади. Знання тенденцій змін, що відбувається з технологіями, дає можливість передбачити, які дії потрібно зробити для зменшення негативного впливу на ситуацію у громаді.

5) Правові фактори – ці фактори можуть дещо збігатися з політичними факторами, вони включають більш конкретні закони, такі як закони про охорону здоров'я та безпеку, законодавство про права людини, антимонопольне законодавство, земельне законодавство, закони про працю, закони про захист прав споживачів, та інші. Рекомендується мати юриста/ку або адвоката/ку, який може допомогти з визначенням законів, що мають найбільший вплив на функціонування громади.

6) Екологічні фактори – набули важливого значення через швидко зростаюче атмосферне забруднення. До таких факторів належать базові екологічні аспекти, такі як погода, клімат, зміна клімату, зміни в навколишньому середовищі, які можуть особливо впливати на галузі, такі як туризм, сільське господарство, мобільність. Крім того, обізнаність про потенційні наслідки зміни клімату допоможе перебачити

негативний вплив на функціонування компаній, що зайняті у сфері сільського господарства.

Основною метою PESTLE-аналізу є виокремлення факторів, які можуть і повинні впливати на діяльність громади. Слід наголосити на тому, що не надто важливо, до якої саме категорії варто віднести той чи інший фактор, важливо, насамперед, їх виявлення та об'єктивна оцінка задля ефективного розвитку територіальної громади.

GAP-аналіз був розроблений у Стенфордському дослідницькому інституті в Каліфорнії. Він уособлює намагання відшукати такий інструмент розроблення стратегії, завдяки якому можна буде привести діяльність громади у відповідність до найвищого рівня вимог.

GAP-аналіз – це метод аналізу прогалин, що шукає причини, чому організація не досягає певних цілей. Метод враховує, де знаходиться організація, де вона хоче бути, і шукає причини, які заважають їй досягнути успіху. Маючи цю інформацію, організація може створити план дій, який заповнює так звані розриви. У багатьох відношеннях аналіз розривів є інструментом для відстеження ефективності та має на меті покращити те, що організація робить неправильно. Аналіз недоліків можна використовувати у будь-якому відділі організації.

Залежно від виду розривів виділяють: зовнішні стратегічні розриви, які спричинені впливом зовнішніх факторів макросередовища (економічні, політичні, соціально-демографічні, правові); внутрішні стратегічні розриви, які пов'язані з неефективною структурою внутрішнього фінансового потенціалу (інформаційний, кадровий, організаційний та ресурсний розриви); змішані розриви, зумовлені впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Причини таких розривів можуть бути різними. Основним завданням методу GAP-аналізу є завчасне передбачення ситуацій, що породжують такі розриви аби мінімізувати ризики, які можуть виникнути в майбутньому під час реалізації цих змін.

Таким чином, однією з функцій аналізу стратегічного управління є створення прогнозів в умовах невизначеності внутрішнього та зовнішнього середовища задля виявлення та ліквідації невідповідностей між визначеними цілями територіальної

громади та її реальними можливостями. Чільне місце серед численних аналітичних підходів виявлення таких невідповідностей посідає саме GAP-аналіз.

8.3. 5W1H-аналіз і SPACE-аналіз.

Метод Кілінга (його ще називають 5W1H) дозволяє досягти глибшого розуміння проблеми, яка виникла у територіальній громаді. Його назва походить від перших літер слів, що використовуються для опису методології. Питання What (Що?), Where (Де?), When? (Коли?), Who? (Хто?), Which? (Який?), How? (Як?), що використовуються для збору первинної інформації та розуміння деталей про ситуацію чи проблему.

Кожне питання звужує фокус проблеми, таким чином, що після закінчення процесу 5W1H, на виході у вас буде чітко визначена проблема зі своїми межами. Виконавши аналіз за схемою 5W1H, ви зможете отримати достатній обсяг інформації для того, щоб сформулювати суть проблеми для вирішення вашої команди. На проведення даного аналізу варто витратити час, при цьому аналіз необхідно проводити спільно всією командою, щоб усі учасники команди розуміли, як ведеться робота над проблемою.

Метод 5W1H дозволяє зрозуміти ситуацію, розпізнати проблему, аналізуючи всі її аспекти. Метод 5W1H дозволяє розпізнати інформацію, необхідну для кращого розуміння, охоплення, прояснення, структурування та оформлення ситуації; оскільки такий спосіб мислення дозволяє досліджувати всі виміри з різних точок зору».

Метод 5W1H має одразу декілька основних функцій, а саме:

- 1) метод використовується як техніка активації творчого мислення та вироблення нових ідей, які можуть дати значний поштовх для розвитку територіальної громади;
- 2) метод корисний при аналізі проблеми, розгляд її з різних точок зору, а також знаходженні її нових, ефективних рішень;
- 3) його також можна використовувати при підготовці та прийнятті рішень;

4) ці шість універсальних питань можуть бути використані як стимули для активізації творчого мислення у бізнесі, дослідницьких проектах та вирішенні багатьох життєвих проблем.

Метод 5W1H простий у застосуванні і не вимагає спеціального навчання. Питання 5W1H працюють, тому, що вони короткі та прямі. Ці питання є універсальними і можуть бути застосовані до багатьох різних ситуацій і використовуватися при вирішенні багатьох проблем, які можуть виникнути у територіальній громаді.

Також до методів аналізу в системі стратегічного управління можна віднести метод SPACE-аналізу, який призначений для аналізу стратегічного стану та оцінки дій організації, а у даному випадку дій територіальної громади.

SPACE (strategic position and action evaluation – оцінка стратегічного становища та дій) – це комплексний метод аналізу позицій на ринку та вибору оптимального варіанта стратегії розвитку для підприємств середнього й малого бізнесу. Він дає змогу вибрати, класифікувати та проаналізувати найважливіші характеристики внутрішнього й зовнішнього середовища підприємства та на цій основі рекомендувати варіант стратегії його розвитку. Даний метод можна успішно імплементувати в діяльність територіальної громади для проведення аналізу в системі стратегічного управління.

Для аналізу використовують такі групи критеріїв оцінювання стратегічного стану територіальної громади: фінансове становище (обсяг податкових надходжень, міжбюджетні трансферти, участь у грантових програмах); конкурентоспроможність громади (здатність її економічної системи забезпечити соціально-економічну ефективність, здатність бути на перших місцях у регіоні по певних аспектах розвитку); привабливість громади (визначення унікальності, використання географічного розташування, розвиток туризму); стабільність середовища (міграційні процеси в громаді, політичні фактори впливу, екологічний стан території).

За допомогою використання методу SPACE-аналізу громада має можливість визначити фінансове становище громади, проаналізувати внутрішнє та зовнішнє

середовище регіону, виокремити власну унікальність території та визначити подальший план розвитку громади.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Данилюк М. О. Економіко-аналітична діяльність державного службовця: навч. посібник / М. О. Данилюк, Н. П. Струк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 260 с.
2. Економічний аналіз : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти/ Н. Ю. Рекова, Є. О. Підгора, В. В.Ровенська, О. В. Латишева, Т. П. Гітис, І. Ю. Єрфорт, І. І. Смирнова, С. В. Касьянюк. – Краматорськ : ДДМА, 2021. – 200 с.
3. Ефективність інструменту 5W1H в системі стратегічного аналізу. URL: <https://www.wimi-teamwork.com/blog/the-5w1h-method-project-management-defined-and-applied/>
4. Інформація щодо методу Gap-аналізу та його використання. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Gap-аналіз>
5. Інформація щодо методу SPACE-аналізу та його використання. URL: https://pidru4niki.com/89759/menedzhment/space_analiz
6. Основні аспекти розробки теорії SWOT-аналізу та його основні елементи. URL:<https://uk.icotokenfund.com/strength-weakness-opportunity>
7. Основні функції методу 5W1H. URL: <https://www.wimi-teamwork.com/blog/the-5w1h-method-project-management-defined-and-applied/>
8. Саух І.В. GAP-аналіз як методика формування стратегії розвитку фінансового потенціалу туристичного підприємства. Economicannals-XXI. 2016. № 162. С. 80.
9. Сутність інструменту SWOT-аналізу та його основні особливості. URL:<https://www.businessnewsdaily.com/4245-swot-analysis.html>
10. PESTLE – аналіз зовнішніх факторів макросередовища. URL: <https://hromada.canactions.com/pest/>

Тема 9

Описові прийоми економіко-аналітичної діяльності

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

- 9.1. Середні та відносні величини в економіко-аналітичній діяльності.
- 9.2. Використання рядів динаміки в економіко-аналітичній діяльності.
- 9.3. Графічний прийом, види графіків.
- 9.4. Застосування групувань в аналітичних дослідженнях.

9.1. Середні та відносні величини в економіко-аналітичній діяльності.

Описові прийоми економіко-аналітичного дослідження дають можливість визначити розміри, масштаби, тенденції, динаміку розвитку економічних процесів, визначають стан та структуру економічних явищ, певну числову характеристику окремих напрямків діяльності об'єкта управління. До них належать середні та відносні величини, ряди динаміки, графічний прийом, структурні та типологічні групування.

З описових кількісних засобів аналітичного дослідження значного поширення набуло використання середніх та відносних величин.

Середні величини використовуються в аналізі для узагальнювальної характеристики масових однорідних показників (середня заробітна плата, середня чисельність публічних службовців). Через середню величину характеризують загальний рівень ознаки, що аналізується, коли вона схильна до значних коливань. Обов'язковою умовою для використання способу середніх величин є якісна однорідність сукупності явищ та фактів, що вивчаються. Усереднені показники мають важливе наукове та практичне значення в управлінні економікою, для планування, прогнозування, моніторингу, контролю на рівні окремих господарських та адміністративних одиниць, а також країни. Порівняння середніх показників у часі, просторі, з планом дасть змогу здійснити глибокий, обґрунтований аналіз досліджуваних явищ, зокрема охарактеризувати досягнутий об'єктивний рівень розвитку і місце. Це сприяє виявленню суспільних, економічних закономірностей, які проявляються в конкретних умовах місця і часу.

Залежно від поставлених цілей середні величини поділяються на дві групи: прості середні, обчислені без урахування значущості кожного елемента в загальній сукупності; зважені середні, в яких враховано вагу (значущість) досліджуваних елементів.

Найпростішою із середніх є середня арифметична, яка обчислюється простим діленням суми окремих значень ознак на їхню кількість. Розрахунок простої середньої арифметичної можна зробити за формулою:

$$\bar{x} = \frac{\sum x}{n},$$

де x – показники (варіанти),

n – кількість показників.

Точніше уявлення про середній рівень ознак дає зважена середня арифметична. Застосовується тоді, коли показник у досліджуваній сукупності повторюється неоднакову кількість разів. Розраховують її множенням кожного показника на число його повторень, додають добутки і підсумок ділять на суму повторень показників. Формульно обчислюється так:

$$\bar{x}_{зв} = \frac{\sum x \cdot f_i}{\sum f_i},$$

де f_i – частота повторень (вага).

Середня геометрична обчислюється добуванням кореня n -го ступеня із добутку значень ознак, що аналізуються, за формулою:

$$\bar{x}_{геом} = \sqrt[n]{x_1 x_2 \dots x_n}.$$

Середня геометрична використовується для обчислення середніх темпів зростання під час аналізу динамічних рядів.

Середня гармонічна тісно пов'язана із середньою арифметичною і обчислюється як відношення суми ознак до суми добутків цих ознак на обернені значення варіант. Використання середньої гармонічної є найбільш зручним у тому разі, коли невідомі абсолютні значення досліджуваних ознак.

$$\bar{x}_{\text{гарм}} = \frac{\sum f}{\sum \frac{1}{x} f} .$$

Дуже часто в економічному аналізі використовується середня хронологічна, яка характеризує середній рівень рядів динаміки. Визначається за показниками, що змінюються в часі, при аналізі показників, які задані дискретно, тобто у формі величини, що характеризує явище станом на певні моменти, дати, тобто якщо аналізуються динамічно неадитивні величини. При її обчисленні крайні показники ряду ділять на два, а решту враховують цілими.

$$\bar{x}_{\text{хр}} = \frac{\frac{x_1}{2} + x_2 + \dots + x_{n-1} + \frac{x_n}{2}}{n-1} .$$

де $x_1, x_2, \dots, x_n$ – показники на окрему дату,

n – кількість дат.

Важлива роль середніх величин в аналізі економічних явищ і процесів пояснює підвищені вимоги до їх використання. Наукову обґрунтованість використання середніх величин забезпечують такі умови: обчислення середніх величин для всього кола досліджуваних явищ або принаймні для їх найбільш типової частини (порушення цього правила спотворює характер узагальнення явища); забезпечення однорідності явищ, для яких обчислюються середні величини; правильний вибір одиниці сукупності, за якою обчислюється середня величина. При цьому треба врахувати мету такого обчислення. Урахування основних вимог до середніх величин забезпечить правильність аналітичних висновків і управлінських рішень, ухвалених на підставі розрахунків.

При застосуванні середніх величин в економіко-аналітичній діяльності потрібно враховувати, що вони дають узагальнену характеристику явищ і в них зникають індивідуальні ознаки. Щоб уникнути неправильних висновків, аналіз середніх величин необхідно доповнювати дослідженням їх складників, розкривати зміст середніх величин, доповнюючи їх середньогруповими, а в окремих випадках й індивідуальними показниками. Врахування основних вимог до середніх величин

забезпечить правильність аналітичних висновків і управлінських рішень, розроблених на проведених розрахунках.

Не менш важливе значення у проведенні аналітичних досліджень, порівняно з іншими показниками, мають відносні показники, які дають змогу здійснити порівняльну оцінку абсолютних величин і простежити зв'язок між економічними явищами та процесами.

Відносними величинами називають величини, що виражають кількісні співвідношення двох величин (відношення між соціально-економічними явищами), їх отримують діленням однієї величини на іншу. Здебільшого відносні величини є відношенням двох абсолютних величин, середніх або отриманих раніше відносних.

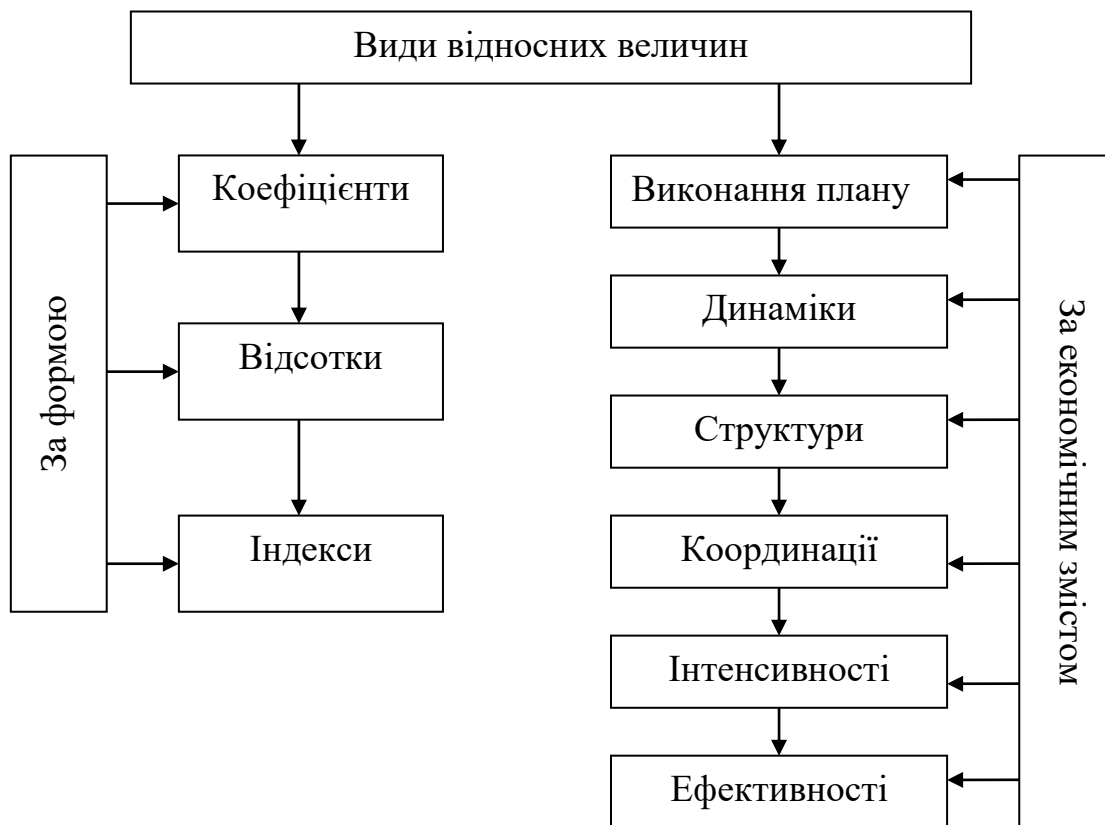

Рисунок 9.1 – Види відносних величин

Величина, з якою порівнюють (знаменник дробу), називається базисною величиною, а та, що порівнюється, – звітною. Відносна величина показує, у скільки разів порівнювана величина більша за базисну або яку частку другої становить перша. За допомогою відносних величин можна проаналізувати рівень виконання

планових завдань або нормативів, динаміку явищ, що розвиваються, структурні зміни, зробити коефіцієнтний аналіз.

Однією з найважливіших властивостей відносних величин є те, що вони нейтралізують відмінності абсолютних величин та дають можливість порівнювати такі явища, абсолютні показники яких не піддаються до безпосереднього порівнювання.

Коефіцієнти використовують для зіставлення двох взаємозв'язаних показників, один з яких беруть за одиницю. Відсотки є необхідними для характеристики співвідношення величин, одну з яких беруть за 100. Відсотки можуть бути використані для розрахунку структури явища, характеристики виконання плану. Індекси використовуються для вивчення показників у динаміці. Розрізняють базисні та ланцюгові індекси. У розрахунку базисних індексів перший (базисний) показник динамічного ряду береться за 100 %, а наступні величини розраховуються у відсотковому співвідношенні до базисного. У розрахунку ланцюгових індексів кожний показник динамічного ряду зіставляється не з базисним, а з попереднім роком.

Відносна величина виконання плану ($BB_{\text{вп}}$) – це співвідношення між фактичним та плановим рівнями показників:

$$BB_{\text{вп}} = Y_i / Y_{\text{пл}},$$

де $BB_{\text{вп}}$ – відносна величина виконання плану,

Y_i – фактичний рівень показника,

$Y_{\text{пл}}$ – плановий рівень показника.

Відносна величина структури ($BB_{\text{стр}}$) – це відносна частка (питома вага) частини до цілого в межах однієї сукупності, яка виражається у відсотках або коефіцієнтах.

$$BB_{\text{стр}} = Y_i / \sum Y_i,$$

Відносні величини координації ($BB_{\text{коор}}$) – це співвідношення частин цілого між собою.

Відносна величина порівняння ($BB_{\text{пор}}$) – показує співвідношення одноіменних показників, які належать до різних об'єктів або територій. Розраховуються як

відношення числа одиниць в окремих частинах сукупності до загальної кількості одиниць за всією сукупністю:

$$ВВ_{пор} = Y_a / Y_{\Sigma} \quad .$$

Відносними величинами інтенсивності називаються показники, що характеризують міру поширення, розвитку якогось явища у відповідному середовищі, наприклад, рівень захворюваності населення, відсоток державних службовців вищої категорії, питома вага активної частини основних фондів у їхній загальній вартості.

Відносні величини ефективності – це співвідношення ефекту з ресурсами або витратами, наприклад, продуктивність праці, ефективність, рентабельність.

9.2. Використання рядів динаміки в економіко-аналітичній діяльності.

Дуже важливим прийомом аналізу, завдяки якому можна охарактеризувати зміну суспільно-економічних явищ у часі, виявити особливості, основні тенденції, закономірності їх розвитку, спрогнозувати їх на майбутнє та відобразити у цифровій і графічній формах, є ряди динаміки.

Рядом динаміки називають часову послідовність значень економічних показників. Це хронологічні (моментні) або часові (інтервальні) ряди значень показника, які дають змогу аналізувати особливості розвитку певного економічного явища. Ряди динаміки можуть бути побудовані за абсолютними, відносними або середніми величинами. Ряд динаміки складається з двох елементів: моментів часу (або дат) та самих даних, що називаються рівнями ряду. Рівень ряду – це кожен член ряду динаміки. Перший показник ряду є початковим рівнем, а останній – кінцевим.

Аналіз динамічних рядів дає можливість виявляти низку закономірностей і тенденцій, які виявляються в досліджуваному явищі. За допомогою рядів динаміки можна одержати такі дані: інтенсивність зміни досліджуваних показників (зростання, зменшення, стабільність); середній рівень показника і середню інтенсивність змін; тенденції щодо зміни показників; прогнозувати характер зміни показника в майбутньому.

Для повнішої характеристики змін і тенденцій у динаміці використовуються такі аналітичні характеристики рядів динаміки: абсолютний приріст, темп зростання, темп приросту, абсолютне значення одного відсотка приросту (табл.9.1.). Розрахунок характеристики рядів динаміки ґрунтується на зіставленні рівнів ряду. Базою для порівняння може бути або попередній рівень, або початковий. Показники динаміки, обчислені зіставленням із змінною базою порівняння, називаються ланцюговими, а з постійною базою порівняння – базисними.

Таблиця 9.1 – Аналітичні характеристики рядів динаміки

Ланцюгові характеристики динаміки (змінна база порівняння)	Характеристики рядів динаміки	Базисні характеристики динаміки (постійна база порівняння)
$\Delta Y_{\text{л}} = Y_i - Y_{i-1}$	Абсолютний приріст	$\Delta Y_{\text{б}} = Y_i - Y_1$
$T_{\text{л}} = (Y_i/Y_{i-1}) * 100$	Темп росту, %	$T_{\text{б}} = (Y_i/Y_1) * 100$
$\Delta T_{\text{л}} = T_{\text{л}} - 100$	Темп приросту, %	$\Delta T_{\text{б}} = T_{\text{б}} - 100$
$A_{\text{л}} = \Delta Y_{\text{л}} / \Delta T_{\text{л}}$	Абсолютне значення 1% приросту	Для всіх періодів однакові
Y_i – фактичне значення показника в році, що аналізується, Y_{i-1} – значення показника в попередньому році, Y_1 – значення показника в базисному (першому) році		

Абсолютним приростом називається різниця між наступним та попереднім рівнями ряду динаміки. Темпом зростання (росту) називається відношення наступного рівня до попереднього або до будь-якого іншого рівня, що його взято за базу порівняння. Якщо темп зростання більший за одиницю чи за 100%, то це свідчить про ріст явища, відображеного рядом динаміки, а коли буде менший за одиницю або 100% – має місце темп зниження. Темп приросту розраховується як різниця між темпом зростання та одиницею (або 100 %). Темп приросту показує, на скільки відсотків рівень звітної періоду більший (менший) від бази порівняння. Абсолютне значення одного відсотка приросту розраховується як відношення абсолютного приросту до темпу приросту, який виражений у відсотках.

Рядами динаміки часто користуються економісти-аналітики. На практиці часто використовують динамічний ряд за одним показником. Але аналітичні висновки будуть глибшими і повнішими, коли використовується система динамічних рядів, тобто побудова рядів динаміки зі взаємозв'язаними показниками.

У зв'язку із широким застосуванням рядів динаміки у процесі аналізу необхідно пам'ятати, що достовірні висновки можна одержати, тільки дотримуючись основних правил складання таких рядів, а саме: правильний вибір періоду динамічного ряду; включення в ряди динаміки однорідних показників; обґрунтований вибір тривалості періоду (інтервалу). Дуже малі інтервали можуть ускладнити обробку ряду, а надмірно великі – призвести до усереднення відхилень і спотворення дійсної тенденції змін; порівнянність досліджуваних показників (за методологією розрахунків, територією, часом, колом охоплюваних об'єктів); всі показники ряду динаміки мають бути точними, вірогідними, науково обґрунтованими; безперервність динамічного ряду, тобто недопущення пропусків певних періодів.

Найважливішим завданням аналізу рядів динаміки є виявлення закономірностей розвитку явища, а саме загальної тенденції динаміки та її характеру (типу). Загальна тенденція динаміки вказує на напрям розвитку (схильність, спрямування) до зростання, стабільності або зниження рівня певного явища. Характер (тип) динаміки – це певна тенденція зміни аналітичних показників динаміки (абсолютного приросту, темпу зростання чи темпу приросту). Зростання рівнів ряду динаміки може здійснюватися її різною інтенсивністю, а завдання аналізу полягає у встановленні загальних тенденцій, характеру змін для досліджуваного періоду. В економічному аналізі виділяються такі основні типи форм характеру динаміки:

I – абсолютні прирости знижуються (зі збільшенням рівнів ряду абсолютний приріст і темпи зростання знижуються);

II – абсолютні прирости стабільні (зростання рівнів ряду супроводжується стабільністю абсолютних приростів та зниженням темпів приросту);

III – темпи зростання стабільні (абсолютні прирости збільшуються при стабільних темпах зростання);

IV – темпи зростання збільшуються (інтенсивне підвищення рівнів ряду при постійному збільшенні темпів зростання).

Незважаючи на постійне зростання рівнів ряду динаміки, характеристика її розвитку, як свідчать названі вище типи, є різною.

На практиці не завжди вдається одразу виявити загальну тенденцію розвитку і характер динаміки за допомогою ланцюгових показників, тому що рівні ряду можуть значно коливатися (варіювати) за роками у той чи інший бік (зниження, підвищення). У таких випадках основна закономірність, тенденція розвитку явища ніби розмивається. Для її виявлення доцільно застосовувати такі прийоми, як згладжування (вирівнювання) рівнів ряду шляхом укрупнення інтервалів або ковзної (рухомої) середньої.

Згладжування (вирівнювання) рівнів ряду шляхом укрупнення інтервалів – один із найбільш поширених простих способів виявлення закономірності зміни рівнів динаміки за допомогою розрахунку середніх або підсумкових показників з метою укрупнення періодів (інтервалів) часу. Такій обробці доцільно піддавати динамічний ряд із більш-менш постійними коливаннями рівня. Укрупнення періодів і аналіз їх за допомогою середніх величин сприяє виявленню виразної тенденції зміни явища у часі. При укрупненні інтервалів важливо правильно вибрати довжину періоду, за яким проводиться укрупнення (три, чотири, п'ять років, місяців, днів).

Згладжування способом ковзної середньої – спосіб виявлення загальної тенденції динамічного ряду, сутність якого полягає в укрупненні періодів шляхом послідовних зрушень на одну дату (рік, місяць, тиждень) при збереженні постійного інтервалу періоду (три, п'ять років). Назва ковзної середньої пояснюється тим, що вона розраховується, ніби ковзаючи по ряду динаміки від його початку до кінця, відкидаючи при цьому один рівень із початку і додаючи наступний. Спосіб ковзної середньої має і певний недолік, який полягає у тому, що згладжений ряд укорочується порівняно з фактичним. Це звужує інформаційну базу аналізу, може ускладнювати виявлення характеру динаміки.

Найефективнішим способом обробки ряду динаміки з метою виявлення основної тенденції розвитку явища є аналітичне вирівнювання. Сутність його полягає у вирівнюванні фактичних даних динамічного ряду способом найменших квадратів, що передбачає знаходження такої прямої або кривої, ординати точок якої

були б найближчі до значень фактичного ряду динаміки. За допомогою аналітичного вирівнювання рядів динаміки можна прогнозувати характер зміни показника в майбутньому. Для цього застосовують такий прийом економічного аналізу як екстраполяція. Екстраполяція – розрахунок (прогноз) показників, які можуть перебувати поза межами досліджуваного ряду динаміки. В основу цього методу покладають припущення про незмінність чинників, що визначають розвиток об'єкта дослідження, а його сутність полягає в поширенні закономірностей розвитку об'єкта в минулому на його майбутнє.

Найпростішою лінією, яка використовується при аналітичному вирівнюванні ряду динаміки, є пряма. Вона використовується тоді, коли швидкість зростання, приросту або абсолютних відхилень явища потягом досліджуваного періоду відбувається більш-менш рівномірно. При такому вирівнюванні завдяки усуненню впливу випадкових факторів досліджуване явище змінюватиметься щороку на однакову величину в арифметичній прогресії.

Рівняння прямої має такий вигляд:

$$Y_t = a_0 + a_1 t, \quad ,$$

де Y_t - вирівняне значення членів динамічного ряду;

a_0, a_1 – параметри прямої;

t – відрізки або моменти часу (порядковий номер року, який набуває значення 1, 2, 3 і т.д.).

Параметри трендових рівнянь визначають методом найменших квадратів. Згідно з умовою мінімізації суми квадратів відхилень фактичних рівнів ряду Y , від теоретичних Y_t параметри визначаються розв'язуванням системи нормальних рівнянь.

Для лінійної функції вона записується так:

$$\begin{cases} n a_0 + a_1 \sum t = \sum y; \\ a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 = \sum yt, \end{cases} \quad ,$$

де n – кількість років (періодів);

$\sum t, \sum t^2$ – відповідно сума значень факторіальної ознаки та сума її квадратів;

$\sum y$ – сума результативної ознаки;

$\sum y_t$ – сума добутків значень факторіальної та результативної ознак.

Розв'язок цієї системи значно спрощується, якщо відлік часу брати з середини ряду, який умовно позначити за нуль. Тоді роки, які йдуть від середнього ряду в минуле, умовно позначають -1, -2 і т.д., а роки, які йдуть в майбутнє – 1, 2 і т.п.

Також при аналітичному вирівнюванні ряду динаміки використовують параболу.

Рівняння параболи має такий вигляд:

$$Y_t = a_0 + a_1 t + a_2 t^2, \quad ,$$

де Y_t - вирівняне значення членів динамічного ряду;

a_0, a_1, a_2 – параметри параболи;

t – відрізки або моменти часу (порядковий номер року, який набуває значення 1, 2, 3 і т.д.).

Система рівнянь для визначення параметрів для параболи другого порядку матиме вигляд:

$$\begin{cases} \sum y = n a_0 + a_1 \sum t + a_2 \sum t^2; \\ \sum y t = a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 + a_2 \sum t^3; \\ \sum y t^2 = a_0 \sum t^2 + a_1 \sum t^3 + a_2 \sum t^4, \end{cases}$$

де n – кількість років (періодів);

$\sum t, \sum t^2, \sum t^3$ – відповідно сума значень факторіальної ознаки, сума її квадратів та сума кубів;

$\sum y$ – сума результативної ознаки;

$\sum y t, \sum y t^2$ – сума добутків значень факторіальної та результативної ознак та сума добутків квадратів значень факторіальної ознаки та результативної.

Правильність та оптимальність вибору рівняння перевіряється сумою квадратів відхилень вирівняних рівнів від фактичних, яка має бути мінімальною:

$$\sum (Y - Y_t)^2 \rightarrow \min$$

Вирівнювання рядів динаміки за цими та іншими типами аналітичних функцій здійснюється в аналогічній послідовності, як було показано вище.

9.3. Графічний прийом, види графіків.

Важливим методом наукового аналізу статистичного матеріалу виступають графічні зображення. В економічному аналізі графічні прийоми відіграють велику роль завдяки їх наочності, що значно спрощує процес доведення результатів економічного аналізу до широкого кола спеціалістів.

Графіки – це масштабне зображення певних показників за допомогою геометричних знаків (ліній, прямокутників, кіл) або умовно художніх фігур. Завдяки добре побудованим графікам досліджуваний матеріал стає більш доступним і зрозумілим.

Графіки, які використовуються в економічному аналізі, в економіко-аналітичній діяльності, можна розділити на три групи: ілюстративні та розрахункові (аналітичні).

Ілюстративні графіки використовуються для порівнювання результатів економічного аналізу, які одержують за допомогою інших аналітичних прийомів, а також для ілюстрації найважливіших результатів аналізу в процесі прийняття рішень, для унаочнення доповідей і повідомлень на нарадах, засіданнях, зборах.

Розрахункові, або аналітичні графіки, здебільшого виконують подвійну функцію: вони використовуються і для полегшення аналітичних розрахунків, і як ілюстративні графіки. Прикладом аналітичного графіка може бути графік розрахунку точки безбитковості (критичного обсягу), який забезпечує оперативне виявлення коливань розміру прибутку під час аналізу варіантів зміни обсягу виробництва за рахунок постійної частини витрат.

Графіки відіграють особливо велику роль у вивченні складних взаємозв'язків соціально-економічних явищ і процесів, виявленні тенденцій, закономірностей і зміни показників динаміки, а також у поточному аналізі. Основними відмінностями і перевагами графічного методу порівняно з іншими є: краща наочність; можливість у цілому охопити дані, що вивчаються; можливість вираження деяких аналітичних залежностей, які не дуже чіткі і важкі для виявлення при інших способах презентація даних.

Таким чином, графіки призначені для: узагальнення та аналізу даних; зображення розподілу даних; виявлення закономірностей розвитку досліджуваних явищ і процесів у динаміці; відображення взаємозв'язків показників; здійснення контролю.

Основні форми графіків, що використовуються в економічному аналізі, – це діаграми. Діаграми (за формою) бувають стовпчикові, смугові, кругові, квадратні, лінійні, фігурні.

Є різні класифікації графіків – за формою графічних образів, за змістом. Розглянемо детальніше основні види та форми діаграм, які найчастіше використовуються у практиці аналітичної роботи. Діаграми порівняння показують співвідношення різних об'єктів за певним показником. Найпростішими діаграмами для порівнювання розмірів показників є стовпчикові та смугові. Смугові діаграми розміщують по горизонталі: основу смуг розміщують на осі ординат, а масштаб – на осі абсцис. Іноді діаграми порівняння роблять у вигляді квадратів або кіл, площа яких пропорційна розміру відповідних показників. Особливим різновидом є фігурні діаграми, коли співвідношення об'єктів показуються у вигляді умовно-художніх фігур (колоска, картоплини, голови тварини, трактора). Якщо їх добре виконано, то вони одразу привертають до себе увагу, роблять інформацію більш доступною. Структурні (секторні) діаграми дають змогу визначити склад досліджуваних показників, питому вагу окремих частин у загальному розмірі показника. У структурних діаграмах зображення показника подається у вигляді розбитих на сектори геометричних фігур (квадратів, кіл), площа яких береться за 100 або за 1. Розмір сектора визначається питомою вагою частини. Діаграму динаміки призначено для зображення зміни явищ за відповідні проміжки часу. Для цього можна використовувати стовпчикові, кругові, квадратні, фігурні та інші графіки.

При побудові графіків слід дотримуватися таких вимог: опиратися на достовірні числові дані; графіки мають бути значущими за задумом і цікавими за змістом; мають бути побудованими відповідно до поставлених завдань та їх практичного призначення; бути гранично економними – містити максимум

відомостей, ідей при мінімумі засобів їх графічного вираження, простими, чіткими, зрозумілими; технічно грамотно виконаними.

9.4. Застосування групувань в аналітичних дослідженнях.

У сучасних умовах розвитку економіки, здійснення економічного аналізу не можливе без застосування методу групування, оскільки прості дані зведення дають надто загальну картину про об'єкт, що вивчається. Економічні явища та процеси характеризуються великою кількістю первинних даних, які відображають ці явища та процеси. Щоб використовувати для аналітичних висновків сукупність первинного матеріалу, необхідна відповідна систематизація первинних даних. Одним із видів такої систематизації є групування, тобто зведення первинних даних в однорідні групи.

Групування є одним із найпоширеніших прийомів економічного дослідження. Групуванням називають розподіл багатьох одиниць об'єкта спостереження на якісно однорідні групи за певними суттєвими для них ознаками. Групування дає можливість вивчення певних економічних явищ у їхньому взаємозв'язку та взаємозалежності, визначення впливу найбільш суттєвих факторів, знаходження певних закономірностей та тенденцій, які властиві цим явищам та процесам.

Основними завданнями групування в економічному аналізі є: визначення соціально-економічних типів явищ; вивчення структури явищ та структурних зрушень, які відбуваються в них; визначення зв'язків та залежностей між явищами.

Проведення групування потребує спершу вибору групувальної ознаки (основи групування) та визначення кількості груп, що виділяються. Як основу групування необхідно відбирати головні найбільш суттєві і визначальні ознаки. Вони можуть бути кількісними (чисельність, обсяг) або атрибутивними, тобто якісними (освіта, стать, соціальний статус, професія, кваліфікація, форма власності).

Кількість груп при застосуванні атрибутивної ознаки визначається кількістю різновидів, яких набуває ця ознака, і при використанні кількісної ознаки – залежить від варіації ознак та обсягу досліджуваної сукупності. Кожного разу і питання визначення кількості груп вирішується з урахуванням конкретної ситуації.

Розв'язуються ці завдання за допомогою типологічних, структурних та аналітичних групувань відповідно.

Типологічні групування використовуються для розчленування всієї сукупності первинних даних суцільного або вибіркового спостереження на однорідні якісні групи чи класи, тобто групування, що призводить до виділення соціально-економічних типів. Основне завдання – ідентифікація типів.

Структурні групування дають змогу вивчати внутрішню будову показників, співвідношення в них окремих частин.

Аналітичні (факторні) групування використовуються для визначення наявності, напрямку та форми зв'язку між показниками, що вивчаються. За характером ознак, на яких базуються аналітичні групування, вони можуть бути якісними (коли ознака не має кількісного виразу) або кількісними. При побудові аналітичних групувань важливо правильно визначити факторні і результативні ознаки.

За кількістю ознак, за якими здійснюється групування, розрізняють прості та комбіновані групування. За допомогою простих групувань вивчається взаємозв'язок між явищами, згрупованими за певною ознакою. Комбіновані групування показують вплив двох або більше факторів на результативний показник. У комбінованих групуваннях розподіл сукупності, що вивчається, здійснюється спочатку за однією ознакою, а потім всередині кожної групи – за другою ознакою і т. п. Отож, можуть бути побудовані дво-, трирівневі групування для вивчення різних складних взаємозв'язків. Проте вони мають і суттєвий недолік. Побудова таких групувань є надто трудомісткою, а сприйняття результатів – достатньо складним. Тому таке групування доцільне замінити кількома простими.

Головним при групуванні є правильний вибір ознак для поділу явищ і процесів на групи. Не можна проводити групування за випадковими ознаками. Насамперед слід визначати економічну природу явищ та процесів, виявити характер причинно-наслідкового зв'язку, взаємозалежності і взаємообумовленості і вже на цій підставі необхідно формувати аналітичні групи.

Щоб використовувати прийом групування в економіко-аналітичній діяльності, необхідно вміти: правильно вибирати групувальну ознаку, яка обумовлюється змістом і якісною особливістю досліджуваних процесів; визначати кількість груп; встановлювати межі груп.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Данилюк М. О. Економіко-аналітична діяльність державного службовця: навч. посібник / М. О. Данилюк, Н. П. Струк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 260 с.
2. Економічний аналіз : навчальний посібник для здобувачів вищої освіти/ Н. Ю. Рекова, Є. О. Підгора, В. В.Ровенська, О. В. Латишева, Т. П. Гітіс, І. Ю. Єрфорт, І. І. Смирнова, С. В. Касьянюк. – Краматорськ : ДДМА, 2021. – 200 с.
3. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. акад. НАНУ М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2015. – 556с.
4. Єгорова О. В., Дорогань-Писаренко Л. О., Тютюнник Ю. М. Економічний аналіз: навч. посіб. – Полтава : РВВД ПДАА, 2018. – 290 с.
5. Кулик А.В. Теорія економічного аналізу: навч. посібник / А.В.Кулик. – К. : ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2018. – 452 с.
6. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: навч. посібник / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. – 639 с.

Тема 10

Методи порівняльної комплексної оцінки

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

10.1. Загальна характеристика методів порівняльної комплексної оцінки результатів економічної діяльності.

10.2. Прийоми побудови інтегрального показника.

10.3. Метод суми місць, метод відстаней та комплексний метод оцінки стану соціально-економічного розвитку територіальних одиниць.

10.1. Загальна характеристика методів порівняльної комплексної оцінки результатів економічної діяльності.

Використання методів порівняльної комплексної оцінки пов'язане зі складністю досліджуваних економічних явищ і процесів, їх багатогранністю та неоднозначністю. У цих умовах дати цілісну оцінку вказаних явищ за допомогою одного показника неможливо. Тому використовується система різноіменних показників. Необхідність порівняльної комплексної оцінки економічної діяльності виникає у двох випадках.

По-перше, коли необхідно порівняти роботу декількох об'єктів управління за наявними даними про їх діяльність на основі єдиної системи показників, тобто необхідно провести оцінку роботи, розрахувавши для кожного з них інтегральний оціночний показник, за допомогою якого можна було би встановити ступінь успішності їх діяльності.

По-друге, комплексна оцінка використовується для порівняння результатів економічної діяльності об'єктів управління в часі. В результаті чого визначається певна узагальнена інтегральна оцінка (показник), за допомогою якої можна дати якісну і кількісну характеристику динаміки розвитку об'єкта в часі.

Важливою умовою застосування методів порівняльної комплексної оцінки є те, що вони дають можливість порівняти різні за суттю показники, часто зовсім якісно непорівнювані. Так, у систему оціночних показників можуть включатися вартісні, трудові, натуральні та інші показники. Тому необхідно так організувати

процедури оцінки результатів економічної діяльності, щоб індивідуальні особливості окремих показників не змогли вплинути на кінцеву оцінку, тобто порівняння повинно проводитися не за абсолютними значеннями показників, а на основі їх відносної варіації.

Основним методом при побудові комплексної оцінки є порівняння. Воно належить до загальних методів пізнання реальної дійсності і полягає в установленні подібності та відмінності досліджуваних об'єктів. Щодо комплексної оцінки результатів економічної діяльності, то цей метод полягає в порівнянні фактичних результатів з вибраним еквівалентом (базою порівняння) і здійснюється або шляхом віднімання від фактичного значення показника його базового значення, або шляхом ділення фактичного значення на базове значення показника (у першому випадку використовується метод різниць, а в другому – метод відношень) (рис.10.1.). Отримані відхилення фактичних значень показників від базисних є об'єктом подальшого вивчення: проводиться оцінювання результатів порівняння, підсумком якого буде сама оцінка, що узагальнює якісно-кількісну характеристику результатів економічної діяльності. Оскільки при комплексній оцінці використовується система показників, то з-поміж методів можна виокремити ті, які базуються на конструюванні єдиного інтегрального показника і методи без його використання (рис.10.1). Прийоми порівняльної комплексної оцінки охоплюють прийоми порівняння показників і прийоми оцінки результатів порівняння.

Рисунок 10.1 – Методи порівняльної комплексної оцінки

Порівняння показників, що вивчаються, надає інформацію про наявність (відсутність) відхилень фактичних значень показників від базисних. Оцінювання полягає в кількісному і якісному описанні цих відхилень. Для цього проводиться кількісний і якісний аналіз як самих показників, так і змін їх рівня у порівнянні з базою. Таке дослідження проводиться як шляхом безпосереднього узагальнення інформації про досліджувані показники (перша група показників), так і шляхом отримання додаткової інформації за допомогою побудови й аналізу інтегрального показника оцінки (друга група прийомів). На практиці для оцінки доцільно застосовувати як методи прямого узагальнення результатів оцінювання, так і прийоми узагальнення з використанням інтегрального показника.

До методів прямого узагальнення результатів оцінювання відносять такі: метод динамічного порівняння; метод просторового порівняння; метод групування і прогнозування. До методів узагальнення з використанням побудови інтегрального показника відносять такі: метод сумування значень усіх показників; метод суми балів; метод суми місць; метод відстаней; комплексний метод.

При проведенні дослідження з метою отримання об'єктивної оцінки результатів економічної діяльності слід дотримуватись відповідних принципів: дослідження, скероване на отримання узагальненої оцінки результатів економічної діяльності, проводиться з позицій комплексного підходу; для оцінки результатів економічної діяльності використовується система показників, які відображають основні підсумки роботи об'єкта управління; дані про значення показників збираються з різних джерел; в основі оцінки лежить порівняння значень результативних показників з визначеним еквівалентом (базою порівняння); для оцінки може бути використана одна база порівняння або декілька; основний зміст оцінки полягає у висновках, отриманих внаслідок вивчення конкретних показників, які відображають досліджуваний аспект діяльності об'єкта управління; оцінка є підсумком оцінювання – процесу якісного і кількісного дослідження результатів порівняння; оцінювання результатів порівняння значень конкретних показників може здійснюватися як методами прямого узагальнення, так і методами конструювання інтегрального показника; пряме узагальнення результатів

порівняння фактичних досягнень із вибраним еквівалентом здійснюється як за абсолютними, так і за відносними відхиленнями; інтегральний показник оцінки будується на основі тільки відносних відхилень фактичних результатів від базисних; часткові показники, що використовуються при побудові інтегрального, повинні бути односкерованими, тобто збільшення значення будь-якого з них може інтерпретуватися як покращення результатів роботи, що відображаються цим показником, а, відповідно, зменшення їх значення – як погіршення результатів роботи. Вказані принципи відображають загальний підхід до формування оцінки результатів економічної діяльності.

10.2. Прийоми побудови інтегрального показника.

До методів побудови інтегрального показника належать такі прийоми: сумування значень усіх показників, суми місць, суми балів, відстаней, комплексний прийом.

Вихідною інформацією при їх використанні є матриця, елементами якої є значення показників. Нехай є m об'єктів і n показників, за якими проводиться оцінка. Кожен j -ий показник на i -тому об'єкті заданий величиною x_{ij} . Таким чином, задана матриця X , рядки якої характеризують роботу окремого об'єкта за n різними показниками. Однакові показники різних об'єктів повинні бути виражені у співмірних величинах.

До вихідної матриці X додаються два рядки. Перший з них характеризує значущість показника при проведенні комплексної оцінки, тобто вводиться ранжування показників за ступенем значущості. Ці оцінки представлені числами, які враховуються певним способом. Припустимо, що значимість показників задана вектором $(k_1, k_2, \dots, k_n)$. Якщо значущість усіх показників однакова, то припустимо, що $k_1 = k_2 = \dots = k_n = 1$.

Множина оціночних показників може охоплювати показники-стимулятори, збільшення яких покращує загальну оцінку роботи об'єкта і показники-дестимулятори, зменшення яких покращує загальну оцінку роботи об'єкта. У зв'язку з цим до матриці X додається другий рядок, елементи якого s_j приймають

значення або (-1) , якщо j -ий показник – дестимулятор, або $(+1)$, якщо j -ий показник – стимулятор.

Таким чином, вихідними даними для розрахунків є матриця:

$$X = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{bmatrix}$$

І два вектори: $(k_1, k_2, \dots, k_n)$; $(s_1, s_2, \dots, s_n)$.

На цьому закінчується загальна частина постановки задачі за всіма прийомами комплексної оцінки.

При методі сумування значень усіх показників оцінка R_i кожного підрозділу i отримується за формулою

$$R_i = \sum_{j=1}^n X_{ij} (i = 1, m) \quad .$$

Описаним методом користуються у випадку однакової скерованості вихідних показників і їх загальної співмірності (наприклад, усі показники виражені в процентах виконання плану). Найкращий підрозділ визначається за максимальною сумою показників-стимуляторів і за мінімальною сумою показників-дестимуляторів. Таким чином, критерії оцінки найкращого підрозділу для показників-стимуляторів – $\max R_i (1 \leq i \leq m)$, а для показників-дестимуляторів – $\min R_i (1 \leq i \leq m)$.

При методі **суми балів** в результаті побудови бальних оцінок, крім вихідних даних про значення показника, задаються шкали для оцінки кожного показника. Найбільш поширеними є безперервні та дискретні шкали. Вони характеризуються мінімальною і максимальною кількістю балів, якими може бути оцінений показник. Верхня і нижня межі шкали можуть мати як додатне, так і від’ємне значення. Так, показники виконання плану з випуску продукції, собівартості можуть оцінюватися додатньою і від’ємною величинами, а, наприклад, показники травматизму – тільки від’ємними величинами.

Дискретна шкала задає певну кількість рівнів оцінок, за допомогою яких оцінюється показник. Як правило, у такому випадку вибирають цілочисельні бальні

оцінки. Наприклад, показник продуктивності праці може оцінюватися одним із шести чисел: 0, 1, 2, 3, 4, 5, а кількість продукції – одним із трьох чисел: 0, 1, 2.

В умовах безперервної шкали оцінки можуть належати будь-якій точці певного відрізка, який визначає шкалу даного показника. Наприклад, показник виконання плану з випуску продукції може оцінюватися десятибальною безперервною шкалою, тобто оцінки вибираються із відрізка $[0,10]$ і можуть бути будь-якими числами, що належать цьому відрізку. Існують такі способи обчислення бальної оцінки для конкретного значення показника: безперервне відображення відрізка, в межах якого змінюється даний показник на задану шкалу; за допомогою задання інтервалів зміни показника та наявних бальних оцінок.

Припустимо, що відомі значення показника (матриця X), шкали оцінок по кожному показнику і способи оцінки. Тоді можна побудувати допоміжну матрицю B , де елементи матриці – бальні оцінки відповідних показників. Оцінка R_i кожного підрозділу i визначається за формулою

$$R_i = \sum_{j=1}^n b_{ij} (i = 1, m) \quad .$$

Критерій оцінки найкращого підрозділу: $\max R_i (1 \leq i \leq m)$.

Відносну значущість показників для описаного прийому можна задавати за допомогою відповідних нижніх і верхніх меж у шкалах оцінок. Прийом суми балів потребує розробки більшого числа шкальних оцінок, які необхідно узгодити між собою.

10.3. Метод суми місць, метод відстаней та комплексний метод оцінки стану територіальних одиниць.

Методи порівняльної комплексної оцінки відіграють дуже важливе значення при оцінці стану соціально-економічного розвитку територіальних одиниць. Для управління економічними процесами на регіональному рівні важливе значення має аналіз та оцінка соціально-економічного стану територіальних одиниць. Складність господарської діяльності та соціальної політики на регіональному рівні не дозволяє виокремити один найбільш істотний показник, який би повністю характеризував

соціально-економічний розвиток території, тому виникає необхідність побудови інтегрального показника для оцінки різних аспектів діяльності державних органів та об'єктів господарювання регіону. Побудова інтегрального показника дозволяє оцінювати результати діяльності територіальної одиниці за визначений термін (оцінка динаміки розвитку) і порівнювати його стан у рейтингу серед інших районів області.

У світовій практиці для управління розвитком територій та економічних об'єктів широко використовується розрахунок рейтингової оцінки територіальних одиниць. Рейтинг – це ієрархічна система, де між об'єктами встановлено якісне відношення переваги. Рейтинг – комплексна оцінка стану та перспектив соціально-економічного розвитку відповідної території за визначеними (контрольними) кількісними та якісними показниками. Визначення рейтингу регіонів проводиться на основі показників, які є найбільш важливими щодо оцінки соціально-економічного розвитку регіону. Такими показниками є: темп зростання (зменшення), абсолютний приріст, коефіцієнт співвідношення доходів місцевих бюджетів; темп зростання податкового боргу; темп зростання (зниження) прибутків, збитків підприємств; темп зростання (зниження) кількості малих підприємств; частка податкових надходжень від діяльності малих підприємств; темп зростання обсягу, обсяг прямих іноземних інвестицій; приріст населення, інтенсивність міграції, приріст (зниження) середньомісячної зарплати, кількість померлих дітей; абсолютний приріст обсягу обороту роздрібною торгівлі, обсягу реалізованих послуг; рівень злочинності у розрахунку на 10 тис. чол., кількість повторних звернень громадян та інші.

Для визначення рейтингової оцінки соціально-економічного стану територіальних одиниць можна використовувати такі методи: метод суми місць, метод відстаней і комплексний метод.

В Україні обов'язковість проведення комплексної оцінки стану соціально-економічного розвитку територіальних одиниць закріплюється відповідними Постановами Кабінету Міністрів України (КМУ).

Історія проведення моніторингу і оцінки соціально-економічного розвитку регіонів та територіальних одиниць:

- Постанова КМУ від 4 лютого 2004 р. № 113 «Про затвердження Методики визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів»;

- Постанова КМУ від 6 квітня 2005 р. № 263 «Про запровадження моніторингу результатів діяльності Кабінету Міністрів України та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій»;

- Постанова КМУ від 20 червня 2007 р. № 833 «Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя»;

- Постанова КМУ від 09 червня 2011 р. № 650 «Про запровадження проведення оцінки результатів діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій»;

- Постанова КМУ від 21 жовтня 2015 р. № 856 «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики»;

- Постанова КМУ від 24 червня 2022 р. №726 «Про реалізацію експериментального проекту щодо моніторингу завданих пошкоджень та руйнувань за регіонами України внаслідок збройної агресії Російської Федерації на основі геоінформаційної системи».

Метод суми місць полягає в розрахунку рейтингової оцінки територіальної одиниці як середньоарифметичної від значень місць показників.

Розрахунок рейтингу проводиться у такій послідовності:

1. Визначають місце для кожного значення показника в розрізі територіальної одиниці (якщо показник позитивний – то перше місце буде за територіальною одиницею у якої значення цього показника найбільше, якщо показник негативний – то перше місце буде у територіальної одиниці, де найменше значення цього показника).

2. Розраховують рейтинг як середньоарифметичну величину значень місць показників:

Математично це можна проілюструвати такою залежністю:

$$R = \sum M_i / n ,$$

де R – рейтингова оцінка конкретної територіальної одиниці;

M_i – місце i -го показника, серед ідентичних показників, що характеризують інші територіальні одиниці;

n – кількість показників, за якими здійснюється оцінювання соціально-економічного розвитку конкретної територіальної одиниці.

3. За результатами розрахунку визначається місце кожної територіальної одиниці в загальному рейтингу. Найкращою вважається територіальна одиниця, у якої середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок має найнижчу номінальну величину.

Описаний метод є спрощеним для аналізу, бо при визначенні рейтингової оцінки не враховується відхилення показників.

Метод відстаней передбачає розрахунок рейтингової оцінки конкретної території шляхом додавання значень відносних відхилень показників даної територіальної одиниці від найкращих значень цих показників інших територіальних одиниць.

Розрахунок рейтингу проводиться у такій послідовності:

1. Розраховуються відносні відхилення:

Для оцінки показників, зростання яких має позитивне значення для територіальної одиниці розрахунок проводять за формулою:

$$r_1 = (X_{\max} - X_{ij} / X_{\max} - X_{\min}) ,$$

де r_1 – відносні відхилення для позитивних показників;

X_{ij} – значення i -го показника соціально-економічного розвитку j -ої територіальної одиниці (i від 1 до n);

$X_{\max}$, $X_{\min}$ – максимальне та мінімальне значення показників.

Для оцінки показників, зростання яких має негативний ефект розрахунок проводять за формулою:

$$r_2 = (X_{ij} - X_{\min} / X_{\max} - X_{\min}) ,$$

де r_2 – відносні відхилення для негативних показників.

2. Розраховується сумарна рейтингова оцінка, як сума відхилень всіх показників для конкретної територіальної одиниці:

$$R_j = \sum (X_{\max} - X_{ij} / X_{\max} - X_{\min}) + \sum (X_{ij} - X_{\min} / X_{\max} - X_{\min})$$

або

$$R_j = \sum r_1 + \sum r_2 ,$$

де R_j – сума рейтингових оцінок конкретної територіальної одиниці за всіма показниками, що характеризують окрему сферу діяльності;

3. Визначається середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретної територіальної одиниці за всіма показниками за формулою:

$$R_{\text{срj}} = R_j / n ,$$

де $R_{\text{срj}}$ – середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретної територіальної одиниці за всіма показниками;

n – кількість показників, за якими проводився розрахунок.

4. За результатами розрахунку визначається місце кожної територіальної одиниці в загальному рейтингу. Найкращим вважається територіальна одиниця, у якої середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок має найнижчу номінальну величину.

Одночасно з розрахунками в розрізі територіальних одиниць проводяться відповідні розрахунки по Україні в цілому. Отримані результати є характеристикою середнього рівня соціально-економічного розвитку територіальних одиниць.

Комплексний прийом аналізу стану соціально-економічного розвитку територіальних одиниць полягає в тому, щоб визначити в результаті проведеного аналізу декілька груп показників, які є базовими для розрахунку загального рейтингу.

Розрахунок рейтингу соціально-економічного розвитку територіальних одиниць проводиться у такій послідовності:

1. Розрахунок стандартизованих значень балів кожного з показників по територіальних одиницях за такими формулами:

Визначення відхилення:

$$Z_{ij} = X_{ij} - X_{ij \text{ ср}} - \text{для позитивних факторів}$$

$$Z_{ij} = X_{ij \text{ сеп}} - X_{ij} - \text{для негативних факторів},$$

де X_{ij} – i -й показник j -ої територіальної одиниці,

$X_{ij \text{ сеп}}$ – середнє значення показника,

Z_{ij} – відхилення показника від середнього значення i на основі цього:

$$Y_{ij} = (Z_{ij} - \min Z_{ij}) / (\max Z_{ij} - \min Z_{ij}),$$

де $\min (\max) Z_{ij}$ – мінімальне (максимальне) значення відхилення,

Y_{ij} – стандартизоване значення бал показника X_{ij} .

2. Розрахунок часткового рейтингу територіальної одиниці по визначених групах показників проводиться за формулою:

$$R_{kj} = (\sum Y_{ij} * f_i) / m ,$$

де R_{kj} – частковий рейтинг j -тої територіальної одиниці по k -тій групі показників,

f_i – вага i -го показника (або підгрупи показників), $f_i \in [0,1]$, $\sum f_i = 1$,

m – кількість показників k -ої групи.

3. Розрахунок загального рейтингового балу територіальної одиниці здійснювався як середньозважена часткових рейтингів по групах:

$$R_j = \sum R_{kj} * f_k ,$$

де R_j – загальний рейтинг j -тої територіальної одиниці,

R_{kj} – частковий рейтинг j -тої територіальної одиниці за k -тою групою показників,

f_k – вага k -ої групи показників, при цьому, $f_k \in [0,1]$, $\sum f_k = 1$,

N – кількість груп показників.

Ваги кожної з груп для формули R_j визначаються на основі результатів експертного опитування.

Перш за все слід зауважити, що визначені величини рейтингу соціально-економічного розвитку територіальних одиниць навіть без додаткової обробки легко піддаються побіжному аналізу, оскільки перебувають у межах від 0 до 1 включно. Тобто, навіть розглядаючи окремо рейтинг конкретної територіальної одиниці, можна робити певні висновки щодо місця територіальної одиниці за критерієм соціально-економічного розвитку.

По кожному із показників розвитку, окрім графічної ілюстрації, можна визначити такі основні характеристики варіації: середнє значення за формулою середнього арифметичного; розмах варіації різниць максимального та мінімального значень; стандартне відхилення показників сукупності від середнього; коефіцієнт розмаху варіації частки від ділення максимуму на мінімум.

Результати застосування описаної вище методики дозволяють провести ранжування територіальних одиниць за величиною загального рейтингу, тобто визначити “лідерів”, “переслідувачів”, “основний масив” та “аутсайдерів”.

З огляду на різну силу впливу кожної з груп показників на соціально-економічний розвиток територіальних одиниць, при зведенні часткових рейтингів у загальний доцільно застосовувати відповідні вагові коефіцієнти. При цьому виникає проблема визначення конкретного значення ваги окремої групи.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Данилюк М. О. Економіко-аналітична діяльність державного службовця: навч. посібник / М. О. Данилюк, Н. П. Струк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 260 с.
2. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. акад. НАНУ М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2015. – 556с.
3. Економічний аналіз : навч. посібник / За ред. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2013. – 680 с.
4. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: навч. посібник / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України № 2389-IX від 09.07.2022 р.: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#n307>
6. Черниш С.С. Економічний аналіз: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2016. – 312 с.